

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

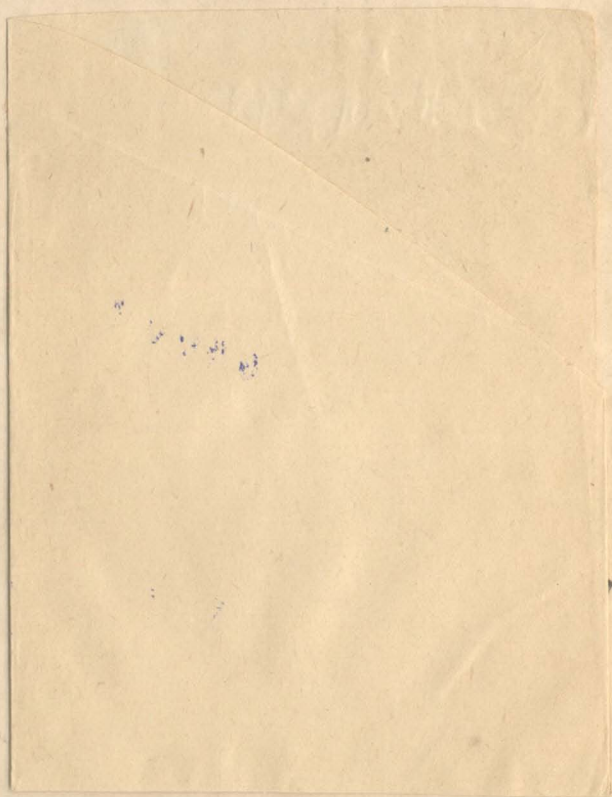
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

562

201960

F-36

20
P-36

Printed in Turkey

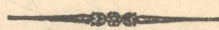
15

56

ԲԵՐԻ ՄԵՐ Դ

ԵՒ

ԲԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՆԵԼՅ

Սիրելիներ՝ ամէն հոգիի մի հաւատարմ հապա
հոգիները փորձեցէք թէ արդեօք լսառւծմէ են
Ա ՅԷ. Դ. 1:

2010

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

1860

11640

1938 4954

43

8335080498 4954

Unpublished work of the author
not to be used for publication
U. S. G. P. O.

2271

40

U. S. G. P. O.

8335080498 4954

ԲԵՐԻ ՄԵՐԴ

ԵՒ

ԲԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՆ ԵՆՅ

Տարի մը կայ որ բարեկամ մը ուշադրու-
թիւննիս ուղղեց Հայերէն գրքի մը՝ Բարի Տարի
և Բարի Կրիստոնէայ անուն, յօրինեալ 'ի Տ. Մատ-
թէոս Արքեպիսկոպոսէ, Երբեմն Պատրիարք Հա-
յոց, և այժմ նորընտիր Կաթողիկոս Այմիած-
նայ (և թերևս կրնայ կոչուիլ նաև գլխաւոր
կազմակերպող Բրոթէսթանդուլթեան 'ի Տաճկաս-
տան) : Աշխարհածանօթ է իր գործոց պատմու-
թիւնը, որոնց հետևանքն եղաւ՝ Աստուածային
բարեխնամ տնօրէնութեամբը, Տաճկաստանու մէջ
Բրոթէսթանդ Եկեղեցեաց ազատութեան և ան-
կախութեան Պիւրման մը՝ ()սմանեան բարեգութ
Այն հաւանութեան խաղաղորին շնորհիւ : Իր ազգին
և եկեղեցւոյն մէջ գտնուող Աւետարանականաց
գէժ մը բռնած ընթացքը եթէ աւելի մեղմ ըլլար,
և անոնց գէժ մը յարուցած հալածանքը եթէ ան-
աստիճան դառն և անգութ չըլլար, յիրաւի տա-
կաւին պիտի յապաղէր Աւետարանական ազատ և
որոշ եկեղեցի մը կազմուիլը :

Այլի բերանը իր գրքէն քիչ մը կարդալէն ետքը
մէկդի ձգեցինք երկու գլխաւոր պատճառներու հա-

մար : ‘Լախ անոր համար որ՝ գրքին մէջ ամենեին նկատումն չկայ ճշմարտութեան . լի անճոռնի տրամաբանութեամբ , և տղայամիտ ու սխալ մեկնաբանութեամբ առ հասարակ , այնպէս զի՝ ամեն ճշմարտասէր մտաց շուտով անտանելի զզուանք կը պատճառէ : Լսսպիսի գիրք մը կարդալը միայն ժամավաճառութիւն է : Եւ երկրորդ պատճառնիս ան էր թէ՝ գրքին մէջ գտնուած հերետիկոսութիւններն ու սուտ վարդապետութիւնները այնքան ինքնայայտ են՝ որ քիչիկ մը խելք ունեցողներն ալ զանոնք կրնան նշմարել և անոնց ետեէն չմոլորիլ : Եւ անոնցմէ շատերը՝ ինչպէս որ Բրոթէսթանդ եկեղեցւոյն դէմ , անանկ ալ Լսսպիսիին եկեղեցւոյն դէմ են :

Սեզի երեցաւ որ այսպիսի գիրք մը այնպիսի անձանց ախորժակը կրնայ յագեցընել՝ որոնք կը սիրեն և կը զուարճանան՝ Հայազգի Բրոթէսթանդից և Բրոթէսթանդ Սիսիօնարաց վրայ վատախօս զրպարտութիւններ և շաղակրատ չարախօսութիւններ կարդալ երես երեսի վրայ : Սանաւանդ այնպիսեաց խիստ հաճոյական է ասանկ գիրք մը , որոնք՝ զրպարտութիւն մը որքան անհեթեթ ստաբանութիւնով շինուած ըլլայ , այնքան աւելի ախորժանօք մտիկ կ'ընեն :

Բստ բանի աս հեղինակին , Հայազգի Եւտարանականք են՝ դիւրախաբ , տգէտ , պարզամիտ և շահախնդիր մարդիկ , որոնք Եւտարանը կ'ընդունին գործք գտնելու և աղէկ վարձք մը ընդու-

Ներու համար : Եւ Բրօթէսթանդ Միսիօնարք
ալ այնպիսի ծայրայեղ վատաբարոյ անձինք են
որ՝ լեզուն ալ տկարացեր է անոնց ինչպէս մար-
դիկ ըլլալը պատմելու : Հոս մէկ եղակի հակա-
սուծիւն մը կայ, այսինքն է՝ ինչպէս պիտի հաշ-
տեցընէ Միսիօնարաց « բարբերնին՝ գրքին ան
վարդապետութեանը հետ՝ որ կը սորվեցընէ թէ
հարցս 'ի բնէ քարէ է :

Յիրաւի շաղկապի և ծանրատաղտուկ գրութիւն
մըն է ասիկայ, որուն մէջ ուրիշ բան չերևիր,
այլ միայն զարմանալի տգիտութիւն, անիմաստ խոր-
հուրդներ և ինքնահնար աստուածաբանութիւն,
և շարունակեալ զեղծումն ամենայն կանոնաց տրա-
մաբանութեան, ճարտասանութեան և հասա-
րակ դատողութեան . այսու ամենայնիւ՝ ուարագա-
ները զմեզ պարտաւորեցին ագ գրքին քանի մը
կտորը քննութեան առնել, քանզի կը լսենք որ՝
ըստ բանի Մասիս լրագրոյն, ագ գիրքը սուտ
համբաւ մը առեր է, և չկարդացողները աստուա-
ծաբանական մատենից կարգը կը դասեն զանի-
կայ :

Ուստի բոլորն ալ կարդացինք, և կը տարակուսինք
թէ մեզմէ զատ ուրիշ մարդ մը աս ձանձրու-
թիւնը կրել յանձնառու եղած է արդեօք :

Չարակամութեամբ լի, ճշմարտութենէ, խորհուր-
դէ և հանճարէ զուրկ երեսները և թերթերը իրա-
րու ետեւէ աչքի պատահելով՝ շուտով աւազուտ
ամայացեալ անապատ մը կը դառնան տեսութեան

առջևը, ուր տեղ կայ բաւական խորշակ և փոշի, բայց վաստակեալ և ձանձրացեալ ճամբորդը զովացընելու և կազդուրելու բան մը չկայ։ Իբրեւ հեղինակ՝ ծանրակշիռ սխալմունք մը ըրած է տեղի տալուն մէջ իր ատելութեանն ու չարակամութեանը՝ որ գրքին ամէն կողմը համատարած՝ ամէն ուրիշ բաներուն մէջ բարձր 'ի գլուխ կ'երեւին։ Բրօթէսթանդները ալէն ինչ եղած են, և անոնց դէմ անյագ ոխակալութիւն մը ունի։ Երբոր զանոնք իրենց տկարութեանը մէջ տեսաւ՝ իբրեւ ստոյգ որս մը զայրագին յարձակեցաւ, խորհելով թէ զանոնք մէկ հարուածով յերկիր պիտի տապալէր և անհետ առնէր։ Անէծքի՝ բանադրանքի տարափ տեղաց խեղճերուն անպաշտպան գլխոցը վրայ, բնակարաններնէն՝ խանութներնէն արտաքսելով տագնապեց ողորմելիները, և հասարակութիւնը անոնց դէմ յարուց։ Եւ ոչ միայն այսքան, այլ իր թշնամութեան մահաշունչ փչմամբը կ'ուզէր թունաւորել մինչև անգամ խրդճալեաց ննջեցելոց անկենդան մարմինները, և հընար չէր արժանաւոր և անխափան յուղարկաւորութեամբ մեռելոց դիակունքը 'ի հող դարձուցանել՝ առանց Մահմեդական զինուորական արթուն պաշտպանութեան։

Բայց Աստուծոյ խորհուրդը ուրիշ էր. Աստուած հաճեցաւ աս աշխարհիս տկարները ընտրելու որ զօրաւորները խայտառակէ. և 'ի վախճանի՝ աս անպաշտպան Զօտը՝ Աստուծոյ շնորհիւ և նա-

խախնամութեամբը յազմող հանդիսացաւ իր յանդուգն և չարամիտ հալածչին վրայ, և ալ հիմա զերծ է անոր անհօր կատաղութենէն: Իր առաջնորդ զանոնք բնաջինջ ընելու փոխանակ՝ անազդեցիկ եղան և ծաղրալի:

Թէպէտև հիմա ալ կրնար իր սրտին մէջ սնուցանել դառն ռիսկալութիւն և անյագ վրէժխնդրութիւն մը, սակայն գիրք մը յօրինած ատենը պէտք է միտքէն չհանէ թէ չկրնար ըլլալ որ իր ընթերցողաց ամէնքն ալ իրեն համամիտ և համակամ ըլլան: Բուն իսկ իր հաւատակիցներէն շատերը իր հալածչական ընթացքին չհաւնեցան, և աս գրքին վրայ ալ այնչափ սիրտ պիտի ունենան որչափ որ ունին հեղինակին վրայ, և մէնք մեծապէս խաբուած ենք եթէ աս գիրքը նախատինք չեն ճանչնար Հայկազեան լեզուին և Մ. զգին:

Վրբին մէջ առատօրէն ցոյնած է Մ. քրքեպիսկոպոսը բազմաթիւ վատ անուաններ թէ Բրթմէսթանդ քարոզչաց համար և թէ բոլոր Բրթմէսթանդ քրիստոնէից համար ընդհանրապէս, և ադ բանին մէջ ունեցած իր առատաձեռնութիւնը հետևեալ օրինակներէն ըստ բաւականին կ'երևնայ:

Վարդղիչներուն “Նորաղանդ” անունը կուտայ (Եբ. 35), “Վրիստոնեայ ազգերէն ժողովուրդ կը գողնան” կ'ըսէ. և մտքերնին աս է թէ “Ընդհանուր քրիստոնէից վրայ ընդհանուր

հոգեւոր հովուութեան իշխանութիւնը իրենց սեպ-
հականեն", ասոնց ըրածը "Խարդախ համարձա-
կութիւն" մըն է (ԼԵ. 39)։ Բրօթէսթանդու-
թիւնը ԲՏԻ. Դ. 3, 4 ին լըումն է. "Ինչու որ
ժամանակ պիտի գայ՝ որ ողջամիտ վարդապետու-
թեանը պիտի չհամբերեն. հապա իրենց լսելի-
քին եռքովը իրենց ցանկութիւններուն համե-
մատ վարդապետներ պիտի դիպեն իրենց. Եւ-
ճմարտութենէն ականջներնին պիտի դարձը-
նեն ու առասպելներու ետեւէ պիտի մոլորին"։
"Բայց 'ի ներքուստ չար խորհուրդ ունին", կ'ըսէ,
"Բրիստոնեայներուն մէջ հերձուածողութիւն,
երկպառակութիւն և բաժանումն ձգելու, նո-
րագիւտ վարդապետութիւններով, գայթակղու-
թիւն տալու անմեղ պարզամիտներուն". անոնք
ծաղը կ'ընեն "Բարի քրիստոնեաներուն աստուածա-
հաճոյ ջերմեռանդութիւնը և բարեպաշտական ա-
րարողութիւնները"։ Տես ԼԵ. 40, 41, 42։ Իրենց
"Ողի ցնորական խօսքերէն յայտնի կ'երևայ իրենց
թերիհաւատութիւնը և չարաչար մոլորութիւնը".
ԼԵ. 43։ Կը նմանցընէ զանոնք (Յուդայի. ԼԵ. 44)։
45ԵԲ երեսին վրայ քննութեան կ'առնէ Բրօ-
թէսթանդ քարոզչաց վարքն ու բարքը թէ ար-
դեօք Սուրբ Լուսարանին համեմատ են։ Կը դա-
տապարտէ զանոնք զի կը մերժեն "Կուսակրօնու-
թիւնը", չին կրնար մնալ առանց կնոջ, և "Սրբա-
նիւն և հաճութիւն իրենց մարմնական և զգայական
բաղձանքներնուն կը ծառայեն" կ'ըսէ (ԼԵ. 46)։

Նորաշանդ քարոզիչներուն վարքն ու գործքը ըստ ամենայնի հակառակ են հրամանաց և կանոնաց Վրիստոսի (Նւբ. 48) :

Եւ ամբաստանութիւնները կատարեալ իրաւունք կու տան մեզի Նրքեպիսկոպոսին վարքն ու բարքը քննութեան առնելու . բայց մեր վիճաբանութիւն ընելու ոճը ադ չէ : Սենք մեր քննութեանցը մէջ «Նարի մարդ և Նարի Վրիստոնեայ» են դուրս պիտի չերլենք , և Նրքեպիսկոպոսին վրայ պիտի խօսինք միայն այնչափ՝ որչափ որ ինքզինքը իր գրքին մէջ կը յայտնէ : Նւ բոլոր ան կէտերուն վրայ , որոնք մեր մտադրութիւնը կը գրաւեն , զըուցելու խօսքերնիս պիտի ըլլայ պարզօրէն՝ ճշմարտասիրութեամբ և ոչ պատի պատ բանիւք :

49-րդ երեսին վրայ կ'ամբաստանէ Նրօթէսութանդ քարոզիչները՝ թէ «Սլզածնուն պէս ալ կը մեկնեն Սուրբ Վիրքը , անոր մէջ պարունակուած ամենապարզ միտքը մեկդի կը ձգեն իրենց կամքին յարմար մեկնութիւններ տալով» : «Եւ Նորաշանդ Նորօրինակ Նորոգական քարոզիչները» , կ'ըսէ , «ընդ ծով և ընդ ցամաք կը պտըտին , ընդ քաղաքս և ընդ գիւղօրէս , և ... բուն իսկ Նւետարանական ճշմարտութիւնը ճանչցող և Յիսուս Վրիստոսի իմաստութեան լուսովը լուսաւորեալ ուղղափառները կը հարցունեն , այս ի՞նչ ընթացք է , այս ի՞նչ վարք է , որ ձեր վրայ ունիք . ամէնքդ մէյմէկ աշխարհական հարուստ վաճառականի կեն-

ցաղավարութիւնն ունիք . աշխարհի վայելութե-
նէն բնաւ հեռացած չէք . անկին մնալ չէք ու-
զեր . ապահով (ապահով բառը կ'երևնայ թէ հո-
վասուն (հասարակ) բառին տեղը գործածեր է)
տեղուանք ծանրագին վարձքով գեղեցկաշէն տու-
ներու մէջ բնակիլ կը խնդրէք", և այլն և այլն :

"Այլ կուսակրօնութիւնն ունին և ոչ ժուժկա-
լութիւն, այլ կանամբի են իբրեւ զաշխարհականս,
և ոչ հրաժարին 'ի կանանց իւրեանց, թէև մե-
ռանիցի", և այլն, և այլն :

53րդ երեսին վրայ "Վեմասին" կը նմանցընէ
Բրօթէօթանդ քարոզիչները, որն որ աշխարհը
սիրեց և Ղևտարանը արհամարհեց :

57րդ և 58րդ երեսներուն վրայ կ'ամբաստա-
նէ զանոնք թէ "Վա՛հ- իւ մեղանէն աշխարհասէր
ոգիով" . և այսպէս՝ ծայրէ 'ի ծայր՝ իբրեւ սրտա-
գէտ ոմն զսիրտս մարդկանց քննելու պաշտօնը իր
վրայ կ'առնու :

58, 59 և 60րդ երեսներուն վրայ ևս առաւել
ընդարձակ և աւելի ամբաստանութեան մը կը
հասնի : Հոն կը ցուցընէ թէ Բրօթէօթանդ քա-
րոզիչները իրենց մոլիկան բարբը ժառանգած են
Լուտերէն, իրենց հեղինակէն, ոչ անամօթ՝ մոլի
և լիրբ և չարախտավատ կրիւք ախտացեալ մարդ
մըն էր, և մոլութիւն ու մոլորութիւն քարոզելով
կ'ըսէր, "Շու՛նք և պոռնիկ կանայքն առաւել
հաճոյք են Լստուծոյ քան զկուսանան" : Լսանկ
իրեն աշակերտներն ալ հետզհետէ իրեն նման

եղան : Լ՝սինքն , Սաթէոս Լ՝քերպիսկոպոսին
խօսքին նայելով , Եւրոպայի՝ Լ՝սիսյի և Լ՝մերի-
գայի 80 կամ 100 միլիոն Բրօթէսթանդները առ
հասարակ մոլի և հեշտախտութեան կրիւք համա-
կեալ անժուժկալ և աղտոյի բարուց տէր մար-
դիկ են ։

Վարձեալ՝ աս քարոզիչները մոլորեցուցիչներ
են , կեղծաւոր , ստաբան , մտախաբ և անխելճ հա-
կառակորդներ աւետարանական և առաքելական
քարոզութեանց , և կաշառաբաշխք (Եւ . 61) .
“Յափշտակող գայլեր” (Եւ . 62) . “Երազանդ
կեղծուպատիր մոլորական քարոզիչներ” (Եւ . 63) :

Երես 121ԷԷէն մինչև 126ԷԷ կ՝ամբաստանէ
զանոնք թէ Լ՝ստուածաշունչը ծուռ թարգմաներ
են , վրան բան աւելցուցեր են , ու մէջէն բան
պակսեցուցեր են , ըրած թարգմանութիւննին ու-
նեցած մոլորական գաղափարներնուն և կարծիք-
ներնուն համաձայնեցընելով , և երթալով պիտի
աղաւաղեն բոլոր Սուրբ Վիքքը , և ապա Ս՝ոլ-
թէօի և Ս՝ոլնէի ունեցած անկրօնութեան գա-
ղափարնին պիտի յայտնեն ։

Սենք մեր ընելու քննաբանութեանը մէջ
Լ՝քերպիսկոպոսին ըրածին նման այսպիսի լեզու
մը պիտի չբանեցընենք : Յիրաւի պիտի բռնա-
դատուինք երբեմնակի զինքը հարկանելու ծանրկեկ
խօսքերով , այլ չափաւորութեամբ՝ արգարու-
թեամբ և միայն գրքին մէջ բովանդակեալներուն
վրայ խօսելու կարի մեծ զգուշաւորութեամբ , ա-

առնց սրտաբննութեան պաշտօն մեր վրայ առնելու : Այսչափ ընելը ոչ միայն մեր անհակառակելի իրաւունքն է, այլ և մեր յայտնի պարտականութիւնը :

Մեր առաջին նիւթն է աս գրքին Աստուածաբանութիւնը : Աս մասին գիրքը անորոշ և խառնախօս է : Հաւանական կ'երևի թէ հեղինակը ունի քանի մը աստուածաբանական սկզբունքներ, բայց բոլորը այնչափ է . իսկ մնացածը ըստ պատահման ասդիէն անդիէն քաղեր ու խոններ է գրքին մէջ : Բայց անչափ զարմացանք՝ երբ որ տեսանք որ գրքին մէջ ամենէն զգալի և գլխաւոր աստուածաբանական երևոյթ ունեցող մասը՝ անխառն Պեղագիտան դրոշմէն է, որն որ պիտի ցուցնենք շատ քաղուածներով նոյն իսկ գրքէն, և հետեաբար բոլոր աստուածաբանական դրութիւնը գունաւորեալ է, կամ լաւ ևս է ըսել՝ թունաւորեալ է Արիստոսի, Սոկրատի, Արիստոսի և Ինիքիլիսի կոչուած հերետիկոսութեանց մահահոտ թոյներովը, որոնց բոլորն ալ՝ մէկդի առնելով առաջի յիշածնիս, յառաջ կը բերէ իբրեւ Բրոթէսթանդից հերետիկոսութիւններ, որով առ երևոյթ անմեղութեամբ մը յանգագաստս ինքզինքը կը դատապարտէ իբրեւ հերետիկոս :

Պեղագիտի վրայ ընդարձակ ծանօթութիւն չըլլալուն համար Հայերէն գրեանց մէջ, աղէկ երևցաւ մեզի իր վրայ աւելի տեղեկութիւն տալ :

Պեղագիտս մենակեաց մըն էր ծնեալ յԱնգղիա՝ չորրորդ դարուն վերջերը : Լ.մէն եկեղեցական պատմութեան համութիւն ունեցողները քաջածանօթ են Պեղագիտսի, իր աղանդակիցներուն և Ս. ()գոստինոսի, Հիւսիսային Լիւթիկէի մեծահամբաւ Եպիսկոպոսին մէջ եղած վիճաբանութիւններուն :

Պեղագիտսի գլխաւոր վարդապետութիւնը աս էր թէ՝ հարդ 'ի քնէ քարէ է, որկէ բղխեցաւ բոլոր գրութիւնը, և Սատթէոս Երբեպիսկոպոսին գրքին վարդապետութիւնն ալ ճիշդ ասիկայ է : Ա'ուսուցանեն թէ Եդամայ մեղքը միայն իրեն սեպհականեալ էր, և կ'ուրանան սկզբնական մեղաց վարդապետութիւնը : Սարդ 'ի քնէ բարի է, ոչ թէ չար, և կը մեղանչէ ոչ թէ չար սիրտ մը ունենալուն համար, այլ ազատ կամք՝ որով կ'ընտրէ բարին կամ չարը :

Լ.յսպէս՝ Պեղագեանք 'ի բաց մերժեցին վերջստին ծննդեան և Սուրբ Հոգւոյն կենդանաւորար շնորհաց հարկաւորութիւնը :

ՂՀմարիտ է որ Պեղագեանք կը գործածեն շնորհք, Լստուծոյ շնորհքը, Սուրբ Հոգւոյն շնորհքը ևայլն ևայլն բառերը . բայց պէտք է գիտնանք թէ ինչ իմաստով կը գործածեն, քանզի մեծապէս կը սխալինք եթէ անոնց գրութեան մէջ նոյն նշանակութիւնը տանք՝ ինչ մտօք որ ուղղափառ աստուածաբանից մէջ կը գործածուի :

Լ.սուրբ շնորհք բառերը Պեղագիտսի գրու-

թեանց մէջ կը նշանակեն ,

1 . Ս'եր բնական բոլոր կազմութիւնը՝ մէջ առնելով մտաւորական և բարոյական կարողութիւնները , բայց յատկապէս ազատ կամքին պարզեր :

2 . Լ'ստուածային օրինաց կամ յայտնութեան տրուիլը :

3 . Թողութիւն մեղաց՝ մէկգի առնելով քաւութեան ազդեցութիւնը բարուց վրայ :

4 . Վ'քրիստոսի սրբակեցութեան օրինակը , զոր ինքը կը կոչէր Վ'քրիստոսի շնորհքը :

5 . Իմացականութեան լուսաւորութիւնը ճշմարտութեան միջոցով , որն որ ինք կոչեց շնորհք և օգնութիւն Սուրբ Լոգոսն :

6 . Երբեմն ալ Տէրութիւնն ու հանգերձեալ երանութիւնը Լ'ստուծոյ շնորհք կը կոչէր :

7 . Պեղազեանք կ'ուրանան շնորհաց ազդեցութիւնը կամքին վրայ , որ է բարոյական գործոց աղբիւրը : Եզդեցութիւնը միայն իմացականութեան վրայ կ'ընդունին (տես վերը թիւ 5) : Եւս շնորհաց հարկաւորութեանը սահմանը իրիստ կ'ամփոփեն՝ սորվեցընելով թէ շնորհքը ամէն մարդոց հարկաւոր չէ , քանզի հեթանոսներէն ու մանք՝ ինչպէս Աիկերոն , Պլատոն , և յատկապէս Սոկրատէս հասան բարձրաստիճան տաքինութեան՝ իրենց բնական կարողութիւններուն ազատ գործածութեամբ . ոչ ալ շնորհաց հարկաւորութիւնը կը ճանչնան մեր ամէն գործոց համար՝ ինչպէս կ'ուսուցանէր Ս . () Գոստինոս , քանզի ազատ

կամքը և պարտականութեանց դիտութիւնը բաւական կը սեպեն՝ անվերական ամէն պարտուց կատարմանը համար. և այսպէս՝ առանց շնորհաց շնորհունելի կ'ըլլան Մատուց :

Պէտքէն աւելի հարկաւորապէս մէկդի ձգեցին Ս. () գոտինոց որոշումը հեթանոսական առաքինութեան նկատմամբ, որ իրեն նպատակ ունի անհատից կամ ընկերական երջանկութիւնը, և աւետարանական առաքինութեան նկատմամբ, որ է «Շոգունի պատուը», և որուն վախճանն է Մատուց փառքը և հոգևոց փրկութիւնը :

Պէտքէն աւելի քննութեան չառաւ, այլ ծաղրաբանութեամբ աչքէ ծածկել ուզեց ան երևելի և կարևոր որոշումները, և դո՛ւ եղաւ պատասխանել թէ՛ հեթանոսաց առաքինութիւնը թէ որ առաքինութիւն չէ, ապա ուրեմն իրենց աչքերն ալ աչք չին, և մարմիննին մարմին չէ, և էակութիւննին չէակութիւնն է :

8. Կարաբէալ հնազանդութեան համար հարկաւոր շնորհքը՝ նախնեաց բարեգործութեամբ ձեռք կը ձգուի :

Փրկութեան ճամբուն վրայ ունեցած գաղափարնին աս էր : Սարդ մը որ մեղանչեց, իր ազատ կամօքը կրնայ դադրիլ մեղանչելէն, այսինքն է՝ ինքզինքը կը փոխէ, կամ դարձի կը բերէ : Սոյն ճամբով կրնայ հաւատալ Վրիստոսի. այսինքն է՝ կ'ընդունի իր վարդապետութիւնները, և կ'ըլլայ բարի մարդ և բարի քրիստոն-

և այ. ՚ի փառս ազատ կամաց և ան բա՛ւերուն զոր
ինքը կը կոչէր Աստուհոյ շնորհքը :

Պեղագեան հերեփկոսութեան վրայ լիովին
տեղեկութիւն տուած են Վերմանական եկեղե-
ցական պատմիչք՝ Ուօլը , Շլէկէլ , Սոսհայմ
և Նէանտէր :

Աս աղանդը նախ դատապարտուեցաւ Կար-
թագինէի ժողովքէն յամի Տեառն 412 ին . ապա
յամին 417 ին , Օռսիմոս Հռովմայ անսխալ պապէն
ընդունուեցաւ . և ապա նոյն անսխալ պապէն դա-
տապարտուեցաւ յամին 418 . և ապա յամին 431 ին
դատապարտուեցաւ Նիքիոսի ընդհանրական ժողո-
վէն որ էր երրորդ ընդհանրական ժողով : Նաև
դատապարտուեցաւ աղգային ժողովներով ՚ի Բը-
րիտանիա , ՚ի Վաղղիա և ՚ի Պաղեստին :

Արևելեան և արևմտեան կայսերք ալ անոր
դէմ՝ ելան , բայց ամենէն վեր Ս . () Գոստի-
նոսի դրութիւնները մեծապէս խայտառակեցին
Պեղագեան դրութիւնը , և ժամանակ մը աներե-
ւոյթ եղաւ աս աղանդը :

Սակայն աս հերեփկոսութիւնը այլ և ոչ ուրիշ
հերեփկոսութիւններու հիմն դրաւ : Ասիկայ ան-
խուսափելի տրամաբանութեամբ կը տանի Արիոսա-
կանութեան , Սոկինեանութեան , Սիազաւանու-
թեան և Իւնիվերսէլիսդութեան (Ընդհանրակա-
նութեան) : Վանդի եթէ մարդ ՚ի բնէ բարի է ,
կարօտութիւն չունենար ամենակարող Փրկչի մը :
Եթէ մարդ անկեալ էակ մը չէ , ապա ուրեմն

անտեղի է վարդապետել թէ Լստուածոյ Որդին՝
իր չարչարանքներովն ու մահուամբը մեղաց հա-
մար քաւութիւն ըրաւ :

1520
2252
Սերջի ատեններս՝ սկզբնական մեղաց և մար-
դուս բնութեան նկատմամբ Պեղազեան վարդա-
պետութեան յարողներէն գրեթէ ամենքն ալ
կ'ուրանան և կը մերժեն Վրիստոսի Լստուածու-
թիւնը , և զինքը արարած կը դաւանին , և թէ
եկած է յաշխարհ՝ ճշմարտութիւն յայտնելու և
մեզի կատարեալ օրինակ մը տալու : Ուստի՝ Լ-
րիոսականութիւնը , Սոկինեանութիւնը , Սիադա-
ւանութիւնը և Իւնիվերսէլիստութիւնը՝ գրեթէ
մի և նոյն բանին տարբեր անուններն են : Լս ա-
նունները կը ցուցնեն Պեղազեան հերետիկոսու-
թեան հետեւողները՝ ի վարդապետութեան մարդ-
կային բնութեան , սկզբնական յմեղաց և աստ-
ուածային շնորհաց . և ապա իրենց սկզբանցը վրայ
քալելով հարկաւորապէս անխուսափելի եզրակա-
ցութեան մէջ կը մղուին կ'իյնան՝ ուրանալու
զԼստուածութիւնն Վրիստոսի , և զվերականգա-
նութիւն հոգւոյն ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ . ընդ-
հանրապէս ամենքն ալ բայց յատկապէս Իւնիվեր-
սէլիստները կը մերժեն անվախճան պատժոյ վար-
դապետութիւնը : Արդաւանին թէ մարդ ի բնէ
բարի է , և թէ փորձութեամբ գործած քանի մը
մեղքերուն համար՝ յաւիտենական պատժով պի-
տի չպատուհասէ զանիկայ ողորմած Լստուած մը :
Ոմանք սահմանաւոր պատիժ մը կը խոստովանին ,

ինչպէս՝ Քառասնի մէջ պիտի կրեն պատիժը և
ժամանակէ մը ետքը կրակէ մաքրուած գուրս պի-
տի ելլեն :

Ըն Պեղազեանները՝ որոնք չեն միաբանիր Լ-
րիօսին , բուն իսկ իրենց վարդապետութեանց մէջ
անհամաձայն են : Իրենք ալ իրենց վարդապե-
տութենէն կ'ամչնան կամ կը վախնան : Բայց
անկեղծ Պեղազեան մը աներկիւղութեամբ պէտք
է դաւանի թէ մարդ 'ի բնէ բարի ըլլալով՝ չունի
կարօտութիւն քաւութեան և Սուրբ Հոգիով
վերակենդանութեան , և թէ հեթանոսը կրնայ
փրկուիլ բնական լուսով կամ կրօնքով , ինչպէս
որ Քրիստոնեան՝ Լեւտարանով :

Անր աս գրքին վրայ հաստատած Պեղազեան
հերետիկոսութեան ծանր յանցանքը ինքնայայտ
ընելու համար բաւական քաղուածներ ընենք
իր գրքէն :

Ընթերցողք թող իրենք կշռեն հետեւեալ
հատուածներուն իմաստներուն ոյժը :

Երես 1. «Մարդիկ բնականապէս բարի ստեղծ-
ուած են Լմենակալ Լրարչէն յԼստուծոյ , վասն-
որոյ իրենց բնութեանը մէջ ֆիզիգապէս բարու-
թեան տրամադրութիւն ունին և ընդունակու-
թիւն բարին խորհելու և գործելու և առաքինի
ըլլալու :

Արովհետեւ կը հաւատամք , որ Տէր Լստուած
մեր՝ ամենաբարի արարիչ է երկնի և երկրի : Սաղ.
ճԺԷ . 1 : Սաղ . ԺԹ . 17 : Ղ . 1 . ԺԸ . 19 :

Բարեւ էն ապրիլն համար, և բարերար Արարիչը
ստեղծեց զանոնք՝ շնորհակալութեամբ ընդունուե-
լու և ուտուելու համար: Աստի իր հաւաքա-
բանութեան ճշմարիտ եզրակացութիւնն աս է թէ՝

Ամենայն արարածք են բարի ՚ի կերակուր.

Սարգն է արարած,

ուրեմն Սարգն է Բարեւ ՚ի կերակուր:

Բայց ասիկայ միայն մէկ օրինակն է ցուցնե-
լու թէ Աստուծոյ խօսքը բոլոր աս գրքին մէջ ինչ
առտիճան ծուռ կողմը դարձնելով գործածուած է:
Թէ որ միայն մէկ հատ ըլլար երևան պիտի չհա-
նէինք: Այսինքն «սալ ըսել թէ ասիկայ գրքին
մէջն Աստուծոյ անունն և Տրամբանութեան մէկ
գէշ օրինակն ալ չէ: Վաղած պարբերութիւն-
ներնուս վերջի մասը Աստուծոյին հեղինակու-
թիւն չունեցող անկանոն գրքէ մը ըլլալուն հա-
մար հարկ չկայ պատասխան մը տալ, բայց միայն
աս կը նշանակենք թէ հեղինակը կամ աս ալ
չէ կրցեր հասկընալ, կամ թէ դիտմամբ ծամա-
ծուեր է:

«Արդ՝ թողունք ըստ ամենայնի եղծուած հե-
թանոսական խաւարամոլար շաւղաց քննութիւնը,
և մեր քրիստոնէական ճշմարիտ հաւատոյ լուսով
սեսնանք մարդոյն բնականապէս Բարեւ ըլլալը» (Եր.
3): Ասիկայ ալ անխառն Պեղադեան վար-
դապետութիւն է:

«Բայց չորը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ միայն

պահասութիւն բարւոյն : Ուստի երբոր մարդս ի-
րեն անձնիշխան կամօքը կը դադարի և կամ կը
պահասի բարի գործելէն և կը հակի կը զակատի
չարագործութեան , այն ժամանակը կ'ըլլայ բնու-
թեամբ բարի մարդը՝ չար գործով մեղաւոր և չար
մարդ : 'Ապա 'ի պտղոյ նոցա ծանիջիք զնոսա' "
(Լւ. 5) : Հոս ալ Պեղադիոսի նման , կ'ուրա-
նայ սկզբնական մեղքը , և բոլոր մեղքը մարդուս
անկեալ վիճակին չտար , այլ 'ի քնէ քնէ էակի
մը աղատ կամացը կուտայ :

Հետեւեալ խօսքը յառաջ կը բերէ Հոովմայեցւոց
թուղթէն , իբր թէ ցուցնենլու համար որ Պս-
ղոս Առաքեալն ալ Պեղադեան դրութեան յա-
րած ըլլար : "Վանդի ինչ որ կ'ընեմ" չեմ ճանչ-
նար . չէ՛ թէ ինչ որ կ'ուզեմ" ան կ'ընեմ , հա-
պա ինչ որ կ'ատեմ" ան կ'ընեմ : Բայց թէ որ
չուզածս կ'ընեմ , հաւանութիւն կուտամ օրէն-
քին թէ բարի է : Իսկ արդ՝ չէ՛ թէ ես կ'ընեմ
անիկայ , հապա մեղքը՝ որ իմ ներսի դիւս կը բը-
նակի : Վանդի գիտեմ որ իմ ներսի դիւս՝ այս-
ինքն իմ մարմինիս մէջ մէկ բարի բան մը չընա-
կիր . ինչու որ կամեցողութիւն կայ քովս , բայց
բարին 'ի գործ գնելը չեմ գտներ : Վանդի չէ՛
թէ բարին որ կ'ուզեմ" կ'ընեմ , հապա չարը որ
չեմ ուզեր՝ ան կ'ընեմ" : Հռովմ. Է. 15—19 :
Ասոր վըայ յաւելցո՛ւր գլխուն մնացած մասն ալ
և ապա տես ինչ կը խորհիս այնպիսի մարդու մը
վըայ որ Սուրբ Վրոց աս խօսքերէն Պեղադեան

գրութիւն կը հանէ :

“Իսկ թէ որ չուզած բանս կ'ընեմ, ալ չէ՛ թէ ես կ'ընեմ անիկայ, հապա մեղքը՝ որ իմ ներսի դիւս բնակած է : Աստի ես կը գտնեմ օրէնք մը՝ որ երբ բարին ընելը կը կամենամ, չարը իմ քովս է : Այսան զի ներսի մարդուն նայելով՝ Մատուծոյ օրէնքին կը հաւնիմ : Իսկ ուրիշ օրէնք մը կը տեսնեմ իմ անդամներուս մէջ՝ որ իմ մտքիս օրէնքին դէմ կը պատերազմի, և զիս գերի կ'ընէ մեղաց օրէնքին՝ որ իմ անդամներուս մէջն է : Ինչ խղճալի մարդ եմ ես. ո՞վ զիս պիտի ազատէ աս մահացու մարմինէն : Վահագն Մատուծոյ՝ մեր Տէրոջը (Յիսուս Քրիստոսի ձեռքովը ուրեմն ես ինքնս մտքով Մատուծոյ օրէնքին կը ծառայեմ, ու մարմնով՝ մեղաց օրէնքին” : Ի նոյն, 20—25 :

Հետեւեալ խօսքը լիովին համաձայն է Պեղագիտութի՛ նկատմամբ շնորհաց վարդապետութեան : Շնորհք բառով ինչ կը նշանակէ նէ, մենք չենք կրնար ցուցընել, ինչ որ ըլլայ ալ նէ, ադ շնորհաց ընդունարան անձը՝ նախ ի սկզբան ինք իր ազատ կամօքը կ'ընտրէ երկնից ճամբան, և Եփայնի և Վասն այնորիկ շնորհք ընդունած է :

“Տես բարեմիտ ընթերցող, Յիսուս փրկիչն մեր անանկները իրեն փրկարար շնորհքներուն հաղորդ կ'ընէր, որոնք որ իրենց հոգեւոր բարեմասնութիւնը և երկնից արքայութեան լուսաշաւիղ ճանապարհը իրենց անձնիշխան կամքովն ընտրեցին,

ասոր համար կը հրամայէր. «Եթէ որ կամի զկնի իմ գալ, ուրասցի զանձն և առցէ զխաչ իւր և եկեսցէ զկնի իմ» (Եւ. 7) :

Հետեւեալ խօսքն ալ բոլոր Պեղազեանց գործածած լեզուն է՝ նկատմամբ արքայութիւն ձեռք ձգելու ազատ կամօք և բարեգործութեամբ : Եւ իս տեղի մնացած չէ շնորհքով փրկութեան : Օ, անիկայ Եւստուծոյ արդարութենէն կրնայ պահանջել մեղաւորը՝ իր ըրած գործքերուն համար : Եւ հա ասիկայ անխարդախ, անխառն և թորակէ անցած Պեղազեան դրութիւն է :

«Եւս վկայութիւններէն յայտնի կ'ըլլայ, որ մարդս իրեն անձնիշխան կամօքը Եստուծոյ բարերար կամացը հետեւելով և առաքինական գործք և արդիւնք ունենալով, ոչ միայն այս աշխարհի մէջ Եստուծոյ հաճելի կեանք ունեցած կ'ըլլայ, այլ հարկաւ Եստուծոյ արդարութենէն երկնից արքայութեան մէջ յաւիտենական երանաւէտ վարձուց և աստուածային փառաց հառուցումն պիտի ընդունի» (Եւ. 9—10) :

Հետեւեալ հատուածը Գլխաւորապէս կտոր մըն է, բայց որովհետեւ հեղինակը անոր վրայ աստուածաբանութիւն մը կը հիմնէ, վասնորոյ պէտք է գոնէ վեր 'ի վերոյ աչքէ անցընել :

«Երիտտոսէլ երեք սկզբունք կը դնէ մարդկային գործողութեան, որք են զգայութիւն, իմացականութիւն և կամք. և ասոնցմէ յառաջ կու գայ մարդկային գործողութիւնը : Ա՛յլ իմացա-

հանութեանը նոր 'ի նորոյ գաղափար տուողը զգայութիւնն է . ինչ որ իմացականութիւննիս կ'իմանայ՝ զգայութիւններէն կ'ընդունի և արտաքին գաղափարները կ'առնէ, և իմացականութիւննիս շատ անգամ զգայական բաղձանաց և հաճութեանը կը խաբուի՝ և թելադիր կ'ըլլայ կամքին . և կամքն ալ աղատութեամբը կ'սկսի գործելու զգայական բաղձանաց ախորժելի երեցածը" (Նք. 11—12) :

Ըս կտորը չկրցինք կարդալ առանց ապշելու : 'Եթէ անոր համար որ՝ քաջածանօթ է մեզի թէ Լրիստոտէլ որ Վրիստոսէ 300 տարուան չափ առաջ էր , բնաւին այնպիսի բաժանմունք ըրած չէ մտաւորական մասին , և ոչ ալ այնպիսի առաջարկութիւն մը եղած է մինչև շատ դարեր ետքը : Ըս հեղինակը երկու հազար տարուան միջոցէն աւելի ժամանակագրական թեթեւ սխալմունք մը գործած է : Վրիստոտէլ Լրիստոտէլ փիլիսոփայ գրելուն՝ պէտք էր ըսել Ռօմէի քիւլտիւրն , որ է մեզի ժամանակակից փիլիսոփայ մը դասաւանդ Պլատինի վարժարանին մէջ յԱմերիգա : Իր իմացական փիլիսոփայութիւնը թարգմանեց Ը. Ղազարոս Պօղոսեան, և 'ի լոյս ընծայեցինք 'ի Օմիւսնիա յամի 1851ին , որմէ քաղեր է աս հեղինակը իր գաղափարները : Իւերևս իրեն նուաստութիւն սէպեց խոստովանիլ առ Բրոթէսթանդ Սիսիօնարս ունեցած պարտականութիւնը իր Իմացական փիլիսոփայութեան տեղեկութեանցը համար : Իայց

Արիստոտէլէն ասդին ուրիշ անուն մը չէր կրնար գտնել. ինչ հարկ կար երկու հազար տարիէն աւելի ընդարձակ միջոցին վրայէն թռչիլ ու երթալ հեթանոս աշխարհին մէջ մտնել՝ գրեթէ իմացական փիլիսոփայութեան աշխարհին սահմաններէն դուրս : Աւ ոչ միայն փիլիսոփայութեան հեղինակին նկատմամբ վրիպակ մը գործած է, այլ և ծանրակշիռ վրիպակ մը ըրած է դրութեան բաժանումին նկատմամբ :

Յիշեալ գիրքը թարգմանեալ է յստակ աշխարհաբառի, որքան որ նիւթը ներած է, վասն որոյ եղած վրիպակը ներելի չէ : Աս հեղինակիս առաջարկած *հոմո-ոբսկոն* բաժանումը, երբեք տեղ մը չգտնուիր, ոչ վաղ ժամանակաւ, և ոչ այժմեան ատեններս. ոչ Ռուսական է, ոչ Արիստոտէլէան է : Բիհամին բաժանումն է "*Իմացական-նո-նի-ն*, *զգացող-նի-ն* և *կոմ*" : Իսկ զգայութիւնը՝ ըստ ամենայնի տարբեր զգացողութեանէ, է սոսկապէս ստորաբաժանումն իմացականութեան, և կը նշանակէ ան փոփոխութիւնը որ նիւթական բանի մը զգայարանաց մերձեցմամբը յառաջ կու գայ մտաց մէջ : Ինչպէս՝ սառոյցը շոշափենք նէ ցրտութեան զգայո-նի-նը կ'ունենանք : Բիհամի ձեռնտուութեամբը հեղինակը ինքնահնար դրութիւն մը կազմեց մտաւորական փիլիսոփայութեան, որ անով բացատրէ չարին սկզբնաւորութիւնը մարդոց մէջ :

Ամենայն չար սկիզբն կ'առնուն 'ի *զգացող-նի-ն* ,

որն որ կը կառավարէ իմացականը . իմացականը
կը կառավարէ աշտոյ կոմիտէն և այսպէս ամենայն շտաբ
կը բղխի 'ի Ղեկաւոր-Ներսէս' :

Այլ հարկ չէ մեզի փաստաբանել այնպիսի դը-
րութեան մը դէմ, որ ոչ մտքին բնութեանը մէջ
գոյութիւն ունի, և ոչ ալ փիլիսոփայութեան
բոլոր պատմութեանը մէջ տեղի ունի : Այլ հե-
տեւանք ասանկ խարխուլ հիման վրայ շինուած
առաջօր աստուածաբանութիւն մը ինքնին յերկիր
կը կործանի : Ար խրատենք զինքը որ ուրիշ հե-
ղինակութեան մը չձեռնարկած Ռփհամի փիլիսո-
փայութիւնը ուշի ուշով ուսանի :

Հետեւեալ հաստատածը կ'օրինակենք հոս, ըն-
թերցողաց ուշադրութիւնը ուրիշ նիւթի մը դար-
ձնելու :

“Հասկցա՞նք մի արդեօք այս օրինակովը որ
մարդս բնութեամբ չար չէ, այլ բարի ստեղծուած
Ըստուծոյ . բայց երբեմն զգայական չար բաղձա-
նաց գաղափարներով կը շփոթի և կ'այլայլի և
կ'աղօտանայ իմացականութեան զօրութիւնը ու-
ղիղ և ճշմարիտ դատում ընելէն, և կամքին
թոյլտուութիւն կուտայ զգայութեանը տեսած ու
բռնած առարկային համեմատ գործելու . որով
կ'ըլլայ բնութեամբ բարի մարդը՝ իրեն չար գործ-
քովը չար մարդ : Բայց երբ զգայութեան տե-
սած ու բռնած առարկայն բարի և աստուածա-
հաճոյ ըլլայ՝ հարկաւ իմացականութեանը տուած
գաղափարը բարի և Ըստուծոյ հաճելի եղած կ'ըլ-

լայ, և կամքն ալ կը շարժի և կ'ստիպուի իմացականութեանը լարելոժար թելագորութենէն հարկաւ բարի և աստուածահաճոյ գործքերու և պաշտօններու մէջ գտնուիլ, որով կ'ըլլայ մարդս բարի և արդար" (Եւ. 18):

Եւսոր մէջ Պրլագեան մոլորութիւնը յայտնի է, բայց կ'ուզենք ընթերցողաց ուշադրութիւնը գարձընել հեղինակին ուղարկած վարդապետութեանը: Հոս պէտք է յիշեցնել որ մենք կը դառնանք մարդկային կամաց աղատութիւնը, առաւել քան աս գրքին հեղինակը: Իր աս խօսքին, և զգրքին մէջ ասոր համեմատ բաղձաթիւ զընդունելուն նայելով՝ կամքը փոխանակ աղատ ըլլալու, գրեթէ մէքենական հարկաւորութեան ենթակայ եղած է:

Երբոր շէշոն-Ռեան առարկան բարի է, կամքը կ'ստիպուի իմացականէն՝ այնպիսի գործոց մէջ գտնուիլ՝ որ ան ատեն հարկաւորապէս բարի են: Եւ երբոր զգայութեան առարկան զէշ է, ան ատեն կամքը կը բռնադատի զէշ ըլլալու: Եւսանկով ամենայն բարի և ամենայն չար զգայարանաց մէջ կ'առնեն իրենց սկզբնաւորութիւնը, այսինքն է՝ արտաքուստ են:

Սարգ մը՝ թէ և քաւի 'ի քնէ, չար բան մը տեսածին կամ լսածին պէս անմիջապէս չար կ'ըլլայ անգիմադրելի հարկաւորութեամբ մը: Եւ եթէ լսէ կամ տեսնայ բարի բան մը, նովին հարկաւորութեամբ բարի կ'ըլլայ: Եւ սկզբունքը՝

որ գրքին ամէն կողմը ճարակած է, այնպիսի բաներ կը ջնջէ կը վերցընէ, որոնցմէ այնքան դիւրութեամբ բաժնուիլ յանձնառու պիտի չըլան չայոց եկեղեցւոյն պաշտպանները և իր ընթերցողաց շատերը՝ թէ Առսաւորչական, թէ Պապական և թէ Բրոթէսթանդ : Ար ջնջէ բոլոր հասի ապոստոլիկէնը, որով այնքան կը պարծի հեղինակը : Բայտ իր աստուածաբանութեան՝ կամքը հարկաւորութենէ մը կը մղուի, որկէ անկախ է որչափ որ երկնաստի մը ազատ է : Արբոր ձին կը կայնի երկանաքարն ալ կը կայնի . և երբոր աս կողմը կը քաշէ, ան կողմը կը դառնայ . և երբոր հակառակ կողմը կը դարձընէ, ինք ալ նոյն կողմը կը դառնայ : Շիշդ նոյն օրինակ՝ եթէ զգայութեանդ բարի առարկայ մը ներկայացընես, իմացականութիւնդ և կամքդ բարի են . բայց եթէ պատահմամբ գէշ առարկայ մը մտքիդ զարնէ, յանկարծ կը գէշանաս իմացականութեամբդ՝ կամքովդ և ամէն բանով :

Բայց միայն կամքի ազատութիւնը չէ որ կը խափանէ, այլ հարցոս վրայէն Բոլոր Բարոյական Բնասորոթիւնը կամ Բարիք կը վերցընէ : Բայտ հեղինակին մարդս ոչ բարի է և ոչ չար ՚ի բնէ : Արնայ ըլլալ որ Բարի ըլլայ ՚ի կերակուր, բայց ուրիշ ինչ և իցէ բարութիւն մը չունի : Իր բնութիւնը կը նմանի թերթ մը սպիտակ թուղթի, որուն կը նմանցընեն զմարդ անհաւատք, որուն վրայ կը գրեն արտաքին ազդեցութիւնք

բարի կամ չար, և թերթ մը թուղթէն աւելի
բարոյական բնաւորութիւն չունի: Այսպէս է աւ
գիրքին փէլիսոփայութիւնն ու աստուածաբանութիւնը:

Պեղադիոսի գրութիւնը ոչ միայն առաջին գրւ-
թուն մէջն է, այլ բոլոր գիրքը անով տարրացեալ
է, որն որ հաստատելու համար քանի մը ուրիշ
հաստատանք ալ քաղենք գրքէն:

“Ասկէց առաջ գրածնիս բոլորը խորհրդածու-
թիւն մըն էր՝ որ մարդս բնականապէս չար չէ,
այլ մանաւանդ բարի. որովհետեւ արարչագոր-
ծեալ է յամենակարող արարչէն, որ է ինքնա-
բուն բարի: Այս մարդիկ արտաքուստ դուրսէն
կ’ստանան իրենց չարութեան գաղափարները՝ կամ
չար մարդիկներու հետ տեսութիւն ընելով, և
կամ չար խօսքեր լսելով և չար գործքեր տես-
նալով՝ կը հակամիտի ինքն ալ անոնց յարմարիլ,
կ’այլայլէ իրեն բնութեամբ բարի ըլլալը, և այ-
նուհետեւ կ’ըլլայ բարի մարդը՝ չարագործ և մոլի”
(Եւ. 145):

Հետեւեալ խօսքը կը ցուցնէ թէ՛ ինչ իմաստ
ալ դնէ “Աստուծոյ շնորհք” բառերուն վրայ, ադ
շնորհքը տրուած է՝ արդէն մաքուր և չար խոր-
հուրդներէ և բաղձանքներէ ազատ սրտերու: Ա-
ստիկայ է Պեղադիոսի վարդապետութիւնը:

“Այսպէս ալ մեր արարիչը Աստուած ճշմարիտ՝
յիրաւի չար գաղափարներէ որոշուած և զատուած
մաքուր սիրտերը և միտքերը կ’ընդունի և իրեն
շնորհքներովը կը զարդարէ” (Եւ. 146):

Կը կարդանք 262րդ երեսին վրայ: «Այսքէն
բնական օրէնքի լուսով զգօնացեալ շատ բարի
մարդիկ կը գանուին աշխարհի մէջ, կը տեսնաս
որ հաւատարիմ են բարեկամութեան՝ և պաշտ-
պան ազգասիրութեան՝ և եղբայրսիրութեան կանոն-
ներուն, և պատրաստ են միշտ քաջութեամբ յայտ-
նելու ընկերութեան և ազգայնութեան ազնիւ սի-
րոյն պարտաւորութիւնը գործով և արդեամբ:
Կը տեսնաս որ համեստ և բարի վարք ունին, և
անկեղծ սիրով հասարակութեանը բարերար և
օգտամատուց կը հանդիսանան, առատաձեռնու-
թեամբ մխիթարիչ կ'ըլլան աղքատաց, բարե-
կրթութեամբ խոհական և քաջալու տանուտէր
եղած են և բարեկարգող գերդաստանի իւրեանց:
Ահա՛ ասանկ բնական լաւութիւն և բարեմոյն
բնաւորութիւն ունեցողները կ'անուանին բարի
մարդիկ աշխարհի, որ միայն բնական օրինաց ա-
ռաջնորդութեամբը բարի վարուց մէջ կը գըտ-
նուին: Հօգ. Բ. 14»: Ասիկայ անանկ ակներև
վարդապետաբանութիւն մըն է մարդուս բնական
վիճակին նկատմամբ որ՝ թէ Բրիսթլի և թէ
Չանինք և Արիոսական, Սոկրինեան, Սիադա-
ւանեան կամ Իւնիվերսէլիսդեան այժմեան աղան-
դապետներէն ոչ ոք ասկէ աւելի կը շաղակրատեն:

Վման Պեղագիտի՝ մեր հեղինակն ալ Սոկ-
րատէսը մէջ կը քէ՛ն՝ իբրև ապացոյց մը թէ ադ-
անձը ՚ի բնէ բարի եղած ըլլայ. Տե՛ս երէ՛ 264—
269: Արդ՝ Հայոց եկեղեցին կ'ընդունի առա-

ըին չորս ժողովները, որոնց երրորդն է Եփեսոսի
ընդհանրական ժողովը. որ եղաւ յամի 431 ին
նշովելու և դատապարտելու Լաբիսը և յատկա-
պէս Եփեսոսն ու Պետրիոսը: Ինչպէս կրնայ
ըլլալ որ՝ աս գրքին հեղինակը՝ Սատթէոս Լաբ-
եպիսկոպոսը այնքան նախանձայուղութեամբ
պաշտպանէ ան ժողովոյն վճիռները, և ասանկով՝
յանդգաստից դատապարտէ և նշովէ զնոյն ինքն
Սատրիոս Լաբեպիսկոպոսը՝ յանուն Պետրոսի:

Դարձեալ՝ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքը ինչ-
պէս վաւերացուց անանկ գրքի մը հրատարակու-
թիւնը, որն որ կատարեց հետեւեալ խօսքերով:

«Գերապատիւ Սրբազան Եղբայր.

Ըրդիւնք դրաւոր վաստակոյ Սրբութեանդ
ԲԱՐԻ ՄԱՐԴ ԵՒ ԲԱՐԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ առձայն-
եալ, այսօր ՚ի հանդէս ածեալ քննութեան Հո-
գեւորական ժողովոյս, հաճոյ և ընդունելի ամե-
նեցուն մեզ թուեցաւ, և արժանաւոր ՚ի տիպ ար-
ձանացուցանել զայն ՚ի մշտնջենաւոր փառս Հե-
ղինակութեան Ձերոյ:

Վասնորոյ և փութամբ աւասիկ տալ Սրբու-
թեանդ Ձերում զվկայագիր հաւանութեանս մե-
րոյ ՚ի ստորագրութիւնն յայն»:

Մեզի կ'երևի թէ ըստ արժանւոյն դիտողու-
թիւն չընելով ըրած է: Հայոց եկեղեցին
իր նախնի առաջնորդները պիտի թողու, ու ա-
ղանդապետի մը աղճատանացը պիտի աշակերտի,
որ չորրորդ դարէն հետէ շատ ընդհանրական և

գաւառական ժողովներէ ղատապարտեցաւ, և յայնմհետէ բոլոր Բրիտոսի եկեղեցիէն մերժուեցաւ, և բոլոր վարդապետութիւնը հակառակ է Լստուծոյ Խօսքին :

Եթէ մէկը պատասխան ապ թէ աս գրքին հրատարակութեանը հրաման եղած է՝ ոչ թէ մէջի վարդապետութիւնը ընդունելով և վաւերացնելով, այլ միայն տպագրութեան ազատութեան սիրով մը : Ուրեմն ինչո՞ւ համար նոյն օրինակ ալ Բրոթէսթանդից գրոց հրատարակութիւնը չվաւերացնենր, որոնք յիշեալ չորս ժողովներուն մէկէն ալ բանադրեալ չեն, նա մանաւանդ՝ Լստուծոյ Խօսքին ալ համաձայն են :

Լահա Լքքեպիսկոպոսին վարդապետութիւնները մերկապարանոց լուսոյ դիմաց հանեցինք, որով առ այժմ կը բաւականանանք : Սիայն թէ ՚ի վախճանի կ'ուղենք խօսիլ մեր գաղափարը մարդուս բնութեան, և ազատ կամաց վրայ :

Իր գրքին երկրորդ գլխոյն մէջ՝ Լքքեպիսկոպոսը կը ջանայ՝ Քայն երկոս վկայութիւններ մէջ բերելով, իր ընթերցողաց աչքէն ծածկել Սուրբ Գրոց բազմաթիւ վկայութիւնները, որոնք կը հաստատեն մարդկային բնութեան ապականութիւնը, որպէս թէ չկան հարիւրաւորներ և մինչև՝ անգամ ամբողջ գլուխներ, որոնք անմեկնելի կը մնան՝ եթէ մարդկային սրտին բնական ապականութեան վարդապետութիւնը չեն հաստատեր :

Գլխոյն առաջին մասը կը կարգայ այսպէս՝
 «Գիտեմ որ իրաւունք ունին ընթերցող բա-
 րեմիտ անձինք յիշելու այս տեղս այն աստուա-
 ծային երկու անժխտելի վճիռները՝ որ մարդ-
 կանց համար եղած է : Եւ յիստք մար-
 դոյ հաստատեալ է ի խնամս չարին ի մանկութենէ
 իւրմէ : Ծան. Ը. 11 : Եւ երկրորդ՝ թէ Զիք դը
 բարի, բայց մի Լստուած : Գլ. 19 : Լստ
 երկրորդ վկայութիւնը թողունք յետագայ գլխոյն
 մէջ խօսելու » (Եբ. 25) : Լս երկու վկայու-
 թեանց առաջինին մեկնաբանութիւնը ուրիշ բան
 չէ այլ միայն ամբարշտական յանդգնութիւն մը՝
 իր հերետիկոսական ցնորքները Լստուծոյ խօսքին
 վրայ դնելու : Հետեւեալ խօսքը մտադրութեամբ
 կարգայ, և ապաւնէ՝ «վ ընթերցող, թէ արդ-
 եօք բոլոր իր երազներէն մէկ բան մը կը գտնուի՞»
 Ծանոց գրքէն յառաջ բերած բնաբանին մէջ,
 կամ Սուրբ Գրոց որ և իցէ խօսքին մէջ՝ թէ ուղ-
 զակի թէ անուղղակի կամ թէ ո՛ր և իցէ հնարա-
 ւոր մակարեւրութեամբ : «Վրդ՝ առաջին վկայու-
 թիւնը Լստուծոյ՝ յայտնի կ'ընէ, որ մարդիկ ի-
 րենց ազատ կամքով զգայական մարմնաւոր բաղ-
 ձանքներնին փոյթ և ջանք կ'ունենան յառաջ
 տանելու, միտքերնուն իմացական կարողութիւնը
 շուտով կը խաբուի արտաքին զգայութիւններ-
 նուն տուած զգալի չար գաղափարներուն և
 կամքին ալ թոյլտուութիւն կու տայ գործով կա-
 տարելու » (Եբ. 25) :

Լսիկոյ մեծ անարգութիւն է Եպիսկոպոսի մը՝ որ Լստուծոյ խօսքը այսպէս չարչորկէ : Եւ 26 : 7 երեսէն անդին ըրած պարզաբանութեան ժամանակը մաքէն չանցաւ թէ ուշիմ ընծերցող մը մէկէն պիտի ըսէ ինքիրեն , “Տղայք շուտով կը սորվին փախչել կրակէն՝ որքան որ հրապուրիչ ալ ըլլայ լոյսը . և անգամ մը խայթուելէն ետքը երկրորդ անգամ չեն բռնելու մեղու մը” . ու ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ՝ եթէ “'ի բնէ բարի են” գոնէ նոյնպէս շուտով չեն սորվիր չարէն խորշիլ : Եթէ տղայք բարի են, (ըսել կ'ուզենք բարոյականապէս բարի , և ոչ թէ “բարի 'ի կերակուր” ,) ինչէ՞ն է որ փորձութեան դէմ չեն դնելու : Ինչէ՞ն է որ՝ արարչադործութեան մէջ երեցած Լստուծոյ իմաստութեանը՝ սիրոյն և կարողութեան լուսափայլութիւնը անոնց սրտին մէջ չղարթուցանելու համապատասխանող զգացմունք մեծարանաց , սիրոյ և պաշտելութեան : Ինչո՞ւ համար զգայարանէն զմարդ 'ի մեղս կ'առաջնորդեն : Եւ ինչո՞ւ համար զգայարանք աւելի չեն առաջնորդել միայն 'ի սէր ճշմարտին , գեղեցկին և օգտակարին : Ուսկից է ան ընդհանրական հակամիտութիւնը՝ Լստուծոյ մեր մեծ և փառաւոր բարերարին պարգևները ապրիւնաւոր և չարաչար դործածելու : Լսոնց ամենուն միայն մէկ հատիկ բանաւոր պատասխան մը կրնայ տրուիլ , որ է աս՝ որովհետեւ մարդ ապականեալ և զանգաւան քնասորոտ-իւն մը ունի : Իսկ Սատմէոս Լրբիպիսկոպոսը կ'ըսէ , որովհետեւ մարդ բարի է

ի բնէ, քանզի բոլոր իր տրամաբանութիւնը պէտք է հոս հասնի եւ թէ մարդուն բնական բարութեան վարդապետութիւնը ճշմարիտ է. իսկ երկրորդ գըլխուն մնացած մասին մէջ՝ ընթերցողաց մտադրութիւնը կ'ուզենք դարձնել երկու ուրիշ բաներու՝ որոնք քիչ կամ շատ բոլոր գրքին մէջ կը տեսնուին : Որոնց առաջինն է իր սիրելի իմաստակութիւնը զոր տրամաբանք կը կոչեն «կրկնումն սկըզբան» եւ «յոռի շրջան» :

Եւ թէ Բփհամի (Արիստոտէլ) փիլիսոփայութիւնը ծայրէ ի ծայր կարդար, պիտի գտնէր 200-էր երեսին 199-էր յօդուածին մէջ՝ իմաստակութեան վրայ կանոններ, որոնք կրնար ըլլալ որ ղինքը ետ բռնէին այնպիսի տրամաբանութեան մէջ գլորելէն, որով յայտնի եղաւ թէ կամ հեղինակին միտքը ըստ ամենայնի անմշակ է, կամ իր պաշտպանած փաստը պաշտպանութեան ընդունակ չէ : () րինակ մը մէջ բերենք եւ ուշիմ ընթերցողք շատ ուրիշներ ալ կրնան գտնել գրքին մէջ :

« () արմանք պիտի ունենաս հիմակ եւ պիտի ըսես մտօքդ . ի՞նչպէս կ'ըլլայ, որ բնական լուսով մտաց զարգարւած մարդ մը լոյսը մերժէ ու չընդունի, ինքնիրէն խաւարի մէջ մնալը ախորժի : Վեզի մէկ բնական օրինակ մը տամ նախ եւ յետոյ . եւ ապա դու ինքիրմէդ պիտի համոզուիս այս խօսքս ընդունելու : Օրր օրինակ մարդու մը աչք երբ բժաբեր ցաւոտ կ'ըլլայ՝ հարկաւ արեւու եւ

Ճրագի լոյսերը կ'ատէ և կը մերժէ ըստ ամենայնի ,
 և կը սիրէ խաւարի մէջ մնալը , մանաւանդ վար-
 շամակաւ ալ կը վարագուրէ աչքը՝ որ բնաւ չըն-
 դունի լուսոյ շառաւիղը անգամ : Եւ ճառս մարմ-
 նաւոր օրինակաւ իմացիր հոգեւորը : Այսին զի
 չարագործներուն խղճմտանաց աչքը չընդունիր ,
 կը մերժէ աստուածային օրէնքներուն իմանալի լոյ-
 սը . ապա որոնք որ Եւստուծոյ մօտաւոր են , հաւա-
 տով և բարի գործով , հարկաւ անոնք ունին Եւս-
 տուծոյ օրինաց և շնորհաց լոյսը : « Աստիք առ
 տէր և առէք զլոյս : Սաղմ. ԼԳ . 5* : Լոյս ծագեաց
 արդարոց , ուղղոց սրտից եղև ուրախութիւն՝ :
 Եւր. ԴԶ . 11 : Եւ որոնք թերեհաւատութեամբ
 և չարագործութեամբ հեռացած են Եւստուծոյ օ-
 րէնքներէն և շնորհքներէն՝ անշուշտ մերժած են
 այն իմանալի և աստուածային լոյսը և կորստեան
 խաւարին մէջը կը խարխալին : « Եւ հաւաստիկ ոյք
 հեռի արարին զանձինս իւրեանց 'ի քէն , կորիցեն .
 սատակեսցես զամենեսեան , ոյք ապստամբ եղեն
 'ի քէն : Սաղմ. ԼԲ . 20 : Եւ զափեսցեն զորմն ,
 իբրև կոյրք , և իբրև զաւացուս խարխալեսցին ,
 և գլորեսցին 'ի միջօրէի՝ իբրև 'ի հասարակ գիշե-
 րի : Եւստ. ԾԹ . 10 : Եւ եմ լոյս աշխարհի , որ
 գայ զկնի իմ , ընդ խաւար մի գնացէ , այլ ընկալի
 զլոյսն կենաց՝ : (Եւր. Ը . 12" (Եւր. 31, 32) :
 Բոլոր պարբերութիւնը ամբողջ օրինակեցինք որ

* Հեղինակին բերած վկայութիւնները եօթանասնից
 թարգմանութենէն առնուած են :

ընթերցողք կարող ըլլան դատելու մեր քննաբա-
նութեան ճշմարտութիւնը :

Ե՛հա հոս Երեւակիսկոպոս մը՝ որ յօժարամիտ
յանձն առեր է լուսաբանել ան մեծ խնդիրը թէ
աս աշխարհիս մէջ մեղքը ինչպէս սկիզբն ա-
ռած է, կամ այլով բանիւ՝ ինչպէս եղաւ որ մարդ
ծնեալ բարի, չար եղաւ : Եւ աս դժուարութիւ-
նը կը լուծէ բաղդատութեամբ մը, որով իր միտ-
քըն է փարատել իր ընթերցողաց ‘զարմանքը’, և
բանը կատարելապէս դիւրահասկանալի ընել : Իր
բաղդատութեան բոլոր իմաստը պարզապէս աս է
թէ ինչպէս որ ակտացեալ աչքը կը խորշի լու-
սէն, ասանկ ալ չարերուն խիղճը կը մերժէ Եւ-
տուծոյ օրէնքը : Բայց ասիկայ պարզապէս սա ը-
սել չէ՞ թէ՛ մարդ մեղանչական է . որովհետեւ գէշ
խղճմտանք ունի, այլով բանիւ՝ հարց չար է, որով-
հետեւ չար է : Իսկ եթէ ընթերցողը դառնայ հար-
ցընէ թէ, “վարդապետ՝ ինչո՞ւ համար մարդուն
խիղճը չար է”, հարկաւ առած պատասխանը սա է
թէ՛ որովհետեւ չար է . ուրեմն ուստի է որ մարդ
չար է . որովհետեւ չար խղճմտանք մը ունի : Եւ հատ-
ընտիր փաստաբանութենէն ետքը ընթերցողէն
կը խնդրուի որ՝ ալ ինքզինքը Լուսաբան ըլլա-
նալ ճանչնայ : Եւ առուածաշունչէն բերած չորս վը-
կայութիւնները, և անկանոն դիրքերէն բերած մէկ
վկայութիւնը նիւթին հետ կապակցութիւն չու-
նին, և աս կողմանէ նման են գրքին մէջ յառաջ
բերուած բոլոր Սուրբ Գրոց վկայութիւններուն :

Եւ այս ազէկ կ'ըլլար որ Տիմոթէոս Տէքսթըր ա-
նուն մարդուն սրինակին հետեւէր, որ գիրք մը 'ի
լոյս ընծայեց՝ ծայրէ 'ի ծայր առանց գլխագրի և
տրոհական նշաններու. և 'ի վախճանի գրքին՝ քա-
նի մը երես գլխագիր և քանի մը երես տրոհական
նշաններ տպեց՝ ըսելով թէ՝ որովհետեւ բնական
չտեսաւ երկու հոգի վանոնք մի և նոյն կերպով
գործածող, վասնորոյ գրքին ծայրը բաւական դը-
րած է անոնցմէ, որ իւրաքանչիւր ընթերցող իր
ուզածին չափ գործածէ։ Այլ Մատթէոս Արք
եպիսկոպոսն ալ նոյն օրինակ ընէր իր յառաջ բե-
րած բնաբանները. ընթերցողաց շատ հաճելի պի-
տի ըլլար. և ինքն ալ այնքան յընդունայնս չէր աշ-
խատեր և ճգներ՝ բերած վկայութեան և նիւթին
մէջի կոպակոտ-իւնը երեւան հանելու համար։

Անթերցողաց ուշադրութիւնը հրաւիրած երկու
բաներնուս երկրորդն է աւելի ծանրակշիռ նիւթ
մը։ Աստուծոյ խօսքը կը հաստատէ թէ ստա-
խօսը երկնից թագաւորութեան ժառանգ չկրնար
ըլլալ. և բացայայտ կը յայտնէ Աստուծոյ բար-
կութիւնը ընդդէմ բոլոր ստախօսութիւն սիրող-
ներուն և գործածողներուն։

“Տէրը աս վեց բանէն կը զզուի, ու անոր հոգ-
ւոյն առջևը եօթը բան պիղծ է. Ա՛մբարտաւան
աչքեր, ստախօս լեզու, և անմեղ արիւն թա-
փող ձեռքեր, Չար խորհուրդներ հնարող սիրտ,
չարութիւն ընելու համար շուտ վազող ոտքեր,
Ատութիւն խօսող անիրաւ վկայ, ու եղբարց մէջ

կոիւններ ցանող մարդ” : Լւսւի . Զ . 16—19 :

“Լսելութիւնը ծածկողը՝ ստախօս շրթունք ունի , ու բամբասանք հանողը անմիտ է” : Լւսւի . Ժ . 18 :

“Ղշմարտախօս շրթունքը միշտ հաստատ կը մնայ , բայց ստախօս լեզուն վայրկենական է” : Լւսւի . ԺԲ . 19 :

“Սուտ շրթունքը Տէրօջ զգուելի է . բայց հաւատարմութիւն ընողները անոր հաճոյ են” : Լւսւի . ԺԲ . 22 :

“Սուտ վկան անպատիժ պիտի չմնայ , ու ստուերութիւններ խօսողը պիտի կորսուի” : Լւսւի . ԺԲ . 9 :

“Իսկ վախկտաներուն՝ ու անհաւատներուն՝ և պիղծներուն՝ ու մարդասպաններուն՝ ու սրտնիկներուն՝ և կախարդներուն՝ ու կռապաշտներուն՝ և բոլոր ստախօսներուն բաժինը՝ կրակով ու ծծումբով վառած լիճին մէջը պիտի ըլլայ , որ է երկրորդ մահը” : Հայր . ԻԱ . 8 :

“Իսկ զուրս պիտի մնան շուները՝ ու կախարդները՝ և պոռնիկները՝ ու սպանութիւն ընողները՝ և կռապաշտները՝ ու ան ամէնը որ ստութիւն կը օրէ ու կ'ընէ” : Հայր . ԻԲ . 15 :

Ի՞նչ ամէն քաղաքավարեալ երկիրներու մէջ , և թէ Լստուծոյ խօսքին մէջ , ստախօսութիւնն ու սուտ վկայութիւնը ընդդէմ ընկերութեան յանցանք տեսուած է . և մարդու վրայ ստախօսութիւն զրպարտողը դատաստանական քննութեան և պատժոյ ենթակայ կ'ըլլայ : Իսկ երբոր մարդ մը վը-

Նասահար ստախօս մը կ'ըլլայ, անատին ընկերութեան օգուտը կը պահանջէ որ իրեն բնաւորութիւնը երեւան ելլէ : () Ի՞նչքը զինքը չպաշտպաներ ընկերութեան իրաւունքները ոտքի տակ առնելուն համար . և ով որ ստախօսութեան կ'ունականայ՝ ստախօս կը կոչուի : Լսիկայ անանկ յանցանք մըն է, որ՝ մարդ մը որքան բարձրաստիճան ալ ըլլայ՝ տակաւին զանիկայ կը դատապարտէ վատահամբաւութեան, եթէ եղած ամբաստանութիւնը ստոյգ ելլէ . իսկ եթէ ամբաստանութիւնը սուտ ելլէ, կրկնակի զօրութեամբ ամբաստանողին վրայ կը դառնայ :

Լու Լստուած ունեցած պատասխանատուութիւննիս և առ մարդկային ընկերութիւն ունեցած պարտականութիւննիս լիովին զգալով չարափախութեան կը կոչենք զրբին մէջ զըտնուած քանի մը բաները :

Հետեւեալ իրեր օրինակները կու տանք աս երկրորդ գլխէն :

1. «Սէկալ կողմէն ալ նորաղանդ և կամ բողոքական անունով քարոզիչներ, ասոնք ալ օրինակ առնելով պապականաց գրութիւնը՝ համարձակ կը քարոզեն որ Սթէ քրիստոնեայները մեր ժողովքին փորձուած անձնատուր անդամ չըլլան, և եթէ մեր վարդապետութեանը չհետեւին՝ փրկութիւն չունին կորուստ են՝ » (Եր. 35) :

2. «Սեր ժողովքին անդամ չեղողները փրկութիւն չունին՝ կորուստ են՝ » (Եր. 38) :

3. «Բրիստոս մեր մէջն է, Վրիստոսով կը խօսինք Մահտարանը կը քարոզենք, Մահտարանի ճշմարտութիւնը մեզի միայն յայտնուած է. ուստի մեր ժողովքին անդամ չեղողները՝ փրկութիւն չունին և արքայութեան ժառանգ չեն» (Եւ. 38):

Մտնք ամէնքն ալ Մրբեպիսկոպոսին գրքին մէջ գրուած են Չակեւոնէրով, որկէ ընթերցողը կը կարծէ թէ ուրիշ գրքէ մը քաղուած ըլլան:

Մենք զանոնք «Կաթոլիկ» կը կոչենք և կը հրատարակենք: Իր խարդաւորն է. բաց 'ի ասոնցմէ, ուրիշ բաներ ալ կը շաղակրատէ, որոնք չարայօդ ստախօսութիւններ են, կը վկայէ 122րտ և 124րտ երեսները թէ Մատուոյ Խօսքէն այլ և այլ մասունք վերցուցեր ենք. ասիկայ ստա-յօդ խարդախաբանութիւն է, որն որ պիտի քըն-նենք, 129րտ երեսին վրայ ըրած ամբաստանու-թիւնը սուտ է. 141 երեսին վրայ գրած է թէ «Ն-կը պարծենան որ մենք Հոգւով սրբով կը խօսինք», ասիկայ ալ նենգամիտ ստախօսութիւն մըն է: Երես 117րտին վրայ. «Սուրբ հոգիով կը խօսինք կը գրենք կ'ըսեն»ը ստախօսութիւն է: Յիրա-ւի Բողոքական քարոզիչք ինքզինքնին Մահտարա-նին օրինաւոր քարոզիչքը կը ճանչնան և են. բայց և ոչ գրքի մը մէջ, քարոզութեան մէջ, խօսակ-ցութեան ատեն, կամ վարդապետաբանութեան ժամանակ ոչ երբէք պահանջած չեն կամ ակնար-կութիւն մը ըրած չեն թէ ներշնչելութեամբ կը

գործեն կամ թէ ճշմարտութիւնը մի միայն իրենց քովն է : Ութսուն կամ հարիւր միլիօն Ռողոքականաց հետ և անոնց համահաւասար կ'ընդունին Մատուծոյ խօսքը իբրեւ կանոն հաւատոյ , աշխարհաքարոզ կը հռչակեն թէ սոյն աս Մատուծային խօսքն է կենաց և փրկութեան խօսք ամէն յօժարամիտ ընդունողներուն :

Մհա բուն իսկ աս գործքերնիս է որ Մըքեպիսկոպոսին սրտին խոց եղեր է : Ինք ինչ ըրած է Մատուծոյ խօսքը իր ժողովրդին տալու անոնց հասկանալի լեզուաւ : Ինք քաջ գիտէ որ յոյժ սակաւք իր ժողովրդէն գրաբառ լեզուաւ գրուած Սուրբ Գրքէն օգուտ կրնան քաղել . և իրեն ամօթ չէ որ ելլէ սանձարձակ պարսաւէ . և սուտ վըկայութիւն տայ ընդդէմ այնպիսի անձանց՝ որոնք իր պարտականութիւնը իրեն տեղը կը կատարեն կոր : Բայց իր աս անվայել ընթացքէն Սիսիօնարաց փնասմը չգալուն համար , և ասանկով իր կամաւոր ստայօդ զրպարտաբանութիւնը երեւան ելլելուն համար՝ իր ըրածին յանցանքը չթեթեւնար : Մընթացքով կորսնցուց իր աստիճանը՝ ոչ իբրեւ հոգեւոր ուսուցիչ , այլ իբրեւ բարեկիրթ և ազնուական անձ մը . և չկայ ուրիշ ճամբայ զանիկայ վերջստին ձեռք ձգելու , այլ 'ի սրտէ առաջխարութեամբ և խոնարհական խոստովանութեամբ :

Մ գրքին երրորդ գլուխը նուիրեալ է կուսակրօնութեան և պահոց :

Կուսակրօնութեան վրայ Բրօթեթանդ վարդա-

պետութիւնն աս է . իւրաքանչիւր «ք» թէ կենդե-
ցական և թէ աշխարհական , աղատ է իրեն համար
որոշելու , և հետեւելու և կորնթացաց է գլխուն
մէջ Պօղոս առաքելոյն խրատներուն : Ոմանք Ռո-
ղոքական քարոզչաց ամուսնացեալ են , իսկ ոմանք
չեն : Օճանոնք պարտաւորող օրէնք մը չկայ :
Ատանգալից տառապանաց , և կատաղի հալածա-
նաց ատեն անտարակոյս ամուրի վիճակը ընտրե-
լի է :

«Լորդ» ան բաներուն համար որ դուք ինծի
գրեցիք , աղէկ է մարդուս՝ որ կնկան չմտե-
նայ : Բայց պոռնկութիւնը արգիլելու համար ա-
մէն մարդ թող իր կնիկը ունենայ , ու ամէն կնիկ
իր էրիկը թող ունենայ : Ես կը զըուցեմ թոյլ
տալով , և չէ թէ հրամայելով : Վանգի կ'ուզէի
որ ամէն մարդիկ ինծի պէս ըլլային . բայց ամէն
մէկը իր պարգևը ունի Եստուծմէ , մէկը ասանկ՝
ու մէկալը անանկ : Բայց չամուսնացածներուն
ու որբւարիներուն կ'ըսեմ . Եղէկ է անոնց՝ թէ
որ ինծի պէս կենան : Հապա թէ որ ժուժ-
կալութիւն չունին , թող ամուսնանան . ինչու
որ աղէկ է ամուսնանալը քան թէ բորբոքիլը :
Բայց կոյսերուն համար Տէրօջմէն հրաման մը
չունիմ , միայն թէ Տէրօջմէն հաւատարիմ ըլ-
լալու ողորմութիւն գտածի մը պէս խրատ կու
տամ : Աւրեմն ես կը սեպեմ որ ասիկայ աղէկ է
հիմակուան նեղութեանը համար , այսինքն աղէկ է
մարդուս որ ասանկ ըլլայ : Կապուած ես կնկան ,

մի փնտուեր արձակուիլ. արձակուած ես կնիկէ,
մի փնտուեր կնիկ: Իսկ թէ որ ամուսնանաս՝ չմե-
ղանչեցիր. և թէ որ կոյսը ամուսնանայ՝ չմեղան-
չեց. բայց անանկները մարմնոյ նեղութիւն պիտի
ուենենան. սակայն ես ձեզի կը խնայեմ: Ա կորնի.
Ի. 1—2. 6—10. 25—28:

Ըս նիւթը մենք մենէ յառաջ չբերինք, այլ
Լրբեպիսկոպոսը ինք մէջ բերաւ. այնպիսի կեր-
պով որ՝ զմեզ պարտաւորեց երևան հանել իր
տգիտութիւնը սուրբ գրոց և եկեղեցական պատ-
մութեանց վրայ. և որքան որ կը ներէ, եկեղե-
ցական պատմութեան քանի մը իրողութեանց
վրայէն ծածկոյթը վերցընել, որոնց հրատարա-
կութիւնը իր բանին չգալուն համար պիտի ուզէ
որ չգիտցուեր:

Իոլոր գլուխը հոս օրինակել կ'ուզէինք եթէ
տեսորին չափը ներելու ըլլար. հետեւեալ պարբե-
րութիւնը բոլոր գլխուն մէկ ընտիր օրինակն է:

«Երբ Լեւոտարանէն կը սորվիմք, որ մեր տէր
Յիսուսը կը հրամայէ իրեն աշակերտներուն և ա-
ռաքեալներուն թէ՛ բնաւ և չունենան աշխարհա-
օիրութիւն՝ իսպառ մերժելով և հեռանալով աշ-
խարհային փառքերէն և մեծութիւններէն, որոշ-
ուած ըլլան աշխարհականներէն կուսակրօնութեան
հրեշտակային վիճակի մէջ գտնուելով. ըսաւ այ-
նըմ, 'Եթէ որք գայ առ իս' և ոչ ատեայ զհայր
իւր և զմայր և զկին և զորդիս և զեղբարս և զքորս,
նաև զանձն իւր, ոչ կարէ իմ աշակերտ ընիլ'.

որ Աւետարանի քարոզիչ եմք կ'ըսեն և առաքելական պաշտօն ունիմք, բայց չեն ընդունիր կուսակրօնութիւնը և չեն յանձնառու ըլլար իրենց անձանցը վրայ Վրիստոսի այն անժխտելի հրամանը ցուցանել գործով: Անանկ է նէ եկոր, համոզուէ, ըսէ, որ ասոնք անունով միայն Աւետարանի քարոզիչ են և դուրսէն առաքելական պաշտօնեայ կը ձեւանան բայց սրտովին և կամբովին իրենց մարմնական և զգայական բաղձանքներնուն կը ծառայեն, հակառակ աւետարանական և առաքելական ծառայութեան: Յիշենք այս տեղս մեր տէր Յիսուսի Վրիստոսի բացասական հրամանը. 'Ոչ որ կարէ երկուց տերանց ծառայել' Ս. Գ. 24" (Լը. 45, 46):

Յաւալի է որ Արքեպիսկոպոս մը ոչ իր Աստուածաշունչին մէջ և ոչ պատմութեան մէջ բան մը չէ կարդացած Առաքելոց վրայ: Եւրեք չէ՞ կարդացած առաջին Կորնթացւոց իններորդ գլուխը: Ինաւ չէ՞ կարդացած Սատթ. Ը. 14րդ տանը մէջ. "Եւ Յիսուս Պետրոսին տունը գալով տեսաւ որ անոր զոքանչը (ինչը հայրը) ջերմէն բռնուած պառկած էր": Կը համարձակինք ըսելու թէ ալ ասիկայ սորվելէն ետքը պիտի ընդունի թէ Առաքելոց մէջէն գոնէ մէկը ամուսնացած էր:

Վիչ մըն ալ նայինք Պօղոս ինչ կ'ըսէ:

"Սիմէ մերք իշխանութիւն չունիմք Վրիստոսով քոյր եղղ կնիկ մը մեր հետը պտըտցընե-

լու" : ԱԿՐԻՒ . Թ . 5 :

Կարծենք ալ պիտի խոստովանի թէ ոմանք Մա-
ռաքեալք ամուսնացած էին . և այսուհետև Մա-
ռաժաբանական նիւթոց վրայ գրելու ատեն ա-
ռաջ Մատուածաշունչը աղէկ մը կարգայ : Բսինք
թէ եկեղեցական պատմութեան վրայ ալ տգէտ
է : Վանգի Սկեբերան, Եւսեբիոս և Մարտիրոս
մինչև անգամ խոստովանեցան թէ բաց 'ի Պօղո-
սէն ամենայն առաքեալք ամուսնացեալ էին : Եւ-
րաթը բնաւին խնդիր մը եղած չէր աս նիւթին
վրայ մինչև ոմանք պաշտպանելու ելան եկեղեցա-
կանաց կուսակրօնութիւնը . և անատենն ալ զգա-
ցին որ առաքելոց օրինակը իրենց ճամբուն վրայէն
վերցուելու անպատեհ խոչնդոտ մըն է : Վանք
մեր բերած վկայութեանը : Ուղղադատ քննաբա-
նութիւն մը՝ որ կողմը դառնայ նէ , աս բնաբանէն
ուրիշ իմաստ մը չկրնայ հանել , միայն աս թէ՛ Մա-
ռաքեալք ամուսնացեալ էին , և հետեւեալն իւր
բնաբանէն իրենց կանայք : Վեր բառը կը նշա-
նակէ իրենց առ Վրիստոս ունեցած հասարակ վե-
րաբերութիւննին՝ իբրև հաւատացեալք : Իրենց
հաւատացեալ կանայքը ծնեալ նոյն հոգիէն և
քոյրեր 'ի Վրիստոս , Եւստարանին մէջ գործա-
կիցներ էին : Եւսկայ ոչ միայն այժմեան Եւս-
թէսթանդից և մեկնաբաններուն տեսութիւնն է ,
այլ և Սկեբերանին , և նախնի եկեղեցւոյն ուրիշ
հայրերուն գաղափարն աս էր : Եւսթէ՛ Եւքեպիս-
կոպոսի մը որ Մատուածաշունչին և եկեղեցւոյ

պատմութեան վրայ այնպիսի տգիտութիւն կը յայտ-
նէ աշխարհի առջեւ :

Ըրդ՝ քննենք իր գլխաւոր բնաբանները՝ որոնց
վրայ մեծապէս վստահացած է թէ եկեղեցականաց
ամուսնութեան վարդապետութիւնը կը հաստա-
տեն :

Կը հիմնէ իր փաստաբանութիւնը և ցուցմունքը
Պ՝ ուկասու ԺԴ . 2617 տան մէջ եղած խօսքերուն
վրայ : Եւ մենք բոլոր պարբերութիւնը օրինակենք
որպէս զի ընթերցողք կարենան դատել թէ՛ արդ-
եօք Ըրքեպիսկոպոսը դժբաղդաբար այնպիսի վճ-
կայութիւն մը յառաջ չէ՞ բերած , որ փոխանակ
հաստատութիւն տալու յաւէտ կեղծէ իր փաստա-
բանութիւնը :

“Ու իր հետը շատ ժողովուրդներ կ'երթային . և
դառնալով անոնց ըսաւ . թէ որ մէկը ինծի կու
գայ , ու չատեր իր հայրը և մայրը , ու կիներ և
զաւակները , ու եղբայրները և քոյրերը , նաև իր
կեանքն ալ , չկրնար իմ աշակերտս ըլլալ : Եւ ո՞վ
որ իր խաչը չվերցընէր՝ ու իմ ետեւէս գար , չը-
կրնար իմ աշակերտս ըլլալ : Այսին զի ձեզմէ ո՞վ
աշտարակ մը շինել ուզելով , առաջ չնստիր ու
հաշիւ ընելու ծախքը , թէ անիկայ լմնցընելու կա-
րողութիւն ունի . Ար չըլլայ թէ երբ հիմը ձգէ , ու
չկրնայ լմնցընել , բոլոր տեսնողները սկսին ա-
նիկայ ծաղը ընել , Եւ ըսել , թէ Ըս մարդը
սկսաւ շինել , ու չկրցաւ լմնցընել : Կամ թէ ո՞ր
թագաւոր ուրիշ թագաւորի մը հետ պատերազ-

մելու երթալով, առաջ չնստիր ու խորհիր, թէ արդեօք տասը հազարով կրնայ զէմ կենալ աշոր՝ որ քսան հազարով իր վրայ կուգայ : Հապա թէ չէ՝ քանի որ անիկայ հեռու է, դեսպան խորհելով՝ խաղաղութիւն կը խնդրէ : Ահա ասանկ ալ ձեր մէջէն ամէն մէկը՝ թէ որ իր բոլոր ստացուածքէն ետ չկենայ, չկրնար իմ աշակերտս ըլլալ : Ղ. Գ. Ժ. 25—33 :

Ահի անկարելի եղաւ նշմարել թէ ինչ խելքով և ինչ սկզբունքով աս խօսքերն ընարած է եկեղեցականաց ամուսնութիւնը վաւերացունելու :

Վանգի նախ՝ եկեղեցականաց ուղղեալ չէ խօսքը, այլ բոլոր բաղմութեան : Ամենուն ալ առհասարակ կը վերաբերի : Բաղմութեան կ'ըսէ թէ « եմ եւ զմէ իմ եկեղեցի » : Արդորդ՝ իւրաքանչիւր դժուարեան կ'ըլլայ ասել ի՞նչ : Արդ եթէ ասիկայ այր և կնոջ բաժանման կը նայի, ամենայն մարդէ կը պահանջուի իբրեւ պայման փրկութեան . թէպէտեւ նոյն փրկիչը ինք սասակապէս պատուիրեց չարձակել կին՝ միայն թէ շնագործութեան պատճառաւ : Արդորդ՝ հաւասարապէս նաև կը պահանջէ թողուլ զհայր, և զմայր, զեղբայր և զքոյր : Արքեպիսկոպոսը կը համարձակի ըսել թէ փրկչին դիտաւորութիւնն էր լուծել բոլոր մարդկային յարաբերութիւնները : Բայց եթէ ան խօսքը ինչ և իցէ կերպով և որ և իցէ մէկուն ամուսնութիւնը կ'ազդէ կը խորհի նէ աս հաշա-

տական եզրակացութենէ ինքզինք չէրնար խալըսել :
 Չորրորդ՝ եթէ ան խօսքը ամուսնական վիճակին
 վերաբերութիւն ունի, ապա ուրեմն բոլոր Հայոց
 եկեղեցին հոգեկորոյս մոլորութեան մը մէջ է . քան-
 զի պատկը կամ ամուսնութիւնը եկեղեցւոյ խոր-
 հուրդներէն մէկն է, քահանայից վրայ ալ պարտք
 դրած է եկեղեցին կարգուելու, և ամուրի անձն մը
 քահանայական կարգ վայելելու պատիւը չ'ընար
 ունենալ : Հինգերորդ՝ բոլոր պարբերութիւնը
 ամենեւին վերաբերութիւն չունի Մետաքսական
 քարոզչութեան վիճակին և պաշտօնին . այլ միայն
 կ'ուսուցանէ Վրիստոսի աշակերտ ըլլալ անձնուրա-
 ցական ոգւով :

Եւ պարբերութեան իմաստը ինքնայայտ է . և
 աս է . կը պահանջէ լիակատար սէր և յօժարա-
 միտ հնազանդութիւն առ Վրիստոս ամենայն զոր-
 կանաց և փնատուց կամաւոր յանձնառութեամբ :
 Փրկչին բուն իր խօսքերը թող բացատրեն աս
 բանը . “Ան ատենը Յիսուս իր աշակերտներուն
 ըսաւ . (Թէ որ մէկը իմ ետեւէս գալ կ'ողէ, թող
 իր անձը ուրանայ, և իր խաչը վերցընէ, ու իմ
 ետեւէս գայ” : Մատթ. ԺԶ. 24 : Եւ “Ան որ
 հայրը կամ մայրը ինծմէ աւելի կը սիրէ, ինծի
 արժանի չէ” . և ան որ տղան կամ աղջիկը ինծմէ
 աւելի կը սիրէ, ինծի արժանի չէ” . Եւ ան որ
 իր խաչը չառնէր ու իմ ետեւէս գար, ինծի ար-
 ժանի չէ : Ան որ իր անձը կը դանէ, պիտի
 կորսնցընէ զանիկայ . և ան որ իր անձը ինծի

համար կը կորսընցընէ, պիտի գտնէ զանիկայ”։
Ս. Ժ. 37—39։

Երկրորդ վկայութիւնը յառաջ կը բերէ Լուսնայիսկոպսը՝ Յայտնութեան գրքէն ։

“Եւ լուսայ զձայն յերկնից՝ որպէս զձայն Զուրջ քաղմաց՝ և ձայն որոտման մեծի. և լուսայ իրրե զձայն զքնարահարաց, զի հարկանէին զքնարսիւ-
րեանց։ Եւ երգէին զերգս նորս աստճի ամո-
ռոյն . . . և ոչ ոք կարէ գիտել զերգս նոցա՝
քայց միայն հարիւր քառասուն և չորս հազարքն,
որք ազատեալ էին յերկրէ։ Արքա են՝ որք ընդ
կանայս ոչ խառնակեցան, և են կուտանք. սորա
պիտի երթան դառինն՝ ուր և երթիցէ. սորա ընտ-
րեցան ՚ի մարդկանէ աստճի Լստուծոյ և դառինն”։

Յայ. Ժ. 2—3—4։ Յայտնութեան գիրքը
ամենէն աւելի այլաբանօրէն գրութիւն մըն է։
Լս բոլոր գլուխը՝ ինչպէս որ աս գրքին շատ ու-
րիշ մասերը, դիպողագոյն նշաններով՝ մեծ ու
հոգեւոր ճշմարտութիւններ կը սորմեցընէ. և ան-
հնար է որ ողջամիտ մարդ մը զանիկայ նկարա-
գրական սեպէ։ Լնկատեալ ենք որ Լըքնայիսկո-
պսը՝ աս գլխուն մէջ յիշեալ՝ Սիօն լեռան վը-
րայ կեցած գառնուկը իրական և նկարագրական
չճանչնար. կամ Սիօն լեռը ինքը նկարագրական
է չկարծեր. ոչ ալ փրկելոց 144,000 գումարը,
ոչ ալ Հօրը անունը ճակատներուն վրայ գըր-
ուիլը։ Չկրնար պնդել թէ ամոռին ասը կը ի-
րապէս չորս կենդանիներ կան նկարագրական մը-

տօք՝ և թէ հրեշտակ մը աւետարանը կը քարոզէ բոլոր ազգաց: Չկրնար ցուցնել թէ նիւթականապէս՝ Բաբելոն իր կատաղի պոռնկութեանը գինիէն արբեցուց ամէն ազգերը: Արնայ հաւատալ թէ Ժէ՛՛՛ գլխուն մէջ նկարագրական է պատմութիւնը և թէ իրապէս բառական նշանակութեամբ հասկըցուելու է թէ մեծ պոռնիկը նստած է շատ ջուրերու վրայ. որուն հետ երկրի թագաւորները պոռնկեցան, և երկրին բնակիչները անոր պոռնկութեանը գինիով գինովցան: Արքեպիսկոպոսին միտքէն կ'անցնի՞ թէ բառական նշանակութեամբ հասկընալ պէտք է ան խօսքը թէ “Եւ տեսայ մէկ կնիկ մը՝ որ կարմիր գաղանի մը վրայ նստեր էր. և ան գաղանը լեցուն էր հայհոյութեան անուններով, ու իօթը գլուխ և տասը եղջիւր ունէր”: Ինք տեսած է երբէք ասանկ կնիկ մը. կա՞ր թէ ուրիշ տեսնող մը եղած է: Իրապէս կնիկ մըն էր՝ որուն ճակատին վրայ անուն մը գրուած էր՝ “Կորհուրդ. Մեծ Բաբելոն՝ պոռնիկներուն ու երկրի պղծութիւններուն մայրը”: Եւ ճշմարտապէս աս կնիկը նիւթականապէս “Սուրբերուն արիւնովը ու Յիսուսի վկաներուն արիւնովը գինովցած էր”:

Բոլոր ասոնք հոգևոր պոռնկութեան կը վերաբերին. և եթէ Արքեպիսկոպոսը աւելի կարգար իր Աստուածաշունչը, պիտի տեսներ որ Աստուածային բարկութեան ահարկու սպառնալիքներ խօսուած է անոր դէմ: Թող կարգայ մարդարէից

և մանաւանդ Եզեկիէլի* այլաբանական լեզուն՝ որ շատ նմանութիւն ունի Յայտնութեան ոճին, ան ատեն աւելի լոյս պիտի ունենայ Յայտնութեան գրքին իմաստին վրայ: Հոս յիշեալ պոռնկութիւնը ուրիշ բան չէ այլ թողուլ զԼստուած և իր ճշմարտութիւնը, և ստայօդ և կռապաշտական դրութիւններով պղծուիլ՝ որ է հոգեւոր պոռնկութիւն:

«Անիկներու հետ չխառնուիլ ու կոյս մնալը» միայն կը ցուցնէ հոգեւոր պոռնկութենէ ազատ ըլլալին, և թէ ուղղակի և թէ անուղղակի ամենեին վերաբերութիւն չունի ամուսնութեան: Եւ յիրաւի հետեւեալ խօսքը լաւ կը բացատրէ աս բանին իմաստը. «Եւ անոնց բերանը սուտ չգտնուեցաւ, ինչու որ ամբիժ են»: Յայ. ԺԴ. 5: Ուրեմն մեկնութեան ու իցէ կանոնովն ալ ասիկայ նկարագրական կամ բառական նշանակութեամբ չկրնար հասկցուիլ: Իայց մինչև անգամ ենթադրենք թէ աս տանը խօսքերը ինքնին երկբայելի են (թէպէտ և այնպէս չէ), կան ուրիշ վճռական փաստաբանութիւններ որոնք կը ցուցնեն թէ բառական նշանակութիւն չին կրնար ունենալ: Ըն տեսիլքին ատենը առաքեալք՝ բաց ՚ի Յովհաննէսէն ամէնքն ալ արդէն երկինքն էին. և երկնից մէջ եղողներն ամէնն ալ բաց ՚ի Պօղոսէն՝ կարգուած մարդիկ էին երկրի

* Յե'ն՝ Եզեկ. Ա. Ժ. ԺԶ. ԻԳ:

Քրոյ : Եւ առաքեալներէն և ոչ մէկը արտօս-
նութիւն չունէր Քրիստոսի ետեւէն իր թալ իր
թագաւորութեանը մէջ : Պիտի համարձակի՞ր ի-
բաց մերժել ան երանելոց դասէն՝ րասը Եւստ-
եաներն ա- Տերմը եղբ. քերբ : Եթէ ինք չամչնար
այսպիսի մեկնաբանութեան վրայ , իր ժողովուրդը
իրեն համար կ'ամչնայ :

Եկեղեցականաց կուսակրօնութեան նկատմամբ
երկու տեղ անանկ խօսքեր կան Սուրբ Պրոյ մէջ ,
որ Երբեպիսկոպոսին միտքը շփոթեր է , ու մե-
ծապէս շուարած՝ անոնցմէ աղատելու հնար մը
կը փնտռէ : Եւ խօսքերուն երկուքն ալ Պօղո-
սի՝ առ Տիմոթէոս թուղթերուն մէջն են . և դա-
նոնք՝ Երբեպիսկոպոսին համարձակածէն աւելի
ընդարձակօրէն օրինակենք հոս . «Եւ խօսքը հա-
ւատարիմ է , թէ որ մէկը եպիսկոպոսութեան կը
ցանկայ՝ աղէկ գործի կը ցանկայ : Ուստի պէտք
է եպիսկոպոսին անարատ ըլլալ , մէկ կնկան մը է-
րիկ , զգաստ , խոհեմ , պարկեշտ , հիւրասէր , սոր-
վեցրնող . Ո՛չ գինեմոլ , զարնող , հապա հան-
դարտ , ո՛չ կռուող , ո՛չ արծաթասէր . Որ իր տա-
նը աղէկ վերակացութիւն ընող ըլլայ , իր դա-
ւանները հնազանդութեան մէջ պահելով բոլոր
ճանրաբարոյութեամբ . (Հապա թէ որ մէկը իր
տանը վերակացութիւն ընելը չգիտնայ , ինչպէս
Եստուծոյ եկեղեցիին հոգաբարձու պիտի ըլլայ .)
Ո՛չ ալ նորահաւատ ըլլայ . որ չըլլայ թէ հպար-
տանալով Սատանային դատապարտութեանը մէջ

իյնայ : Հապա պէտք է անոր դուրսէն ելողներէն
ալ բարի վիայութիւն ունենալ, որ չոյսայ թէ նա-
խատինքի մէջ ու Սատանային որոգայթին մէջը իյ-
նայ : Այնպէս ալ սարկաւագները ըլլան ծանրաբա-
րոյ, ոչ երկլեղու, ոչ գինեսէք, ոչ անարգ շա-
հախնդրութեան ետէէ եղող . Հապա հաւատքին
խորհուրդը պահեն մաքուր խղճմտանքով : Աւ ա-
սոնք ալ առաջ թող փորձուին, ետքը թէ որ ան-
մեղադրելի գտնուին, սարկաւագութեան պաշտո-
նը կատարեն : Անանկ ալ անոնց կնիկները՝ ծան-
րաբարոյ ըլլան, ոչ չարախօս, հապա զգաստ, ա-
մէն բանի մէջ հաւատարիմ : Սարկաւագները մէկ
կնկան մը երիկ ըլլան . որ իրենց զաւակներուն ու
իրենց տանը աղէկ վերակացութիւն ընող ըլլան :
Քանզի անոնք որ սարկաւագութեան պաշտոնը
աղէկ կը կատարեն, բարի աստիճան մը իրենց կը
շահին՝ ու Քրիստոս Հիսուսի վրայ եղած հաւատ-
քին մէջ շատ համարձակութիւն” :

“Բայց Հոգին յայտնի կ’ըսէ, թէ ետքի ատեննե-
րը մէկ քանիները հաւատքէ պիտի ապստամբին,
և մոլորեցուցիչ ոգիներու, ու դիւաց եւամուկ-
ներու ուշադրութիւն պիտի տան, Ստախօսներուն
կեղծաւորութեամբը, որոնց խղճմտանքը խան-
ձուած է . Արոնք ամուսնանալէն պիտի արգիլեն,
ու ետ պիտի պահեն կերակուրներէն՝ որ Աստ-
ուած ստեղծեր է որ հաւատացեալները և ճշմար-
տութիւնը ճանչցողները գոհութեամբ վայելին :
Ինչու որ Աստուծոյ ամէն ստեղծածը բարի է՝ ու

մերժելու բան մը չկայ, թէ որ գոհութեամբ ընդունուի։ Քանզի Լստուծոյ խօսքովը ու աղօթքով կը սրբուի։ Լս բաները եղբայրներուն յիշեցնելով՝ Յիսուս Քրիստոսի բարի պաշտօնեայ մը պիտի ըլլաս, ու պիտի սնանիս հաւատքին խօսքերովը և ան բարի վարդապետութիւնովը, որուն հետեւող եղար։ Ա ՏԵՄ. Գ. 1—13։ Դ. 1—6։

Կարծենք ընթերցողք պիտի խոստովանին թէ Լրբեպիսկոպոսը մեծամեծ դժուարութեան մէջ բռնուած ըլլալու է ասանկ վկայութիւններով հաստատել թէ Եպիսկոպոսները և Սարկաւագները պէտք է չամուսնանան։ Ոչմարիս է որ զգուշութեամբ մը սարկաւագները բոլորովին անտես կ'առնէ, և իմաստութեամբ լռելեայն կ'անցնի։ և ասիկայ կ'ընէ՝ կ'երևի թէ երկու պատճառաւ. մէյմը՝ որ մէկ մարդ մը եպիսկոպոսները միայն ազատ կացունելու կարող ըլլայ, մեծապէս բաւական է իրեն համար. և մէյմըն ալ որ՝ ինչպէս որ Սուրբ Գիրքը, անանկ ալ իր եկեղեցին թոյլտուութիւն կ'ընէ սարկաւագաց ամուսնանալ՝ բաց ՚ի վարդապետացունները։ Այսնորոյ աս վկայութիւններուն ամէն մասունքները իր մեկնաբանութիւններովը չէր կրնար բացատրել, մինչև սարկաւագաց ամուսնութիւնը ջնջել, առանց իր եկեղեցոյն վրայ յանդգնաբար յարձակելու։

Ընթերցողք հոս պարզապէս կը տեսնեն որ մէկնաբանը իր աս ընթացքովը՝ լռելեայն կը խոստա-

վանի թէ իր իմաստութենէն վեր նիւթի մը ձեռնարկելու յանդգներ է :

Ըս մեծ խնդիրին տուած իր առաջին պատասխանն է (Լւ. 50) ուրիշ օրինակ մը իմաստակութեան , որն որ Տրամանք կը կոչեն իւրեւնիս , և հեղինակին ամենասիրելի եղանակն է տրամաբանութեան :

Հեղինակը կ'ըսէ . Չկրնար ըլլալ որ Լուսքեալն Պօղոս աս խօսքերով վաւերացնէ եպիսկոպոսին ամոհանութիւնը , որովհետեւ “հակառակ աւետարանին” կ'ըլլայ : “Սէկ տեղ մը համեմատ սուրբ Լւետարանին կը խօսէր , և միւս տեղը հակառակ Լւետարանին կը գրէր” :

Ով իմ սիրելի բարեկամն բուն իսկ ձեր հաստատելիք կէտը ատիկայ է , և 'ի հաստատութիւն նորա դեռ ևս յառաջ չբերիր և ոչ մէկ վկայութիւն մը՝ որ վայրկեան մը քննութեան դիմանայ :

Իր ելկրորդ պատասխանն է ամբողջ երես մը՝ լի խառնախօս , անտեղի և անիմաստ ենթադրութիւններով . զորս հոս օրինակենք 'ի զուարճութիւն և 'ի զարմացումն ընթերցողաց :

“Ուրեմն Լւետարանին քարոզած կուսակրօնութեան համեմատ ստիպեցաւ այն նամակը գրելու առաքեալը . որովհետեւ Տիմոթէոս աշակերտը անշուշտ գիր գրած էր իրեն , և նոյն դրին պատասխանն էր : ‘Եթէ որ եպիսկոպոսութեան ցանկոյ’ բարւոյ գործոյ ցանկոյ : Պարտ է եպիսկոպոսին անարատ լինել , միոյ կնոջ այր և այլն’ : Հարկաւ

Կրած պիտի ըլլայ Տիմոթէոս՝ որ նորահաստատ
 հաւատացեալներուն մէջէն ցանկացողներ կան ,
 յօժարութիւն ունին եպիսկոպոսական գործքերու
 մէջ գտնուելու , այցելու խնամածու ըլլալու հա-
 ւատացեալներուն , մանաւանդ քրիստոնէական
 կրթութեան ուսուցիչ ըլլալով՝ անոնց վրայ հո-
 գեորապէս հսկել և հոգալ , որ է գործ եպիսկո-
 պոսաց : Ապեցաւ Պօղոս առաքեալը որ ասոնց
 բաղձանքը բարի է , բայց այս հաւատացեալները
 արդէն նոր են , մէջերնին կուսակրօնութիւն գեռ
 հաստատուած չէ , ոմանք 'ի հեթանոսութենէ եկ-
 եալ են , և ըստ սովորութեան իւրեանց ունին
 բաղմակնութիւն , և կամ մէկը ձգելով և այլ
 միւս կին առած կ'ըլլան՝ և կամ մեռանելով ա-
 ւսջին կինն՝ վերստին ամուսնացած կ'ըլլան , նոյն-
 պէս և 'ի հրէից դարձողները ունէին իրենց մէջը
 սովորութիւն արձակելու ունեցած կիներնին , և
 զայլ կին առնելու : Առ . ԺԹ . 7 : Եւ կամ
 կը գանուէր մէջերնին որ կինը մեռած ըլլալով վե-
 րստին ամուսնացած ըլլային . ասոնց բոլորը կու-
 սակրօնութեան վիճակին ըստ ամենայնի հակառակ
 էր : Այց Պօղոս առաքեալը կամեցաւ , որ նորա-
 հաստատ քրիստոնէից մէջէն այս եպիսկոպոսու-
 թեան ցանկացողներուն գոնէ ժամանակին յար-
 մար առ ժամանակեայ և ոչ մշտնջենաւոր տնօ-
 րէնութիւն ժը ընէ , որ հակառակ չըլլայ սուրբ Ա-
 ւետարանին , այլ մերձաւոր համարուի կուսակրօ-
 նութեան վիճակին , և այսպէս վճռելով սրբազան

առաքեալը նորօրինակ օրէնք մը չյատկացուներ, իբր թէ եկեղեցւոյ հոգևոր պաշտօնեայնները անպատճառ կին մը ունենան, այլ միայն ժամանակին յարմար ժուժկալ և անարատ ըլլալու պատուէր մը կուտայ, և ոչ թէ բացարձակ հրաման մը. ինչպէս ընդարձակ կը գրէ Սկեբերան Ճ'առ թ: Ս. ասնորոյ կը պատուիրէ: «Պարտ է եպիսկոպոսին անարատ լինել, միոյ կնոջ այր» (Եբ. 50 — 51):

Լըբեպիսկոպոսին ուղեղին աս անխելք աղճատանացը այսչափ պատասխան կու տանք թէ անոնք իր մտացածին հարազատ գիտն են, որ ինչ և իցէ հեղինակութեամբ կամ իշխանութեամբ վաւերացեալ չեն, և նորին հակառակ Պօղոս նոյն գլխոյն մէջ կ'ըսէ Տիմոթէոսին՝ թէ ինչու համար գրած է անոր աս ուղղութիւնները, որն որ շատ անտեղի բան մը պիտի ըլլար, եթէ՝ ինչպէս որ ինք կը կարծէ՝ Տիմոթէոսին հարցմանցը պատասխան ըլլային անոնք: «Լս բաները կը գրեմ՝ քեզի, յուսաւով մօտերս քեզի գալ. Բայց եթէ ուշանալու ըլլամ, որ գիտնաս թէ ինչպէս պէտք է քեզի Լստուծոյ տանը մէջ պտըտիլ, որ կենդանի Լստուծոյ եկեղեցին է, ճշմ քառութեան սիւնը ու հաստատութիւնը»: Ա Տե՛. Գ. 14 — 15:

Թող ընթերցողք բաղդատեն Ա Տիմոթէոսի Գ. 4, 5, 11, 12, տունները՝ Լըբեպիսկոպոսին տրամաբանութեանը հետ, և պիտի տեսնեն թէ ինչո՞ւ համար չէ համարձակեր բոլոր պարբերու-

թիւնը մէջ բերելով քննելու :

Եւ պարզ խօսքերը մեկնելու հարկաւորութիւն չըլլալուն համար, կը թողունք հեղինակը, թող երթայ կրցածին չափ յառաջ մղէ իր պատերազմը Եւստուծոյ խօսքին դէմ : Սենք հոս ընթերցողաց միտքը կը հրաւիրենք իրեք գիտողութեանց՝ աս գլխուն աս նիւթին նկատմամբ ըրած վարդապետաբանութեանը վրայ :

‘Եւստ’ անհոգ Բոան իսկ իր դրո-մեանը դէմ էն : Ինք կը դաւանի որ պսակը եկեղեցւոյ խորհուրդներէն մէկն է . և հետեւաբար շնորհք կը հաղորդէ . և ապա անանկ կը ցուցնէ և կը սորվեցնէ թէ ամենայն սրբութիւն և հոգեւորութիւն կը կա-յանայ անհոգ-մեծի մեջ : Եւ խորհուրդը ընդունողներուն ամէնքն ալ են աշխարհասէր, հեշտասէր առաւել քան թէ Եւստուածասէր . և ըստ ամենայնի տնայարմար վարդապետի կամ եպիսկոպոսի “հրեշտակային վիճակին” : Չէք խորհիր թէ ասիկայ եղական խորհուրդ մըն է՝ որ ընդունողին կը հաղորդէ շնորհք աշխարհասիրութեան և հոգեկործան մեղաց :

Երկրորդ՝ իր վարդապետութիւնը հակառակ է Հայոց եկեղեցւոյն վարդապետութեանն ու գործքին : Սարկաւագաց և քահանայից երկու կարգը ամուսնացեալ են եկեղեցւոյն վաւերա-յուց համբը, և ուստի յայտնի է որ եկեղեցին չը-հաւատար թէ ամուսնական վիճակն է ամենայն չա-րութեանց և ապականութեանց կատարումն :

Հայոց եկեղեցականաց աս երկու կարգը այսպիսի անհանդուրժելի վարդապետութեանց հաճութիւն կու տան :

Երրորդ՝ վստահ ենք որ աշխարհականք ալ արժանաւոր զղուանօք պիտի մերժեն այնպիսի վարդապետութիւն մը որ կ'ուսուցանէ թէ տիրապէս անկարելի է աշխարհականաց՝ հոգևոր և կրօնական կեանք անցընելը , և քահանայից և սարկաւազաց հետ միատեղ անոնք ալ կը զրկէ Եւետարանին բոլոր խոստմունքներէն , յոյսերէն և մխիթարութիւններէն , քանզի ասոնք բոլորը վարդապետաց և եպիսկոպոսաց սեփականեալ են : Աշխարհականք կրօնից հետ գործ չունին : Եւ իրենց կենացը վախճանն է կատարելապէս աշխարհայեցողի՝ Եւլալ՝ հեշտութենէ և շահէ 'ի զատ բանի վրայ չմտածելով : Բայց որպէս զի չկարծուի թէ զինքը սխալ կը ներկայացընենք , ահա իր խօսքերը . “ Բայց աշխարհականները՝ որ օրինօք Եստուծոյ և սուրբ պսակօք ամուսնացեալ են , աշխարհի հոգերով միշտ զբաղած կ'ըլլան , վասն զի ընտանեկան աստուծո և կենակցութեան հարկաւորը պատրաստելու համար հանապաղ կ'աշխատին և կը տառապին , որ չըլլայ թէ ամուսնական սէրը առիթով մը պակսի և ատելութիւնը տեղի գրտնայ , ըստ այնմ , ‘Եւ որ կանամբին է հոգայ զաշխարհիս՝ թէ որպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրով’ : ” Եւ . 66 .

Տե՛ս ինչ որ Առաքեալը կը յիշէ իր ակներև տհաճութիւնը ցուցնելով, Արքեպիսկոպոսը նոյն բանը յառաջ կը բերէ իբրև Աստուածային օրէնք՝ ծայրագոյն աշխարհասիրութիւնը արդարացրնելու համար։ Իր գաղափարն աս է թէ ժողովուրդը բոլորովին աշխարհային պէտք է ըլլալ՝ աս կենացս հոգերուն մէջ ընկղմած։ Եւ Ռուս-Լեթիւք Նիւ-Իրլանդիայի յետոյ, որ ան լաւագոյն կերպով զանիկայ բանի բերէ իր առանձնական շահուցը համար։

Աս բանը ամէն քահանայապետութեան ախպի է. անարգել և նուաստացուցանել զժողովուրդը, և ուրանալ ու զլանալ անոնց՝ իրենց անմահ պատասխանատու էակ ըլլալու իրաւունքն ու պատիւը, որպէս զի զանոնք հնազանդ գերիներ ընեն։

Կան յիշատակելու արժան շատ բաներ ալ՝ որ միայն մարդուս ծաղըը և ծիծաղը կը շարժեն։ Կ'երևի թէ անպայման տենչ մը ունի ցուցնել իր նախնի փիլիսոփայութեան վրայ ունեցած գիտութիւնը։ Ասոր մէկ օրինակը տուինք Արիստոտելին նկատմամբ։ Աս գլխուն մէջ ալ ջանահնար կ'ըլլայ Պի-Նաֆոյաս մը ներս մտցընելու, որ էր փիլիսոփայ մը նախ քան զՔրիստոս 600 տարիէն աւելի։ 6587 Երեսին վրայ Ենկրատեանք՝ որոնք մերժեցին զամուսնութիւնը, հետևող կ'ընէ Պիլթագորայ՝ որ կ'ուսուցանէր թէ կանայք հասարակաց են։ Ենկ-

րատեանք չորրորդ դարուն հոսալը՝ աղանդն էր : Պաթուարին է տեսնել թէ աս հեղինակը ինչ մը-
տօք հոս մէջ խոթերի է Պիւթագորասը, միայն թէ
իր գիտութիւնը փայլեցընելու : Սենք բնաւին
լսած չունինք Պիւթագորեան աղանդ մը Բրօ-
թէսթանդից մէջ : 69րդ երեսին վրայ ալ 'Լոյը կը
հանէ 'ի տեսարան' այնպիսի հակադրութեամբ մը
ան ատենի ժողովրդեանը՝ որոնք "կանայս առնէին
և արանց լինէին". որ եթէ երբէք նշանակութիւն
մը ունի, հոս պէտք է նշանակէ թէ 'Լոյ' Սե-
մայ, Վլամայ և Ճաբելթի հայրը, ամուսնացած
էին : Ճիրաւի լսած ունինք որ հոսալընք եպիսկոպոս-
նէր զառաքելի ունեցած էն, բայց բնաւին տեսած
չունէինք 'Լոյ' ճիշդ այսպիսի ծաղրաշարժ վիճա-
կի մէջ մտած :

Լ. գլխուն մնացած մասը պահոց վրայ է :
Լ. նիւթին վրայ անոր չենք հակառակիր՝ բաց 'ի
կերպէն : Սենք պահք ըսելով ծոմապահու-
թիւն կը հասկընանք, այսինքն կերակուրէ ետ
կենալ բոլորովին, ու ոչ թէ միայն միտէ . և
մեր ծոմապահութեան օրերը՝ աղօթից օրեր ալ
են : "Պիւթագորաս" իր հետեողացը սորվեցուց
միտէ ետ կենալ . և Լ. բեպիսկոպոսը իր պահոց
նկատմամբ "Պիւթագորեան" մը չէ : Եւ որով-
հետեւ ինք ինքզինքը կը հերքէ օրինակելով Հե-
սոփ. ԺԴ. 3, և Ա. Կորնթ. Ը. 8—13, վասն ո-
րոյ յանպէտս չվատնենք մեր ժամանակը աս կէ-
տին վրայ :

Գլուխը կ'աւարտի հետեւեալ ինքնահաճ ոճովը ,
 «Վիտեմ , հիմայ պիտի ըսես սիրելի ընթերցող , բողոքական քարոզիչները , որոնք միշտ սուրբ գիրք կը կարդանք կ'ըսեն , և սուրբ գիրքով կը խօսինք , արդեօք չե՞ն մի կարդար կուսակրօնութեան երանելի վիճակին և աստուածահաճոյ պահեցողութեան վրայով վերոյգրեալ փոքր 'ի շատէ բերուած վկայութիւնները : Այո՛ կը կարդան , բայց ուզածնուն պէս և իրենց մօլար դրութիւնը հաստատելու համար կ'այլայլեն սուրբ գիրքերուն ուղիղ միտքը , ինչպէս պիտի տեսնուի այս յետագայ գլխոյն մէջ » : Եւ . 75 :
 Արդ 'ի տեղեկութիւն ընթերցողաց համառօտ դժուարութիւն մը ընենք քրիստոնէական եկեղեցւոյն եկեղեցականաց կուսակրօնութեան հրեշտակային վիճակին վրայ : Աշխարհածանօթ է՝ որ նախնի տնտեսութեան մէջ աս բանը գիտցուած չէր : 'Նահապետները՝ Աբրահամ , Իսահակ , Յակոբ , Յովսէփ և մարգարէք՝ Մովսէս , Սամուէլ , Գաւիթ , Եսայի , Եղեկիէլ , բոլոր Ահարօնեան քահանայութիւնը , և որքան որ գիտենք , նախնի սուրբ անձանց խիստ շատը ամուսնացած էին : Վերստոնէական եկեղեցւոյն մէջ առաջին իրեք դարերը՝ կուսակրօնութիւնը ճանչցուած չէր իբրեւ վարդապետութիւն մը որ պարտաւորէ մարդուս խիղճը առ այն՝ թէ եպիսկոպոս և թէ աշխարհական :

Ամբրոսիոս՝ եպիսկոպոս Սիլանի , կ'ըսէ թէ ա-

մենայն առաքեալք՝ բաց ՚ի Յովհաննէսէն և Պօղոսէն, ամուսնացեալէին: Կղեմէս ու Լւսսեբիոս կը վկայեն թէ Պետրոս և Փիլիպպոս զաւակներ ունէին: Պելլարմինի և Թոմմասինի բոլոր գիտութիւնն ու քննութիւնները առաջին իրեք դարուց մէջ վկայութիւն մը չկրցին նշմարել կուսակրօնութեան նկատմամբ: Իսկ Որոգինէսի ըսածը միայն սա կը հաստատէ թէ իր առանձնական կարծիքը կուսակրօնութեան կողմէն էր, և թէ եկեղեցւոյն սովորութիւնը իր կարծեացը կը հակառակէր: Հինգերորդ առաքելական կանոնը կը բանադրէ ան եպիսկոպոսը, քահանան կամ սարկաւաղը որ կրօնական պատճառանքով իր կէն կ'արձակէ: Ըստ առաքելական կանոնները գրուեցան երրորդ դարուն վերջերը: Չորրորդ դարուն սկիսուեցաւ պաշտպանել անամուսնութիւնը, և մասնաւորապէս սրբազան վիճակ մը համարուեցաւ: Հռովմայի հեթանոսական քահանայութեանը մէջ մեծ ընդունելութիւն ունէր աս վիճակը, և իր ծագումը հետմանսութենէ:

Վնոստիկեանք ու Մանիքեցիք ընդունեցին և պաշտպանեցին զանիկայ՝ իբրեւ հիմնական վարդապետութիւն կրօնի: Եկեղեցականաց կուսակրօնութիւնը պարտաճանչցող առաջին օրէնքը՝ յամիչ 385 Հռովմայ Սերեկիոս եպիսկոպոսին օրինադրութեամբն հաստատուեցաւ: Եւ բոլոր ան դարուն մէջ անամուսնութիւնը՝ որ եկեղեցականաց համար ալ և կանանց համար ալ մասնաւորապէս սրբազան վի-

ճակ մը ըլլալուն բաղում փաստաբանք կային . բայց շատ ալ հակառակ խօսողներ պակաս չէին :

Գանկրայի Ժողովը՝ ամուսնական վիճակը սուրբ կոչեց . իսկ Սերեկիոս ուսոյց թէ պիղծ և մարմնաւոր վիճակ մըն է , որուն մէջ անկարելի է Մատուցոյ հաճոյ ըլլալ . աստեկով Մատուածային սահմանադրութիւնը ըբբենի բերնով արհամարհելով միաբան գտնուեցաւ Տ. Սատթէոս Արքեպիսկոպոսին : Հոսկ ուրեմն եկեղեցին երկպառակեցաւ աս խնդրոյն նկատմամբ :

Պապական եկեղեցին ընդունեց կուսակրօնութիւնը ամենայն կարգէ եկեղեցականաց համար : Իսկ Արեւելեան եկեղեցիները միայն եպիսկոպոսաց անամուսնութիւնը վաւերացուցին , և քահանաներն ու սարկաւագներն ամուսնացուցին : Աս նիւթին վրայ Ատին և Արեւելեան եկեղեցեաց մէջ եղած վիճաբանութիւնները մեծահատոր գիրքեր կը լեցնեն : Սեր նպատակն է քանի մը իրողութիւններ պատմել , ցուցնելու թէ՛ կուսակրօնութիւնը անամուսին եկեղեցականաց վրայ ինչ քարոյշական աղբիւր-քիւն ունեցաւ . միանգամայն՝ աս դրութիւնը պաշտպանուելուն քանի մը պատճառները երևան հանել :

Շատ մը ճամբաներ հնարեցին ամուրի եկեղեցականք որ օրէնքը ըստ երևոյթին պահուի . բայց արդեամբ զանիկայ չնկատեցին :

Չորրորդ դարուն մէջ անգամ կը դանենք Անթիոքի եկեղեցին՝ կոչուած դրութիւնը . այսինքն է՝ բաղում

եկեղեցականաց իրենց տանը մէջ կին ընկերներ
կը պահէին, որոնք կուսակրօնութիւն կը դառնէին,
առանց ուխտագրութեան: Իրենց պաշտօնն էր ե-
պիսկոպոսներուն կամ քահանայից տնական կա-
ռավարութիւնը:

Արոնիմոս և Սկեբերան՝ աս բղջախոհական
վարուց պատկերը ըստ բաւականին անախորժ գոյ-
ներով գծագրեցին, և անպարկեշտ գործքը ար-
համարհանօք վատահամբաւեցին: Սկեբերան ո-
րոշակի կը պախարակէ ըսելով թէ «Այժմէ նորա-
ծին մանկանց աղաղակները և մանկաբարձաց այն-
քան յաճախ երթեկուծիւնները չըլլային, խոս-
տովանած պարկեշտութիւննին աւելի դիւրահա-
ւատալի կ'ըլլար: »

Պարճեալ՝ յայտնապէս հարձ պահելն ալ սո-
վորական բան մը եղաւ: Կիանոն՝ Պապական
պաամիչ մը, կը վկայէ թէ անառակութիւնը զօրա-
ցաւ եկեղեցականաց մէջ՝ որոնք ամենայն տեսակ
լրբութիւն կը գործեն: Բաթիրիոս եպիսկոպոս
Արոնայի՝ կը պատմէ թէ եկեղեցականք՝ ինչպէս
որ աշխարհականք ալ՝ շաղախեալ են երկկնոթեան,
արբեցողութեան և պոռնկութեան յանցանքնե-
րով: Եւ Այժմ կ'ըսէ թէ եկեղեցականք պիղծ
բողեր կը պահեն տուներնին:

Տեմիան կ'ըսէ թէ մեղսագործ պոռնիկը կը խոս-
տովանի իր մեղքը՝ մեղսագործ քահանային որ թո-
ղութիւն կը շնորհէ թեթեւ ինչ ապաշխարան-
քով մը:

Ըստ ահարկու անառակութիւնը ան աստիճան հասած է որ մարդուն հաւատալիք չգար պատմութեանց: Ըստ բանին Մենցի ժողովոյն յամին 888, քահանաներ կային որ բուն իրենց քոյրերէն զաւերներ ունեցեր են:

Նիկիոյ ժողովը և յետ այնորիկ ուրիշ ժողովներ ալ արգիլեցին կանանց հաղորդակցութենէն բոլոր եկեղեցականները, 'ի բաց առեալ զմայր, զքոյր, զմօրաքոյր և զճօրաքոյր, բայց որովհետև աս ընթացքն ալ ամենասոսկալի պղծագործութեան տարաւ զիրենք, վասն որոյ Մենցի ժողովը իր տասներորդ կանոնովը արգիլեց եկեղեցականները՝ մինչև անգամ իրենց աօրհապարկէն ազգականներուն ընկերութենէն:

Ըստ ամենայնիւ աս բարոյական ապականութեան բոլոր դարերուն մէջ մինչև Հիլտեպրանտ, այսինքն է Վրիգորիոս է ին ժամանակը, Եւրոպիոյ շատ կողմերը կային եկեղեցականք որ աս վատահամբաւութենէ ազատելու համար, օրինաւոր ամուսնական վիճակ ունեցան: Վրիգորիոս էր ինք հզօր բազուկով պարտք դրաւ անամուսնութիւնը եկեղեցականաց վրայ, թէպէտև տրտմառիթ կասկածներ եղաւ իր բարուցը վրայ՝ նկատմամբ Սաթիլտա կոմսուհւոյն Սօնթօայի:

Թէպէտև Վրիգորիոս Սետասաներորդ դարին մէջ կատարելապէս խաբանեց եկեղեցականաց ամուսնութիւնը, սակայն եկեղեցին ևս աւելի գոհ է հաճ էր հարձ պահելու: Թօլիթօյի ժողովոյն

ԺԷՐԻ Կանոնը կը վճռէ թէ իւրաքանչիւր քրիս-
տոնէի օրինաւոր է կին մը ունենալ, և այլևայլ
դէպքերու մէջ ալ՝ հարձ մը*։ «Այլևայլ դէպքեր»,
անտարակոյս կը վերաբերի կուսակրօն քահանայից ։
Աս վերջին կտորը յայտնապէս կրօնաւորաց կը
նայի՝ և կանոնը հաստատութիւն և ընդունելու-
թիւն գտաւ Պապէն ։ Աս ճամբով պոռնկու-
թիւնը ոչ միայն թղլտուութիւն գտաւ եկեղեցա-
կանաց մէջ, այլ նախապատիւ քան զամուսնու-
թիւն համարուեցաւ ։

Պապական Վեճիկներէն (գիպուածաբանք)
բազումք, ինչպէս՝ Վոսթիրոս, Բեկիոս, Հոսիոս
և Վամբիճիր պոռնկութիւնը օրինաւոր ամուս-
նական վիճակէն վեր բարձրացուցին եկեղեցակա-
նաց մէջ ։ Վոսթիրոս կը պնդէ՝ թէ քահանայ մը
ևս առաւել ծանր մեղք կը գործէ ամուսնանալով՝
քան թէ պոռնկութիւն գործելով ։ Սոյն օրինակ
կ'ուսուցանեն Բեկիոս, և Հոսիոս ։ Վամբիճիր
կը հաստատէ թէ քահանայ մը աւելի ահաւոր մեղք
կը գործէ ամուսնանալով քան թէ շատ մը բողպա-
հելով իր տանը մէջ՝ ։ †

Ագրիբաս պատմիչը կ'ամբաստանէ թէ Ապիսկո-

* Christiano habere licitum est unam tan-
tum, aut uxorem, aut certe, loco uxoris, con-
cubinam. Pithon. 47.

† Quod sacerdotes fiant mariti multo esse
gravius peccatum, quam si plurimas domi mer-
etrices alunt. Campeggio in Sleidan 96.

պոսք ներողութիւն կը ծախեն քահանայից և սարկաւագաց՝ շնութիւն գործելու։ Ապիսկոպոս մը պարծենցած է որ իր վիճակին մէջ 11,000 քահանայ ունի, որոնք տարեկան մէյմէկ ֆիօրին տուգանք կուտան հարձ մը պահելու համար։ Արեքտասաներորդ, Չորեքտասաներորդ և Հնգետասաներորդ դարերուն մէջ եկեղեցականաց պատմութիւնը ան աստիճան լի է պղծութեամբ և գարշելեօք որ համեստութիւնը չներեր տեղնգտեղը պատմելու։ ()-րինակի համար առ Ա իոնի ու Վոսթանցայի երկու ժողովները։ Սրբազան ժողովը լուծուելէն ետքը՝ Վարտինալ Հիւկօն ատենաբանութիւն մը ըրաւ քաղաքացւոց, որուն մէջ հեքնօրէն յայտնաբարբառ խօսեցաւ թէ դեռ ժողովը չժողովուած Ա իոն ունէր միայն երկու կամ երեք բողանոց, և ժողովը լուծուած ատենը միայն մէկ հատիկ մը, սակայն ասիկայ կ'ընդարձակի քաղաքին մէկ դուռնէն մինչև միւսը։

Վոսթանցայի ժողովը քաղաքը պոռնիկներով լեցուց։ Պապական պատմաբանք թուոյն կողմանէ կը տարաձայնին իրարմէ 700—1500 ին մէջ։

Ժողովը հալարի չափ հողիէ բաղկացեալ էր, և իր երեւելի գործքն էր այրել Յովհաննէս Հուօր աւետարան քարոզելուն համար։ Պոռնիկ կ'ին մը կը պարծէր որ 800 ֆիօրին վաստրկեր է սրբազան Հայրերէն։ Ան ատենի համար բաւական մեծ գումար մըն էր ասիկայ։ Սարգ չկրնար չտեսնել աս սրբազան կոչեցեալ Հայրերուն երկու տեսակ

վարմունքը՝ այսինքն պոռնիկ կնկան մը և Մ-
ւետարանին քարոզիչին ցուցրցած վարմունք-
նին : Մէկը անառակ լըբութեամբ գործածե-
ցին և ստակ հատուցին , միւսը դատապարտե-
ցին և այրեցին :

Հայոց եկեղեցին ալ իր ամուրի կրօնաւորաց
պարկեշտութեանը վրայ ունեցած վարկումը կը
յայտնէ , զանոնք ընտանեաց մէջ բնակելէն ար-
գիլելով :

Մէն դարու մէջ և մինչև հիմա ամուրի կրօ-
նաւորք (թերևս նոյն ինքն Սատթէոս Արքեպիս-
կոպոսն ալ երբեմն այսպիսի խորհուրդներ ունեցած
ըլլայ) ստէպ ջանք ըրին որ խալըսին կուսակրօնու-
թեան նուաստ , աղտողի , արհամարհելի և անբնա-
կան վիճակէն : Յամին 1858ին 400ի չափ քահանայք
Աւստրիայի մէջ աղերսագիր մը ստորագրեցին , և ի-
րենց եկեղեցական իշխանութիւններէն խնդրեցին
որ աս օրէնքը ջնջուելու ճար մը գտնեն :

Ուրեմն ինչէ՞ն է որ այսպիսի ողբալի բարոյական
չարիքներու առիթ եղող օրէնք մը այսչափ հաս-
տատ բռնած կը պաշտպանեն : Արնայ ըլլալ որ ո-
մանք սիրեն աս վաւերացեալ և իրենց սիրելի ե-
ղած ապականեալ վիճակը , բայց անտարակոյս ա-
մէնքն ալ այոպէս չեն : Ոմանք գուցէ կարծե-
ցեալ սրբութեան վիճակ մը համարելով , բայց ան-
տարակոյս ասոնք ալ սակաւք են : Ոմանք ալ
թերևս անկէ ծագած ծուլութեան վիճակը նախա-
պատիւ կը սեպեն : Բայց թէ աս և թէ ամէնքը

միատեղ առնելով ալ տակաւին բաւական պատ-
ճառ չեն աս կուսակրօնութեան վիճակին այսքան
դարեր տեւելուն :

Տրիտենդեան ժողովոյն մէջ եղած վիճաբա-
նութիւնք՝ զոր կը պատմէ Պօղոս Սարբի Յիսուս-
եան պատմաբան մը , բացէ 'ի բաց երեւան կը հա-
նեն ճշմարիտ պատճառները թէ ինչո՞ւ համար
այնքան սաստկութեամբ դէմ կեցան կուսակրօ-
նութեան վրայ եղած յարձակմանց :

Այսոն ու երեւելի իշխաններ՝ իրենց թիկունք
առած կարգ մը զօրաւոր անձինք՝ պահանջեցին
որ կամ ամուսնանալ ուղղներուն թոյլտուու-
թիւն ըլլայ , կամ անամուսնութիւնը բոլորովին
խաբանի :

Երկու զօրաւոր պատճառներ յառաջ բերին
իշխանք ուղղափառք՝ իրենց պահանջմանը իրաւացի
ըլլալուն . որոնց մէկն էր կուսակրօն քահանայից գայ-
թակղեցուցիչ վարքը . և երկրորդն էր՝ թէ խիստ
դժուար էր ողջամիտ և պարկեշտաբարոյ մարդիկ
գտնել՝ քահանայական պաշտամունք կատարելու
համար : Եւ 'ի հաստատութիւն աս գաղափար-
նուն , յառաջ բերին Սուրբ () գոստինոսի վկա-
յութիւնը՝ թէ իր օրովն ալ ոմանք մենակեացներ
ամուսնացան , և թէպէտեւ ինք աս գործքը մեղք
կը համարէր , սակայն իրենց ամուսնութիւնը ճշ-
մարիտ ամուսնութիւն կը ճանչնար , և դատապար-
տեց զանոնք որ ուղեցին անոնց ամուսնութեան
կապը լուծելու : 'Ասեւ յառաջ մղեցին Պիոս

Երկրորդին նշանաւոր խօսքը՝ թէ «Արևելեան եկեղեցիք արգիլեցին քահանայից ամուսնութիւնը՝ իրաւացի պատճառներով, բայց այժմ աւելի զօրաւոր պատճառներ ունին զանիկայ շնորհելու» :

Ասոնց դէմ պատասխան տրուեցաւ թէ իմաստուն բժիշկ մը մէկ ակտ մը չբուժեր ուրիշ չարագոյն ախտով. (այսպէս ամուսնութիւնը շնութենէն չարագոյն ախտ մը համարեցին.) թէ Պապերը բնաւին թոյլտուութիւն ընելու չեն, քանզի իրենք միշտ ամուսնութիւնը անարգ և մարմնաւոր վիճակ կոչեցին, և թէ ճշմարիտ դարմանն է կուսակրօն և ամբիժ անձինք գտնել, և՛, և՛ :

Անոնք (հոգեւոր ծերակոյտին անդամները) սաստիկ մեղադրեցին նուիրակները՝ այնպիսի վտանգաւոր խնդիրի մը վրայ հետազօտութիւն ընելու թոյլտուութիւն ընելուն համար : Քանզի ինքնայայտ բան էր որ օրինաւոր ամուսնութիւնը եկեղեցականաց մէջ մտնելով անոնց սիրտը իրենց կանանց և զաւակացը և հետեւաբար իրենց ընտանեացը և հայրենեացը վրայ կը դարձնէ, ու բնականապէս Սրբազան Աթոռէն ունեցած սերտ կախումներնուն կապը կը խզէ : Եւ անոնց ամուսնանալու հրաման տալը հիմնակործան ընել է եկեղեցական քահանայապետութիւնը, և Պապն ալ փոխարկել է ի սոսկական եպիսկոպոս մը Հռովմայ, և ոչ այլինչ : Սուրբ, Պապ. Տէ. Ժ. Կ. Հ. Կ. Բ. Եր. 607 :

Թէպէտև ակներև տեսան որ կուսակրօնութեամբ

քահանայ և ժողովուրդ առհասարակ կ'ապականին , կրօնքը կ'անարգուէր և հայրենասիրութիւնը անհետ կ'ըլլար . այսու ամենայնիւ իրենց գլխաւոր վախճանին հասնելու և քահանայական իշխանութիւնը աճեցընելու համար եկեղեցականաց անամուսնութիւնը պաշտպանեցին և կանգուն պահեցին ընդդէմ մարդկային սրտին բնական ազդմանց , ընդդէմ ընկերութեան ամենասուրբ շահուցը , և ընդդէմ Աստուծոյ բանին :

Եւ որովհետեւ Արքեպիսկոպոսը ինք աս նիւթը մէջ բերաւ , և ասանկով զմեզ պարտաւորեց որ մէյմը աչքէ անցընենք զանիկայ , պէտք է երախտապարտ ըլլայ մեզի որ շատ չափաւորութեամբ խօսեցանք . քանզի կը վստահացընենք մեր ընթերցողները թէ մարդկային պատմութեան ամենաաղետալի կտորն է եկեղեցականաց կուսակրօնութեան պատմութիւնը . անանկ անհամեստ ու նողկալի տեսարան մը կը բանայ մարդու աչքին առջևը , որկէ կը խորշի ամէն ողջամիտ մարդ :

Աս գրքին չորրորդ գլուխը կը խօսի կոյս Արիամին վրայ : Սարբի՝ Տրի . Ժող . Պատմութեան մէջ (թէպէտեւ ինք Յիսուսեան մըն էր) կը գանգատի թէ Վրիստոս մոռցուած էր կոյս Արիամին տարապայման պաշտամունքին մէջ , կամ եթէ երբէք կ'երևի , աւելի իբրեւ զարդարանք կ'երևի իր մօրը գիրկը : Տրիտենդեան ժողովէն հետէ իրեք հարիւր տարի անցաւ և ան միջոցին մեծամեծ փոփոխութիւններ եղաւ Վրիստոնէական եկեղեցեաց մէջ :

Հըր Բրօթէսթանդ ազգեր հլան . Պապական-
նութիւնը տկարացաւ և ծերացաւ , այնպէս զի
կարօտացաւ Վաղղիական և Լստրիական զինուո-
րական ուժի , իր իրաւասութեանը տակ գտնուող
հասարիս Վիճակներուն դէմ կանգուն մնալու : Բայց
կոյս Սարիամին նուիրուած պաշտամունքը զար-
մանալի աճումն առաւ : Լսիկայ է Հիմա Պապա-
կանութեան միակ յոյսը , և Պապական հաւատոյ
մասանց վրայ յաւելցուցին Լնարատ Յղութեան
նոր վարդապետութիւնը : Սատթէոս Լքբե-
պիսկոպոսը Լեւտարանին վարդապետութեանը
գառնալու փոխանակ՝ կուսակցեցաւ աս նորոգ
վարդապետութեանը :

Իր աս գլխուն մէջ երկու մեծ սխալմունք կայ ,
որոնց պատճառաւ աս գլխուն բովանդակութիւնը
իրեն անօգուտ կ'ըլլայ և այլոց անփեսա :

Լուաջին սխալն ան է՝ որ աս խնդրոյն վրայ
ունեցած տեսութիւննիս սխալ կը ներկայացընէ .
և երկրորդ՝ ըրած տրամաբանութիւնը հիւսուած է
իր սովորական իմաստակութեամբ՝ կրկնումն սկզբա-
նով , ու ասանկով իր տրամաբանութիւնը ինք-
զինքը կ'եղծէ :

Սեր վրայ խօսելով , մենք կը խորհինք թէ Սա-
րիամին մշտնջենաւոր կուսութիւնը էականապէս
հարկաւոր վարդապետութիւն մը չէ մեր փրկու-
թեանը : Սուրբ Վրոց մէջ յայտնուած չէ . և
Լստուածաշունչը կանոն հաւատոյ բռնողները զա-
նիկայ չեն կրնար ընդունել՝ իբրեւ էական հաւա-

տալիք մը : Եւ նկատմամբ անոր մարդոցմէ հա-
ւատք պահանջել, և իբրեւ հաւատալեաց էական
մասը քարոզելը՝ “ուրիշ աւետարան քարոզել է” :

Ղարձեալ՝ ատոր վրայ եղած Սուրբ Ղրոց վկա-
յութիւնները աւելի հակառակ կ'երևին, քան թէ
անոր կողմանէ : Եւ որովհետեւ Լստուածաշուն-
չը աս խնդիրը անորոշ ձգած է, մենք ալ զանի-
կայ անորոշ ձգելու գոհ կ'ըլլանք և մեզի ալ չղբա-
չիր եթէ մէկը հաւատայ :

Բայց երբոր մէկը կ'ելէ անկէ կ'անցնի կոյս Սա-
րիամին Քիշորդու-Ռեանը և Բարեխոս-Ռեանը, ան ա-
տեն յայտնապէս և ուղղակի կը մաքառի փրկու-
թեան էական վարդապետութեան մը գէմ : Եւ
պիսին կը մերժէ մեր Տէրոջը Յիսուս Քրիստոսի
միակ միջնորդութիւնը, և արարած ու հունաւոր
էակի մը կ'ապաւինի, փոխանակ անհուն Փրկչին :

Նորէն դառնանք Լըքեպիսկոպոսին տրամաբա-
նութեանը : Չանք կ'ընէ ապացուցանել թէ
“մինչ իր անդրանիկ որդին ծնաւ” խօսքին մէջի
“Քիշ” բառը կը նշանակէ “Յաւիտենական և մըշ-
տընջենաւոր” : որպէս թէ ան խօսքը կ'ապացու-
ցանէ անոր մշտնջենաւոր կուսութիւնը :

Սէյմը թող փորձ մը ընէ սա խօսքերուն վրայ
ալ “եւ իր առ մանուկը, ու անոր մայրը ու Նգիպ-
տոս փախիր, և հոն կեցիր Քիշ” որ ես քեզի ըսեմ”
(Մատթ. Բ. 13) . որ ըստ Լըքեպիսկոպոսին
պէտքէ նշանակէ յաւիտեն հոն կեցիր : Ղարձեալ
“ինչուոր բոլոր մարգարէները ու օրէնքը Քիշ Յով-

Հաննէս մարգարէութիւն ըրին" (Մատթ. ԺԱ. 13). այսինքն է յայտնի մարգարէացանք, և հետեւաբար ամենքն ալ տակաւին կը մարգարէանան կոր:

"Առջի պատմութիւնը... որ Յիսուս սկսաւ ընել և սորվեցնել ինչ ան օրը" (Պարթ. Ա. 1. 2). այսինքն է որ Յիսուս սկսաւ ընել և սորվեցնել ինչ որ ընէին ապաշխարողքն:

Ուղածիդ չափ կրնայինք համրել այսպիսի օրինակներ, բայց այսչափը բաւական է՝ կարծենք, ցուցնելու Արքեպիսկոպոսին՝ թէ ինչպէս միշտ ցյաւիտեան շնչանակեր:

Աս բառին վրայ ըրած քննութիւնները և հետազօտութիւնները բոլորովին տղայական են: Իր գաղափարին համեմատ նշանակութիւն մը տալը՝ կրկնումն սկզբան է, և ոչ ուրիշ բան:

Տարօրինակ ճամբով կը ջանայ ցուցնել թէ "անդրանիկ" բառէն կը հասկըցուի որ Մարիամ ետրը ուրիշ զաւակ չունեցաւ:

Ադ սկզբունքին նայելով երբոր Տէրը զարկաւ Ագիպտացոց անդրանիկները, անոնց բոլոր զակները սատկըցուց հասկընալու ենք: Միածին և Անդրանիկ բառերուն վրայ տուած իր բոլոր ծանօթութիւնները չնչին, անտեղի և յիմարական են: Փրկիչը երբէք Մարիամայ թաժինը կոչուած չէ, այլ Աստուծոյ միածինը:

Ամէն միածին առհարկէ անդրանիկ կ'ըլլայ, բայց ամէն անդրանիկ հարկաւորապէս միածին չ'ըլլար: Եւ հոս ադ ենթադրութիւնը ընելը պարզապէս

Արկնումն սկզբան իմաստակութիւն է, որն որ կ'երևի թէ Արքեպիսկոպոսին մինչև ցարդ սորված մէկհատիկ տրամաբանական իմաստակութեան ձևն է : Ուրիշ գիրք մը թէ որ յօրինելու ըլլայ, կը յուսանք որ ուրիշ ձև մընալ միատեղ գործածէ՝ ընթերցողաց սիրտը չնեղացընելու համար, թող ըլլայ որ ան ալ իմաստակութիւն մը ըլլայ :

Վաւս կը պնդէ թէ Նոր Ատակարանին մէջ Տեառն մերոյ Յիսուսի «Նշեալք և քորք» անուանեալները չեն Յիսուսի համահայր կամ համամայր եղբարք, այլ Ռեյանոյ աշխատք : Սակայն աս նիւթին վրայ ալ իր բոլոր ձեռնարկութիւնը ան նոյն գեղեցիկ իմաստակութիւնն է, Արկնումն Սկզբան : Անտարակոյս աս հաստատել չէ՝ թէ «Նշեալքներ և Վշրեր» անուններով ընդհանրապէս ամենայն աղգականաց կը հասկըցուի, և թէ ատ բառերը երբեք միեւնոյն ծնողաց զաւկըներ ցուցընելու չեն գործածուիր : Եւ ոչ իսկ կրնայ ուրանալ թէ եղբայր և քոյր բառերուն ամենէն հասարակ և ընդհանրական գործածութիւնը մէկ հօր կամ մէկ մօր զաւկըներ նշանակելու համար է : Իսկ աս կտորին մէջ ատ մտքով չեն գործածուած ըսելը պարզապէս Արկնումն Սկզբան ընել է. վասն զի բուն իսկ հաստատուելու բանն ատ է :

Այսպէս ահա աս գլուխը ամբողջապէս իրեք իմաստակութիւն կը բովանդակէ ծայրէ 'ի ծայր, իմաստակութիւններն ալ իրարմէ շատ տարբերութիւն մը չունին, վասն զի առաջինը՝ Արկնումն

Սկզբան է, և երկրորդը՝ Կրկնումն Սկզբան է, իսկ երրորդը՝ Կրկնումն Սկզբան է՝՝՝:

Ընցնի՞նք Տիմա Հինգերորդ Գլուխը, ուր հրաւեր կը կարգայ պերճիմաստ Արքեպիսկոպոսը՝ ըսելով, «Արդ՝ եկ ո՛վ բարեմիտ ընթերցող, մէկ քննութիւն մըն ալ ըրէ այս բողոքական քարոզիչներուն վրայով»:

Բժշկական արուեստին ուղիղ գործադրութեանը վրայ Արիստիպպոսէն առած գեղեցիկ բացատրութիւն մը ընելէն յետոյ, յառաջ կը բերէ այս գլխուն ամբաստանութիւնները հետեւեալ խօսքերով: «Ըստ սմին օրինակի՝ այս բողոքական քարոզիչներուն գործը ոչ թէ միայն բնական դրութեան է հակառակ, այլ և աւետարանական և առաքելական պաշտօնի իսկ և իսկ անհամեմատ: Այսան զի Վրիստոսի փրկչին մերոյ է այս վճիռ: Ոչ է պիտոյ բժիշկ կարողաց, այլ հիւանդաց»: Մատթ. Թ. 12: Այնպէս է նէ՝ այս բողոքական պնդանեալ քարոզիչները ի՞նչ բան ունին Վրիստոսական ուղղափառ հաւատքով և մկրտութեան շնորհիւ յաւիտենական կենաց ժառանգաւոր քրիստոնեայ ազգերուն մէջը: Չէ՞ որ մեր տէր Յիսուսը վճռեր է: Որ հաւատայ և մկրտեսցի, կեցցէ՝: Մատթ. Ժ. 2. 16: Ընանկ է նէ այս հաւատացեալները ասոնց հաւատոյ քարոզութեանը կարօտ չեն, առողջ ողջամիտ գործունեայ հաւատք ունին: Ոչինչ է բժիշկ ողջոց՝: Մատթ. Բ. 17: Այլ հոգեւոր հիւանդներուն, անհա-

ւատներուն, կռամոյններուն, հեթանոսներուն միայն
քարոզելու են : Ո՛վ ստգտանելի վարմունք հա-
կառակ աւետարանական քարոզութեան : Ըռաբ-
եալներուն ի՞նչ պատուիրեց Վրիստոս : Վնա-
ցէք այսուհետեւ՝ աշակերտեցէք զամենայն հեթա-
նոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր՝ և Որդւոյ՝ և
Հոգւոյն սրբոյ : Մատթ. ԻԸ. 19 : Մարկ. Ժ. 9. 15 :
Ըսելէ որ՝ առաքելական պաշտօն ունեցողները պի-
տի Ըւետարանը քարոզեն քաղաքէ քաղաք, գիւ-
ղէ գիւղ հեռաւոր երկիրներ ընդ ծով և ընդ ցա-
մաք անցնելով, բայց՝ Ըւետարանը չքարոզուած
տեղուանք՝ անհաւատներուն, հեթանոսներուն մէ-
ջը : Երեւ. 89—90 :

Ըս իր խօսքերուն մէջ, ինչպէս ուրիշ տեղեր
ալ, մոռցած ըլլալ կը թուի Ըրբեպիսկոպոսը թէ ինչ
որ ինքն ուրիշի դէմ կը բերէ կրնայ ևս իրեն դէմ
դառնալ : Ինքն որ կը քարոզէ Բրօթէսթանդից,
ինչպէս աս իր գրքովը, Կուսին Մարիամայ եր-
կրոպագութիւն, Սրբոց բարեխօսութիւն, Պատ-
կերապաշտութիւն, Սերստին ծնունդ ձեռամբ
Մկրտութեան, Պեղագեան հերետիկոսութիւնը
իր ամէն ճիւղերովը, անկանոն գրքերը իբրև Ըստ-
ուածաշունչ մատեան և փրկութիւն ՚ի ձեռն բա-
րեգործութեան, և՛, և՛, և՛, ինտո՞ր կը պահանջէ
ադ Վրիստոնեաներէն, որոնք ատ իր վարդապե-
տածներուն հոգեկործան մոլորութիւններ ըլլալը
քաջ գիտեն, ինտո՞ր կը պահանջէ ատոնցմէ որ բե-
րանին չբանան ու լուռ կենան : Մենք Ըրբ-

եպիսկոպոսը մեծ և հոգեկորոյս մոլորութեան մէջ ըլլալ կը հաւատանք, և Մետարանի ճշմարտութիւնները կը քարոզենք՝ ոչ թէ Հայոց Եկեղեցին պառակտելու կամ կործանելու նպատակաւ, այլ զՄեր եպիսկոպոսն ու իրեն նման Վրիստոսի Մետարանէն խոտորածները և Մստուծոյ յաւիտենական ճշմարտութիւններուն հետ մարդկային գիւտերն ու աւանդութիւնները փոխանակողները յորդորելու համար որ դարձի գան՝ ապաշխարեն և ընդունին, ոչ թէ զմեզ, և ոչ իսկ մեր եկեղեցին, այլ Մստուծոյ խօսքը իբրեւ իրենց միակ առաջնորդ անսխալ։ Մեր հաւատացածը, Սուրբ Վրոց համեմատ, աս է՝ որ մէկը չկրնար «յաւիտենական կենաց Ժառանգորդ» ըլլալ Մկրտութեան շնորհիւր, այլ Մստուծոյ շնորհքովը, և թէ փոխանակ Վրիստոսի մկրտութեան վրայ յոյսերնին դնողները, չարաչար պիտի զրկուին փրկութենէ։

Մեր եպիսկոպոսը դեռ չէ սորված Վրիստոսէութեան առաջին սկզբունքները։ Մնայեա կերեայ թէ չգիտեր որ հաւատքն է հիմն մկրտութեան, և վասն այնորիկ մկրտութիւնը նշանակ է հաւատոյ, և թէ անհաւատ մը մկրտութեամբ կարելի չէ որ փրկուի։ Կը խրատենք զինքը որ ջերմեանդ երկիւղածութեամբ և արդարախոհ մտքով և ճշմարտութեանը վերահասու ըլլալու անկեղծ բաղձանքով առնէ կարգայ մեր տպարանէն ելած «Նառ Մկրտութեան և Վերստին Օնընդեան» տետրակը։ Վստահ ենք թէ ով ոք որ

Թւչի ուշով կարդայ զայն, յստակ պիտի տեսնէ որ Սկրտութիւնն ու հաւատքը այնքան տարբեր բաներ են իրարմէ, որչափ որ սոսկ նշանն ու նշանակեալ իրը:

Բարեմիտ Արքեպիսկոպոսին սիրտը աւելօք նեղացած կ'երևայ Բրօթէսթանդ քարողիչներուն իր ժողովրդեանը քարողելուն վրայ, և քանի մը դժուարատար բաներ կը խօսի անոնց նկատմամբ:

“Այս բողոքական քարողիչներուն անիրաւ գործքերնին ի՞նչ կը նմանի. գողտուկ մը օտարի մշակած աշխատած ագարակին, արտին մէջ մրտնալ, և հասած հունձը դարիի ըլլայ՝ և կամ ցորենի, իրեն մանգաղովը հնձել քաղել և ժողովել, ու իրեն շտեմարանին մէջ համբարել. այս է յիրաւի առաւել անիրաւութիւն և յայտնի գողութիւն. ահա այս օրինակին պէս չէ՞ մի բողոքական քարողիչներուն վաստակիլը՝ ուրիշ ուղղափառ եկեղեցիներէն ժողովուրդ գողնալ իրենց ժողովին անդամ ընելով, իրենց ժողովարանը լեցունել և: Ասոր համար կը զգուշանային Աւետարանին ճշմարիտ քարողիչները սրբազան առաքեալները՝ որ չըլլայ թէ մէկզմէկու վաստակին ու արդիւնքին մէջ մտնան, ու իրենց սեպհականելով ուրիշին արդիւնքը իւրացուցանեն, ասոր համար կը գրէ Պօղոս առաքեալը Կորնթացւոց եկեղեցւոյն, որ իրեն քարողած եկեղեցին էր: Այլ ոչ յանչափս պարծիմք օտար վաստակօք, և կամ թէ՛ ոչ օտար կանոնաւ 'ի պատրաստականս ինչ պարծել: Բ

Կորնթ. Ժ. 15—16 : Եբ. 96 :

Երբ՝ ամէն մարդու գիտցած բանն է որ Բրո-
թէսթանդ. քարոզիչները “Կողաուկ” բան մը ըրած
չունին : Իրենց աշխօթատեղիները որ և է ազգէ
բոլոր մարդկանց բաց է : Կոստանդնուպօլսոյ մէջ
կը քարոզեն Հայերէն, Տաճկերէն, Յունարէն,
Լնգղիերէն և Սպանեօլերէն լեզուներով : Գըր-
քեր ալ կը հրատարակեն առ ամէն լեզուներով :
Յայտնապէս և հրապարակաւ կը վաճառեն իրենց
հրատարակած գրքերը գրանոցներու մէջ գրատա-
րածներու ձեռամբ ամէն ազգէ և ամէն կրօնքէ
անձանց՝ որոնք որ կ’ուզեն ծախու առնել : Իրենց
դպրոցները բաց են ամենուն որ երթալ կ’ուզին :
Իրենց գործքերը ասանկ կարելի եղածին չափ հրա-
պարակական կերպով տեսնող մարդոց համար “Կող-
աուկ մը արտին մէջ կը մտնան կոր” խօսքը որչափ
պատշաճութեամբ որ ըրեր էր Երբեպիսկոպոսը,
կրնար նոյն պատշաճութեամբ պնդել ևս թէ ա-
րևը “Կողաուկ” կ’արձակէ իր ճառագայթները :
Իսկ իր “Լ. գարակին մէջ” մտնելնուս նկատմամբ,
թող ինք ու իր ընկերակից Եպիսկոպոսներն ու
Սարգապետները փոխանակ ժողովուրդը սնոտի
արարողութիւններով և մարդկային հնարքներով
սովամահ ընելու, և “Լ. ստուծոյ Խաղաղութիւն չը-
սած ատենը՝ Խաղաղութիւն է Խաղաղութիւն է”
ըսելու, թող Եւետարանը քարոզեն անոնց, մենք
ալ կ’եւելնք ուրիշ տեղ ուրիշ ազգի կ’երթանք :
Ե՛յլ քանի որ կը յարատեւէ մարդահնար վար-

դապետութիւններ և արարողութիւններ Աստուածադիր բաներու պէս ժողովրդեան քարոզելը և Պեղագեան հերետիկոսութիւնը սարսափելի անգթութեամբ ազգին մէջ սերմանելը, մենք ալ զՌիստոս և իր Աստուածահնար փրկութիւնը պիտի քարոզենք անոնց և անդադար պիտի հրաւիրենք զանոնք ան բարի Հովիւին ետեէն երթալու՝ որ յաւիտենական կեանք կու տայ իրեն հետևողներուն :

Աս յիշեալ գլխուն մէկ մեծ մասին մէջ ամենածաղըալի միամտութեամբ մը կը գանգատի թէ Ռոթէսթանդ քարոզիչները չեն երթար հեթանոսաց քարոզեր, որոնք զՌիստոս չեն ճանաչեր, և՛, փոխանակ ուղղափառ քրիստոնէից քարոզելու. Տէ՛ւ երէ՛ս 90—100: Արդ՝ կը հարցընենք Արքեպիսկոպոսին թէ ի՞նքն ի՞նչ ըրեր է հեթանոսաց համար մինչև հիմա: Սուրբ Աւետարան քարոզե՞ր է անոնց: Իր առաքելական եկեղեցիին հասկըցուցե՞ր է Աւետարանը հեթանոսաց քարոզելու պարտականութիւնը: Խրկած ունի՞ տեղ մը քարոզիչ մը: Ի՞նչ գործ գործած է հեթանոսաց համար. որ իր վրայ կ'առնու այլոց իրենց պարտքը ճանցընելու պաշտօնը: Եւ հիմա՝ որ ամենայն հայոց կաթողիկոս եղած է, հեթանոսաց բազմութեանը համար առաքելական եկեղեցւոյ պատշաճ գործ մը գործելու տակաւին ձեռնամուխ եղե՞ր է: Ի՞նչ որ չէ, աւելի պատշաճ չըլլար որ աս բանիս մէջ լեզուն կարճեցընէ ու այնչափ իրար չանցնի

և չղայրանայ, մինչև անգամ եթէ ըլլայ որ ուրիշներն ալ իր ցաւալի և Վրիստոնէի անվայել օրինակին հետևող ըլլան, ու իրեն պէս հեթանոսաց քարոզելու պարտականութիւնը զանց ընեն:

Դարձեալ կը պատասխանենք որ՝ եթէ մենք զՎրիստոս ճանչցողներուն Սուրբ Լեւտարանը քարոզելու պարտականութիւննիս կը ճանչնանք (Երէս 97), մեծ ուրախութիւն պիտի համարինք մեզի՝ Լըքեպիսկոպոսին տունը երթալ աս պաշտօնը կատարելու, եթէ զմեզ ընդունել բարեհաճի: Ես իր գրած դիրքը անտարակուսելի վկայութիւն մըն է թէ Վրիստոս ճանչցուած է հոն: Տարիներ յառաջ քիչ շատ աշխատած ենք աւետարանը իրեն ճանչցընելու. և ան ատենները ըրած ադ ջանքերնիս առաւել ծանրութիւն մը կուտայ իր հիմակուան սաստիկ դառնութեանը որ չվախնար ցուցընելու կենաց խօսքին քարոզութեանը դէմ:

Մեզի դէմ ըրած ամբաստանութիւնը, թէ մենք հեթանոսաց չենք քարոզեր, ըստ ամենայնի սուտ է: Մենք ազատօրէն կը քարոզենք Լեւտարանը Հայոց, Յունաց և ալլազգաց, և ով որ ոչ աս յիշեալ ազգերուն մէկէն կամ որ և իցէ ուրիշ սղգէ ընդունի զՎրիստոս իբրև իր Փրկիչը, և Քրիստոսի խօսքը իբրև իր առաջնորդը, անիկայ իբրև Վրիստոնեայ կը ճանչնանք և իբրև հաւատակից եղբայր կ'ընդունինք: Եսիկ յ աղէկ դիտէ Լըքեպիսկոպոսը, և անոր համալ, ամօթ և նախատինք է իրեն որ այդպիսի սուտ ամբաստանու-

Թիւն մը կը համարձակի ընել մեր վրայ :

Եւ ոչ իսկ անփոյթ եղած են Բրոթէսթանդ Վրիստոնեայք Լսիայի՝ Լփրիկէի և Լմերիգայի կռապաշտ ազգերուն և Խաղաղական Ովկիանոսի հազարաւոր կղզիներուն վրայ : Եթէ Լքեպիսկոպոսը այդքան նկատում ունի հեթանոսաց վիճակին վրայ, ինտո՞ր կ'ըլլայ որ մինչև անգամ ուրիշներուն անոնց մէջ տեսած գործերուն վրայ տեղեկութիւն մը չունի : Ուրեմն իր ադ ըրած ամբաստանութեանը մէջ որչափ որ իր չարամտութիւնը կ'արտայայտէ, նոյնչափ ալ իր տգիտութիւնը կը ծանուցանէ :

Միացեալ Վահանգաց Բրոթէսթանդ Վրիստոնեաները հինգ հարիւրի չափ քարողիչ ունին աշխարհիս այլևայլ կռապաշտ ազգերուն մէջ : Նոյնչափ մըն ալ քարողչաց օգնականներ ունին, և հինգ հարիւրէն աւելի բնիկ օգնականներ՝ աւետարանիչներ՝ դաստիարակներ և գրատարածներ ունին անոնց մէջ : Աւետարանը հարիւրէն աւելի լեզուներով տպագրած են, որոնց շատին գիրն ալ իրենք յօրինեցին. և Միացեալ Վահանգաց եկեղեցիները տարուէ տարի մէկ միլիոնէն աւելի թալէո կ'ընծայատրեն աս գործին յառաջատարութեանը համար : Անգղիոյ Բրոթէսթանդներուն ըրածը հաւանականաբար այնքան աւելի է Լմերիգացւոց ըրածէն, որչափ որ անոնց հարստութիւնը կը գերազանցէ քան զասոնցը : Բողոքականք տարուէ տարի երկուքէն մինչև իրեք միլիոն թալէո,

ան է՝ հարիւր քսանէն մինչև հարիւր ութսուն հազար քսակ կը խարճեն հեթանոսաց մէջ Աւետարանին գիտութիւնը տարածելու համար :

Ասիկայ ասանկ ըլլալով՝ կ'աղաչենք զԱրքեպիսկոպոսը որ բան մըն ալ ինքն ընէ վասն հեթանոսաց, և նախ իր առաքելաշաւիղ եկեղեցիին սորվեցընէ աս պարտականութիւնը և ապա Բրութեթանգից քարողէ :

Աս հինգերորդ գլուխը կ'աւարտի հետեւեալ խօսքերով : «Ապաքէն բաւական համարինք այս մեր խորհրդածութիւնը այն աստուածային վճռոյն վրայով, որ գրուած է : 'Միտք մարդոյ հաստատեալ է 'ի խնամս չարին 'ի մանկութենէ իւրմէ'. Աւճեռնամուխ ըլլանք բոլորովին ապաւինելով 'ի շնորհն աստուածային սոյն միւս բնաբանին վրայ խորհրդածելու, որնոր տէր մեր Յիսուս Քրիստոս վըճռած է. 'Ձեք որ բարի, բայց մի Աստուած' : »
Եր . 106 :

Ինչ վերաբերութիւն ունի աս գլուխը աս պարբերութեանը, կամ աս պարբերութիւնը աս գլուխուն, մենք չկրցանք հասկընալ : «Միտք մարդոյ հաստատեալ է 'ի խնամս չարին'», և, խօսքին վրայ խորհրդածութիւն մը չկար, և կ'երևնայ որ պարբերութեան առաջին մասը և ոչ մէկ տեղի մը վերաբերութիւն ունի, իսկ երկրորդ մասը յաջորդ գլխուն կը վերաբերի :

Այս երրորդ գլուխը քառասուն երեսի չափ կը բովանդակէ : Տգիտութեան և Ստութեան այս-

պիտի քառասուն երեսնոց խառնուրդ մը կարգալու բարեբաղդութիւնը և ոչ մէկ գրքի մը վերծանութեանը մէջ պատահած էր մեզի: Հանճարաբանութեան ալ ձեռք զարնել խորհեր է պերճիմաստ հեղինակը . և ատոր մէջ իր կարողութիւնը բացատրեր է Մատուածաշունչէն մէկ տան մը ուղիղ թարգմանութիւնը ծաղը առնելով: Եւ . 114—119:

Բայց աս կերպ ճարտարախօսութեան մէջ այսպիսի սկզբնաւորութիւն մը ընելէն չենք կարծեր որ աւելի յաջողութիւն մը պիտի գտնէ Հանճարաբանութեան մէջ, քան որչափ որ գտեր է Տրամաբանութեան մէջ:

Եւ գրած գլխուն նիւթը պիտի ըլլար, “Չիք որ բարի բայց մի Մատուած”. և ասիկայ գլեւովին մէկգի կը թողու իր գեղեցիկ հանճարաբանութիւնը, այսինքն ծաղըաշարժ ճարտասանութիւնը արտայայտելու հետեւեալ կերպով: “Բայց, բարեմիտ ընթերցասէր, ես մէկ ծիծաղելի բան մը կարգացի բողբոջական քարոզիչներուն գործ և նորէն սրբադրուած վերցիշեալ Քրիստոնէական վարդապետութեան կոչուած գրքին մէջ, որուն մէջ հարց պատասխանի ձեով սուրբ գիրքէն շատ հեռու և անհամեմատ այս անհեթեթ և անճոռնի դրութիւնը ըրած են . ‘Հարց . Երբոր Ադամ և Եւան ստեղծուեցան, չափահաս մարդիկ էին: Պատասխանի . Այո՛ կատարեալ մարդիկ էին: Հ . Տէրը անոնց բանական ու անմահ հոգի տուաւ: Պ .

Հրամբերես : Եւ Լստուած ստեղծեց մարդը երկրի հողէն , ու անոր քթին ծակերուն փչեց շունչ կենդանութեան , եւ մարդը ապրող հոգի եղաւ : Եւ այսպէս տեսայ աշխարհաբառ տպուած Լստուածաշունչ գրքերնուն մէջ ալ գրուած :

Սա քթին ծակերուն փչելը ուրկէց առին , սուրբ գիրքէն դուրս վարդապետութիւն չընդունող բողոքական անուանեալ նորադանդ նոր քարոզիչներուն հոգնիլը նայեցէք . սուրբ գրքին ծայրէն կ'սկըսին նորաձեւ , այլակերպ եւ անսովոր վարդապետութիւն ընելու սուրբ գրոց վրայ , սուրբ գրքին ողջմտութիւնը այլայլելու ելեր են , սուրբ գիրքը երես կ'ըսէ . 'Փչեաց յերեսս նորա' : Եւրեսին վրայ քիթ տեսնալով ռնգային վարդապետութիւն ըրեր են : Ո՞ր մնաց ասոնց մեծախօսութիւնը , որով կը պարծենան ռամիկ պարզամիտներուն մէջը , եթէ մենք սուրբ գիրքերով եւ սուրբ հոգիով կը խօսինք : Սուրբ գրքին մէջը բնաւ չենք տեսնար որ Լստուած մարդուն քթին ծակերուն փչելով՝ արժանաւոր մարդկանց շնորհք մը պարգեւած ըլլայ . բայց կը կարդանք , որ Լստուած կը հրամայէ երբեմն իրեն ժողովուրդներուն իրեն շնորհքները տալու համար : 'Ես եմ Տէր Լստուած քո , որ հանի զքեզ յերկրէն Եգիպտացւոց , բաց զերան քո եւ լցից զդա' : Սաղմ. 2. 10 :'' Եւր. 114—115 .

Կըթուիթէ տգէտ է աս բանիս վրայով թէ Բրոթէսթանդք Լստուածաշունչ մատեանները բնա-

գիրներէն կը թարգմանեն, Հին Կտակարանը Նբժ
բայական բնագրէն և 'Նոր Կտակարանն ալ Յու-
նարէնէն : Իրեք հարիւր տարիէն աւելի է որ
Բրօթէսթանդ Մատուածաբանք Ներուպոյու՝ Մեդ-
ղիոյ և Մերիգայի ամէն կողմերը այսպէս թարգ-
մանած են աս յիշեալ կտորը, ինչպէս նաև շատ
Պապական թարգմանիչներ :

Ասոնք ձեռնամուխ եղած չեն բնագիրը փոխիրխե-
լու և իրենց ճաշակին յարմարցընելու : Աս սկզբան
վրայ եղած են դրեթէ 200 այլ և այլ հին և նոր
լեզուներով թարգմանութիւններ, և ատոնցմէ
100,000,000էն աւելի օրինակ տպեալ է, և մեզի քիչ
մը ծիծաղելի բան կը թուի Սատթէոս Արքեպիսկո-
պոսին այսբան Քրիստոնէից ըրած այսպիսի մեծա-
գործութեանը դէմ իր ջնջին ձայնը բարձրացընելը :
Հռովմէադաւան գիտնական Մատուածաբանք շա-
տոնցունէ մէկդի դրին Մատուածաշունչին բնագիր
լեզուները ուսանելուն դէմ ունեցած հակառակու-
թիւննին, և Նբրայեցերէն բնագիրն՝ որ տպած են՝
մերինին համաձայն է բոլորովին : Ս'եծ դժբաղ-
դութիւն է Արքեպիսկոպոսին որ Բրօթէսթանդ
քարոզիչները ծաղրաբանելովը կամ տգիտութեամբ
և կամ չարամտութեամբ Մատուծոյ խօսքը ծաղը ը-
րեր է :

Արքեպիսկոպոսը ուրիշ երկու օրինակ ալ յա-
ռաջ կը բերէ հաստատելու համար թէ Բրօթէս-
թանդ քարոզիչք Մատուծոյ բանը կ'այլայլեն, սուտ
թարգմանութիւններով : Աս օրինակները 'Նոր

Պատկարանէն են, և կը ցուցնեն թէ Երբայեցերէնի որչափ որ անտեղեակ է, նոյնչափ ալ Յունարէնի տգէտ է: Ասոնց մէկն է Բ. Կրէն. Ե. 20, «Ուրեմն Վրիստոսի կողմանէ գեսպանութիւն կ'ընենք, իբրև թէ Աստուած կը բարեխօսէր մեզմով. կ'աղաչենք ձեզի Վրիստոսի կողմանէ, հաշտուեցէ՛ք Աստուծոյ հետ»: Այլ թէ մէկը քննելու ըլլայ Յունարէն բնագիրը, կը տեսնէ որ թարգմանութիւնը ուղիղ է. և մեր հոգը չէ բնաւ թէ Արքեպիսկոպոսին գաղափարներուն համաձայն գայ թէ չգայ: Սեր թարգմանութեան ու իրենին մէջ եղած տարբերութիւնը իրեն երկիւղ մը պատճառելու բան մը չէ ամենեւին:

Այլ թէ իրենը ընդունելու ըլլանք, անկէջ ալ Սրբոց բարեխօսութիւնը հաստատելու բան մը չքաղուիր, և մերինին յարելու միմիայն պատճառնիս աս է որ ան Նարեհմանութիւնը քննարկէ իմաստը կապարելապէս և ճշգրտութեամբ կը բացատրէ: Իսկ երկրորդ օրինակին մէջ կը թուի թէ Արքեպիսկոպոսն ինքն ալ կը ճանչնայ խօսքին իմաստը այլայլած չըլլալիս: Յով. Ե. 45-ին մէջ Κατηγορων բառը աբխազականութեան կ'ընէ թարգմանած ենք, և ինքը կը կարծէ որ Լաբախօսութեան կ'ընէ թարգմանուելու էր:

Արդ՝ եթէ այսչափ է միայն Աստուածաշունչին թարգմանութեանը դէմ բերուածները, ասիկայ ամենահաստատ վկայութիւն մըն է թէ թարգմանութիւնը ճշգրիտ է: Իր ըրած յարձակման արդիւնքը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ամենայն

Աստուածաբանական խնդրոց վրայ ունեցած անձնական տգիտութեանը յաւելեալ բացատրութիւն մը, թէպէտեւ այդպիսի բացատրութեան մը ամենեւին հարկաւորութիւն չկար : Ուրիշ ամբաստանութիւն մ'ալ կը բերէ Ռոթեմութանդ քարոզչաց դէմ հետեւեալ կերպով : « Հիմայ այս բողոքական քարոզիչները միայն ելան , որ ուղղափառ քրիստոնեայներուն սուրբ ժողովքներով ընդունած սուրբ գիրքը աղաւաղեն , պակսեցունեն իրենց վարդապետութեանը յարմար չեկած տեղուանքը , ու այնպէս սուրբ գիրքը տպեն : Ո՞վ ճշմարտութեան հակառակ խարդախութիւն . կը տեսնա՞ս որ չէ թէ միայն թարգմանութիւնները աղաւաղեր են , այլև սուրբ գրքին մէջէն շատ բաները վերցուցած են : Ասոր ապացոյց այս տեղ նշանակեմք քանի մը հատը միայն , որոնք պիտի տեսնաս պակաս ասոնց տպած Աստուածաշունչէն . առջի տպածներէն ասոնք պիտի գտնաս պակաս , իսկ 1853 ին տպածներնուն մէջի պակասը յետ գրելոյս պիտի տեսնաս :

Գիրք Ա. Եղոասայ , ամբողջ Թ. գլուխը պակաս :

Գիրք Եսթերի , Ժ. գլխոյն 10 համարը , և ԺԱ. գլխոյն 1 համարը պակաս :

Գիրք Յուդիթի , ԺԶ. գլուխը ամբողջ պակաս :

Գիրք Տովբիթայ , ԺԴ. գլուխը ամբողջ պակաս :

Գիրք Ա. Մակաբայեցւոց , ԺԶ. գլուխը ամբողջ պակաս :

Գիրք Բ. Մակաբայեցւոց , Է. գլուխը ամբողջ պակաս :

Գիրք Բարութայ, Ե. գլուխը ամբողջ պակաս :
 Գիրք Գանիէլի, Գ. գլխոյն (Օրհնութիւն երից
 մանկանց) 70 համարը պակաս : Ընդ, Ա. գլուխը
 ամբողջ պակաս (Շուշանի փրկութիւնը) :

Իսկ 1853ին տպած Լստուածաշունչէն պակ-
 սեցուցածնին յայտնի տես :

Եղբայս Ա. և Գ. գիրքերը չիկայ :

Գիրք Տովբիթայ չիկայ :

Գիրք Յուդիթի չիկայ :

Եսթերէն վեց գլուխ պակաս :

Մակարայեցւոց Ա. Բ. Գ. գիրքերը չիկան :

Գիրք Իմաստութեան չիկայ :

Սիրաք չիկայ :

Գիրք Բարութայ չիկայ :

Գիրք Գանիէլի երկու գլուխը պակաս :

Ըսոնք երթալով աւելի պակսեցունելու են ա-
 մենքը անշուշտ, մինչև որ բոլոր սուրբ գիրքը ա-
 ղաւաղեն պիտի. և ապա Աղթնի և Ալնէի
 ունեցած անկրօնութեան գաղափարնին պիտի
 յայտնեն : Չէ նէ ի՞նչ օգուտ պիտի քաղեն
 սուրբ գիրքը աղաւաղելէն, պակաս տպելէն և ի-
 րենց ծուռ սխալ վարդապետութեանը յարմարե-
 լով թարգմանելէն : Մէկ մը որ իրենց նորահնար
 և կամակոր աղանդը դիւրաւ պիտի հաստատեն,
 բայց գիտնանք, որ պարտաւոր պիտի ըլլան և ե-
 ղած են Վրիստոսի տեառն մերոյ ճշմարտութեա-
 նը և աստուածային կամացը որ ըսաւ : 'Մի հա-
 մարիք եթէ եկի լուծանել զօրէնս կամ զմարգա-

րէս, ոչ եկի լուծանել, այլ ընուլ: Ամեն ասեմ
ձեզ՝ մինչև անցցեն երկինք և երկիր յովտ մի,
որ նշանախեց մի է, ոչ անցցէ յօրինացն և ի
մարգարէից՝ մինչև ամենայն եղիցի:” Եւ. 121—
123:

Արդ՝ եթէ ճշմարտութիւն մը ըլլար աս ամբաս-
տանութեանը մէջ, եթէ Բրոթէսթանդ քարո-
ղիչք ուր ուրեք և իցէ Աստուծոյ խօսքէն բան մը
պակսեցընէին կամ անոր վրայ բան մը աւելցընէին,
ոչ միայն ուղղակի հակառակութիւն մը գործած
պիտի ըլլային բոլոր իրենց կրօնական սկզբունքնե-
րուն դէմ, այլ Անգլիայի՝ Վերմանիայի և Ամե-
րիկայի մէջ և ոչ մէկ ընկերութիւն մը պիտի պահէր
զանոնք քարոզչական գործին մէջ մէկ օր մը՝ այդպի-
սի մեծեղեուն անօրէնութիւն մը գործելէն յետոյ:
Եթէ եղած է մէկը որ ամենափոքր աստիճա-
նաւ հաւատք ընծայած ըլլայ վերոյիշեալ ամբաս-
տանութեանը, զարմանքով թող իմանայ որ բո-
լորովիմբ սուտ է. չարամիտ զրպարտութիւն մըն է:
Չկայ այնպիսի տպագրութիւն մը Սուրբ Վրոց,
քարոզիչներուն ձեռօքը եղած՝ 1853էն առաջ
կամ ետքը, որ Հին և Նոր Ատակարանին Անո-
նական Գրեթէն ի զատ ուրիշ բան մը գտնուի մէջը:
Վարդղիչք երբեք տպագրած չեն Աստուածաշունչ
գիրք առանց ամբողջ Եզրասը՝ որ տասը գլուխ
ունի, և ամբողջ Եսթերը՝ որ տասը գլուխ ունի և
Վանիէլը՝ ամբողջ տասն և երկու գլուխով՝ մէ-
ջն ունենալու: Իսկ ան միւս գրքերն որ Արք-

եպիսկոպոսը կը յիշէ, անկանոն գրքեր են. անոնք Նբրայեցերէն Մատուածաշունչին մէջ չէին գրուած. անոնք անծանօթ էին Հրէից, որոնցմէ որ Վրիտտոնէական Նկեղեցին ընդունած է Հին Կտակարանը. անոնք չներշնչեալ մարդոց ձեռք գրուեցան Մաքեղոց օրերէն շատ դարերով ետքը. անոնք սխալմունքներ և հակասութիւններ կը պարունակեն, որ ատանկ բաներ կարելի չէ որ գտնուին ներշնչեալ գրոց մէջ, և Մատուածային հեղինակութեամբ գրուած չեն ընդունիր զանոնք Ռօթեմանդը :

Կ'իմանանք թէ Սուաւորչակրօն Հայոց Նկեղեցիին մէջ ալ չեն կարդացուիր աս գրքերը, որ եթէ միւս ներշնչեալ մատեաններուն պէս ըլլային անոնք ալ պիտի կարդացուէին : Արդ՝ քանի որ մենք բնաւ երբեք աս անկանոն գրքերուն մէկն ալ տպած չենք, և կանոնականներուն մէկն ալ այլայլած չենք կամ աւելագորութեամբ և կամ զեղծմամբ, 1853 էն յառաջ կամ յետոյ, ի՞նչ պէտք է որ մտածենք Արքեպիսկոպոսին աս ըրած ամբաստանութեանը վերայ : Ի՞նչ ուրիշ բան է ասիկայ, բայց եթէ շիտակէ շիտակ՝ անտարակուսելի անպատրուակ՝ սեւադէմ սուտ մը : Եթէ կարելի է բացատրութիւն մը տալ աս բանին և պահել Արքեպիսկոպոսին պատիւը, մեծաւ ուրախութեամբ պիտի ընդունինք ատանկ բացատրութիւն մը, այլ կը վախնանք որ նորին իսկ «կուսակրօնութեան հրեշտակային վիճակը» անգամ պիտի չկարենայ օգնութիւն մը

ընել իրեն՝ աս բանիս մէջ :

Որոնք որ խնամով բաղդատեն վերոյեդեալ երկու ցուցակները, յայտնի պիտի տեսնեն թէ ինչ ահագին խարդախութիւն մը բանեցուցեր է Արքեպիսկոպոսը զարմանալի յանդգնութեամբ : Սէյմը որ՝ առաջին ցուցակին մէջ հինգ անկանոն գիրքեր յիշեր է, առջևները այսպէս գրուած . «տասնուվեց գլուխը ամբողջ պակաս», «տասնուչորս գլուխը ամբողջ պակաս» : Իսկ վարի ցուցակին մէջ նոյն գրքերուն «չկայ» գրեր է . որպէս զի պարզամիտ ընթերցողը անանկ հասկընայ թէ աշ յիշեալ գրքերէն ժՁ՝ ժԳ՝ ևՃ գլուխ պակասեցուցեր ենք 1853 էն առաջ տպած Աստուածաշունչներնուս մէջ, և ետքէն բոլորովին պակասեցուցեր ենք : Բայց ատ գրքերը ընդ ամենը ժՁ՝ ժԳ՝ ևՃ գլուխ ունին, և պէտք էր որ վերի ցուցակին մէջ ալ՝ ինչպէս վարինին մէջ՝ «չկայ» գրէր, և ոչ թէ այսչափ կամ այնչափ պակաս : — Երկրորդ՝ վարի ցուցակին մէջ քանի մը գրքեր յիշեր է որ վերի ցուցակին մէջ չկան : Ասկէ պիտի հասկընայ ընթերցողը թէ մենք 1853 էն առաջ տպած Աստուածաշունչներնուս մէջ Գ Եզրասը, Եսթերի վեց անկանոն գլուխները, Գ Սակարայեցւոց գիրքը, Իմաստութեան գիրքը, Դանիէլի վերջին աւելադրեալ գլուխը և Սիրաբայ գիրքը կը գնենք եղեր, և 1853 էն ետ լանոնք սլ. պակասեցուցեր ենք : Հիմա՝ ո՛վ բարեմիտ ընթերցող, գնա՛ մեր բոլոր գրանոցները ու աչքէ անցուր մեր

բոլոր այլևայլ տպագրութիւնները Աստուածաշունչի, տես թէ որո՞ւն մէջ մենք ադ գրքերուն մէկը դրած ենք. մենք երբ Աստուածաշունչ տրպած ենք անկանոնական գրքերը կանոնականներուն հետ խառնած, ի՞նչ պիտի ըլլայ 1853էն առաջ այսչափ պակսեցուցեր են, ետքն ալ այսչափ ըսելը: Ի՞նչ անչափելի յիմարութիւն ունենալու է մէկ մարդ մը, որ այնպիսի սուտեր յօրինէ, որոնք ամենափոքր հաւանականութիւն մըն ալ չունին ծածուկ պահուելու, և որոնք ստուգիւ հեղինակողին գլուխը պիտի թափին ջախջախիչ ուժգնութեամբ: Ադ մարդը յիրաւի կը փափաքի եղեր ստախօսութեան մէջ գերակայութեան համբաւն ստանալ: Վժուարին բան է գրած գիրքը ասկէ 'ի զատ ուրիշ սկզբան մը վրայ հասկնալ, և նոյնչափ ալ դժուար է ըմբռնել՝ թէ ո՞րք, բայց եթէ խելագարեալ անձ մը կրնայ ցանկալ այդպիսի պատուոյ:*

Աստուհետեւ ինչ որ գտնենք իր գրքին մէջ՝ մեզի զարմանք պիտի չպատճառէ. 125 և 126 երեսներուն վրայ Խրօթէսթանդներուն այլևայլ աղանդները կը համրէ, իր աղանդնալ անոնց կարգէն դուրս չձգելով՝ ինչպէս որ ասկէ առաջ ցուցըցինք:

*Աստուածաշունչին կանոնական եւ անկանոն գրքերուն որոշմանը վրայ ընթերցողը կրնայ ըստ բաւականին տեղեկութիւն ստանալ մեր տպարանէն ելած մէկ տետրակէ մը, վերնագրեալ "Աստուածաշունչին կանոնական գրքերը որոշելու վրայ":

Ըստ ցուցակին մէջ խորին տգիտութիւն մը
կ'երևցընէ Եկեղեցական պատմութեան վրայ :
Հին Յունաց և Հռովմէականաց աղանդներ խառ-
ներ է նորերուն հետ միատեղ : Օրինակի աղա-
գաւ Երեսնական , Բ կամ Գ դարու աղանդ մը որ
ատեն ատեն երևան կ'ելլէր , շատ անգամ Հռով-
մէականաց մէջ : Բաժնեական ըսեր է , որ կարծենք
թէ 12-րդ դարու Բասակինեանք են : Սեթա-
թիսթք և Ուլեղլեանք միեւնոյն են : Ենտիֆեռանք
Եթիօպիականք և Թուրքականք բնաւին ա-
ղանդներ չեն , ածականներ են որ ունիցէ աղան-
դէ մարդոց կը տրուին , որոնք որ այսինչ գաղա-
փարներուն տէր են : Ենտեքէնտանդք՝ Փիւրի-
թանք և Բոնկրիկասիօնալիսթք ամէնը մէկ բան են :

Ըստ սկզբունքով կրնանք մենք ալ ամբաստա-
նել Հռովմէադաւանները թէ բազմաթիւ աղանդ-
ներ ունին , և մինչև անգամ Երբեպիսկոպոսն
ինքը : Երդէն ցուցըցած ենք թէ ինքը անձամբ
չորս հինգ աղանդ է : Եթէ հաւաքելու ըլլանք
Հռովմէադաւան՝ Յունադաւան և Եւսաւորչադա-
ւան եկեղեցեաց նախնի այլևայլ մասերուն աղանդ-
ներուն և հերձուածներուն անունները , հարիւրա-
ւոր անուններու ցանկ մը կը շինուի :

Սա իրողութիւնները պէտք է մտքերնիս պա-
հելք Բրօթէսթանդներուն այլևայլ բաժանում-
ներուն նկատմամբ :

Նախ՝ կատարեալ ազատութիւն կայ Բրո-
թէսթանդ ազգաց մէջ : Ըն չնչին և ստորին

աստիճանի միութիւնն որ ունին Պապական և այլ եկեղեցիք, բռնութեամբ կը պահուի: Աւերցուի հետեանքներէ ծագած երկիւղը, և ադ եկեղեցիները անմիջապէս մասն մասն պիտի ըլլան աւերի բաղմամբիւ բաժանումներով քան որչափ որ կը գտնուի Բրթնութեան գններուն մէջ:

Արդորդ՝ եղած բաժանումներուն շատը ազգային բաժանմունք են և ոչ թէ աստուածաբանական: Լուսերականք Գերմանացւոց՝ Հոլանտական վերանորոգեալ եկեղեցի՝ Ակոփաիոյ Փրեզպիտերանք (Արիցականք)՝ Նոր Անգլիոյ Փիւրիթանք և շատ ուրիշ ասոնց նման անուններ կը վերաբերին այլ և այլ ազգային բաժանմանց: Աշխարհիս քառասուն Բրթնութեան գ կառավարութեանց կամ Տերութեանց մէջ առ հարկէ շատ այսպիսի որոշումներ պիտի ծագին: Կը զարմանանք որ քառասուն ազգէն չէ կրցեր ցանկ մը շինել առանց Յիշդարու հին ազանդներն ալ մէջ խառնելու:

Արդորդ՝ ինչ և իցէ յարանուանութենէ որ ըլլան՝ ամենայն Աւետարանական եկեղեցիք իբրեւ եղբայր կ'ընդունին մէկգմէկ և իբրեւ եղբայր միաբանութեամբ կը գործեն բաղմամբիւ բարեսիրական և կրօնական ձեռնարկութեանց մէջ: Այսպէս անոնք ունին «Միութիւն Հոգւոյն», որ շատ առաւել դերազանց է քան սոսկ արտաքին միութիւնը՝ ազիտութեամբ կամ բռնութեամբ պահպանուած և հոգեւոր կեանքէ իսպառ զրկուած:

Յուսանք որ աս գիտողութիւնները Արքեպիս-

կոպոսին միտքը հանգչեցընեն, և այսուհետև իրենց ցաւ չընէ Ռօթսթանդից մէջ տեսած բաժանմունքները :

Քննաբանեալ գլխոյն մնացած կտորը գլխաւորապէս տուած է Սկրտութեան նիւթին : Եւ քանզի «Ճառ Սկրտութեան և Սկրտին Օրնընդեան» տետրակը լիովին պատասխան է այսպիսի Սուրբ Գրքէ դուրս ծուռ ու փուճ տրամաբանութիւններու, ընթերցողը վերստին ան տետրակին կը վերածենք :

Արքեպիսկոպոսը բնաւ երբէք այնչափ դժբաղդ չգտնուիր, որչափ տրամաբանելու ձեռնամուխ եղած ատենը : 141 երեսին վրայ մէկ օրինակը կայ :

«(Ի)է որ սուրբ Հոգիով գրած ըլլային՝ հարկաւ թլփատութեանը համար խորհուրդ չի պիտի գրէին . այլ նշան կամ նշանակ աստուածպաշտութեան, և մկրտութեան խորհրդոյն համար՝ սրբաւոր խորհուրդ . վասն զի թլփատութիւնը նշանակ մըն էր, որով որոշուեցան անթլփատ աղգերէն Աբրահամ և որդիքն Աբրահամու իբրև ժողովուրդ Աստուծոյ, և աստուածպաշտութեան կրօնից տէր : Չէ՞ր որ թլփատութիւնը գլխաւոր նշան մը եղաւ Աստուծոյ այն ուխտին, որն որ Աբրահամ նահապետին հետ ըրաւ, զանիկայ հայր ազգաց բազմաց ընելու և անոր զաւակներէն աշխարհի թագաւորներ յարուցանելու, կարդաւ. Նն. Ժէ. 2—5—7—10 : Սկսնորոյ Հոգ-

ևով սրբով խօսողը և գրողը համեմատութեամբ սուրբ գրոց թլիատութիւնը նշան կամ նշանակ պիտի անուանէ՝: Երեւ 141: Եւդ հոս կ'երեւնայ թէ բոլորովին անգիտութեամբ սխալմունք մը ըրեր է, բայց ըրած սխալմունքը փոքրիկ բան մը չէ, վասն զի թլիատութիւնը խորհուրդ մը չէն հաստատելու աշխատած ատենը ճիշդ ան նոյն խօսքերովը կ'ընդոսնի ինչ խօսքոսք է: Խորհուրդին սահմանը՝ որ Սուրբն Օգոստինոս տուած է և եկեղեցիին մէջ ընդհանրապէս ընդունուած է ան ատենէն մինչև հիմա՝ աս է, Ենտեսանելի շունորհքի մը տեսանելի մէկ նշանակը: Խորհուրդն է նիւթական և արտաքին նշանակ մէկ բանի մը որ ներքին և հոգևոր է: Երբեպիսկոպոսը կը հաստատէ թլիատութեան համար թէ խորհուրդ չէ, բայց «նշան կամ նշանակ» է, կ'ըսէ, աստուածպաշտութեան և Եստուծոյ Եբրահամու հետ ըրած ուխտին: Թերեւս պիտի պատասխանէ թէ «Եստուածպաշտութիւն» և «Եստուծոյ ուխտը» ըսելով ինչեւիցէ հոգևոր բան մը նշանակել չուզեր, այլ միայն ազատութիւն 'ի կռապաշտութեանէ: Երբեպիսկոպոսը միշտ ասանկ ծանծաղ ջուրերու մէջ կը նաւարկէ: Կրօնքը իրեն ուրիշ բան մը չէ, բայց եթէ արտաքին ձևակերպութիւն մը: Եւլ տես Երբեպիսկոպոսին դժբաղդութիւնը որ Պօղոս Եռաքեալ խօսած է աս նիւթիս վրայ և բացայայտ խօսքով այսպէս կ'ըսէ. «Ու ետքը թլիատութեան նշանը առաւ՝ իբրև ան-

Թլխատութեան ատենէն ունեցած հաւատքին ար-
դարութեանը մէկ կնիք մը, որ ինքը հայր ըլլայ
ան բոլոր հաւատացողներուն՝ որոնք անթլխատու-
թենէ են, (անոնց ալ արդարութիւն սեպուելու
համար,) եւ հայր Թլխատութեան՝ չէ՛ թէ մի-
նակ Թլխատութենէ եղողներուն, հապա անոնց
ալ՝ որ մեր հօրը Աբրահամին անթլխատութեան
ատենի հաւատքին շաւիղներուն մէջը կը քալեն” :
Հօգ. Դ. 11, 12 :

Ուրեմն Թլխատութիւնը, նոյն իսկ Արքեպիս-
կոպոսին խօսքովը, անոնեանեւ չէ՛ ներքին շնորհաց
“արտաքին նշանակ մի” եւ. և այսպէս կ’ըլլայ խոր-
հուրդ : Ինքը կ’աշխատէ աշտարակ մը կանգ-
նել, և կ’սկսի ձգած հիմանցը տակէն ալան հա-
տանել, և բոլոր շինածը գլխուն կ’անցնի : Ինք
իր ձեռքովը կ’ընէ կոր իրեն, և մենք պէտք է
թողունք զինքը շինած բանին փլատակներուն
տակը :

Արքեպիսկոպոսին եզրակացութիւնը՝ թէ “Ու-
րեմն մկրտութիւնը վերստին ծնունդ է”, ոչ մի-
այն բնաւին հաստատութիւն մը չէ գտած՝ նոյն
իսկ իր ըրած տրամաբանութիւնովը, այլ այնպի-
սի վարդապետութիւն մըն է՝ որ Աւետարանին
հոգեւոր զօրութիւնն ու յատկութիւնը բնաջինջ
կ’ընէ, և զանիկայ լոկ արտաքին արարողական
բանի մը կը դարձնէ : Աւերստին կը յորդո-
րենք զինքը որ “Ճառ Ակրտութեան և Աւ-
րըստին Նշանդեան” տետրակը կարգայ, և կարե-

լի է թէ քիչ մը լոյս ընդունի անկէ՝ եթէ խը-
նամով վերծանելու ըլլայ :

Եթեաներորդ գլխուն սկզբնաւորութեանը մէջ
կը յիշեցնէ ընթերցողաց թէ գրքին բոլոր նա-
խընթաց մասը աս ցուցնելու համար էր՝ թէ
“Սարգս բնականապէս չար չէ այլ բարի” :
Սենք ալ պիտի հարցընենք կարդացողին, քանի՞
երես կրնայ գտնել աս նիւթիս նուիրեալ : Լմէ-
նը միատեղ հաւաքելու ըլլաս, 145 երեսէն 45
երես չելլար : Լմէն դի՛ յաջ և յահեակ թա-
փառելով իր նիւթէն, բոլոր գիտցածը գրքին մէջ
լեցուցեր է, որոնց մեծագոյն մասն է անտեղի
պատմութիւններ, անպատշաճ բացատրութիւն-
ներ, Լստուածաշունչէն վկայութեանց կոչում-
ներ՝ առանց նկատողութեան անոնց նշանակու-
թեանը, իմաստակութիւններ՝ որ իր փաստին տը-
կարութիւնը կը յայտնեն, ժամանակագրական
այլալութիւններ՝ որ հաղարաւոր տարիներ անդին
կը ցատքեն՝ Յէր դարը 19րդ դարուն տեղը դը-
նելով և զԼրիստոտէլ Բփհամին տեղն անցը-
նելով :

Գրքին միւս մասին մէկ մեծ բաժինը Պապա-
կանաց դէմ է, և չէ թէ մեզի. և մէկ մասն ալ
(Տէ՛ս Թ և Ժ ԳԼ) աս հաստատելու համար է՝
թէ մարդս, որ բնականապէս բարի է, չար կ'ըլ-
լայ արտաքին ազդեցութիւններէ, և բարի կ'ըլ-
լայ բնական լոյսով և իր ազատ կամօքը, և Լստ-
ուածային շնորհաց և փրկութեան արժանաւոր

կ'ըլլայ իր անձնական առաքինութեամբն ու բարի գործքերովը : Բոլոր ասոնց ըստ արժան բաւականին պատասխանի մը պիտի գտնէ ընթերցողը մարդուս բարոյական բնութեանը և ազատ կամաց ճշգրիտ վարդապետութեանը վրայ տալու տեղեկութիւններնուս մէջ :

Ուրախ ենք որ գովութեան արժանաւոր բան մը գտանք գրքիս մէջ : Արդարեւ ցաւալի բան պիտի ըլլար Արքեպիսկոպոսի մը գրչէն ելած 313 երեսով գիրք մը ծայրէ 'ի ծայր կարդալ և քըրիստոնէի արժանավայել բան մը մէջը չգտնալ : Մեծ բերկրանօք մէջ կը բերենք վերոյիշեալ գլխուն վերջին երեսը, յայտնելով մեր մտադիւր հաւանութիւնը և անկեղծ գովութիւնը, և բարեմաղթելով որ Արքեպիսկոպոսին վաղքը գլխովին համաձայնի իր ըսած խօսքերուն : Աղօթող ենք միշտ որ քահանայական փառամոլութիւնը իսպառ անհետանայ եկեղեցիէն, և յայնժամ ամենայն թշնամանք և դառնութիւնք և հալածանք, որ մինչև ցարդ 'ի գործ կը դրուին խանգարեալ Վրիստոնէութիւն մը անկործան պահելու համար, պիտի դադարին բոլորովին :

«Այնպէս է նէ՝ մէկ քրիստոնեայ մը որ աստիճանէ կ'ուզէ թող ըլլայ, իրեն թէ հոգեւորական և թէ աշխարհական փառքը ու պատիւը խնդրելու ետեւէ է, անանկը Վրիստոսի ճշմարիտ հետևողը չիկրնար ըլլալ : Որովհետև իրեն ուղղութեան և անմոլար հոգեւոր ընթացքին առաջնոր-

գող զօրացուցիչ աստուածային շնորհքը իրմէն հեռացուցած է, թէև Վրիստոսի ճշմարտութեանը մասնաւորապէս ծանօթ ալ եղած ըլլայ, հաւատոյ ճշմարտութեան լոյսը անանկին օրտին մէջը ըստ ամենայնի ներգործած չըլլար :

Լսյա խօսքերուս վկայ ունիմ Յօհաննէս սրբազան աւետարանիչը, որ բնդարձակ կը գրէ. Սէպնչափ նշանս արարեալ էր առաջի նոցա, և նոքա ոչ հաւատացին 'ի նա, զի լցցի բանն Լսայեայ մարգարէի՝ զոր ասացն, տէր, ո՛հ հաւատաց 'ի լուր մեր և բազուկ տեառն ո՞ւմ յայտնեցաւ : Սասն այնորիկ ոչ կտրէին հաւատալ, զի միւսօանգամ ասէ Լսայի, թէ կուրացոյց զաչս նոցա, և ապշեցոյց զսիրտս նոցա զի մի տեսցեն աչօք, և իմացին սրտիւք, և դարձցին և բժշկեցից զնոսա : Զայս ասաց Լսայի, զի ետես զփառս նորա, և խօսեցաւ վասն նորա : Բայց սակայն և յիշխանաց անտի բազումք հաւատացին 'ի նա, այլ վասն փարիսեցւոցն ոչ յայտնէին, զի մի 'ի ժողովրդենէն ելանիցեն : Վանզի սիրեցին զփառս մարդկան առաւել քան զփառսն Լստուծոյ : (Եւ . Եւ . 37—43 :

Ի՞նչ ըսենք ատանկ հպարտութեան փառասիրութեան չար խորհուրդներ ունեցողը, բարիք իստոնեայ կրնայ մի ըլլալ . Վրիստոսի եկեղեցիին մէջ պաշտօնատարութիւն մը կրնայ մի ունենալ, առաքելական յաջորդ կրնայ մի ըսուիլ . ո՛չ բնաւ : Լնանկ է նէ արժան և հարկ է որ՝

աշխարհային փառքերէ ու պատիւներէ ամէն բարի քրիստոնեայ որչափ կարելի է փախչի՝ սրտովը, մտքովը, կամքովը մերժելով այն ամէն աշխարհի փառքերը : Մանաւանդ եկեղեցականները և հոգևոր հովիւները՝ որ արժանապէս հոգևոր հովիւ կ'անուանին Քրիստոսի բանաւոր հօտին . ապա թէ ոչ՝ միշտ կը սխալին, ու կը մոլորին իրենց աշխարհային փառքերէն ու պատիւներէն . ինչպէս հետեւեալ գլխոյն մէջ պիտի տեսնուի" : Եւ. 157—158 :

Եւսչափով կ'աւարտենք մեր քննաբանութիւնը աս գրքին Եստուածաբանական հանգամանացը վրայ, թէպէտև շատ բաներ տննկատ թողուցինք, որոնց կրնայինք իրաւամբք առարկել իբրև ճշմարտութեան հակառակ բաներ : Միայն կը մնայ մեզի ճառել, ինչպէս որ խոստացանք, մարդուս բարոյական բնութեանը և ազատ կամաց վարդապետութեանը վրայ եղած Եւետարանական տեսութիւնը : Եթէ մեկը՝ կայ հակամիտեալ Երբեպիսկոպոսին Պեղադեան աղանդը ընդունելու, անանկէն կը խնդրենք նախ և առաջ որ եթէ բնաւին նկատումն ունի Եստուածաշունչ Սուրբ Գրոց՝ աղէկ քննէ անոր սորվեցուցածը և անոր վստահանալի և ապահով առաջնորդութեանը հետեւի :

Մենք ազատ կամաց վարդապետութիւնը ևս առաւել կ'ընդունինք քան թէ Երբեպիսկոպոսը, թէպէտև ոչ ճիշդ իր կերպովը :

1. Ամէն մարդու ինք իր գիտակցութիւնը կը վկայէ կամքին ազատութիւնը : Իւրաքանչիւր որ գիտէ՝ թէ աս բանը կ'ընտրէ և ան բանը կը մերժէ, ոչ թէ ինչպէս որ մեքենայ մը իր գործը կը կատարէ, այլ իբրև պատասխանատու գործակատար մը՝ իր ընտրած բանը կը սիրէ և մերժած բանը կ'ատէ :

2. Խղճմտանքը կը վկայէ մեր բարոյական ազատութեանը : Անիկայ կը յանդիմանէ զմեզ երբոր չարը ընտրենք, և կը գովէ զմեզ երբոր բարին կ'ընտրենք : Խղճմտանքը բնաւ երբէք չդատապարտեր մէկ մարդ մը՝ չընելուն համար ան բանը զոր բնականապէս անկարող է ընելու : Աւրեմն նոյն իսկ խղճմտանքին բնութենէն կը հասկըցուի որ մարդուս կամքը ազատօրէն կը գործէ :

3. Իոլոր մարդկային սեռին հասարակ դատումը՝ յաճոյն այն ազգս և յամենայն դարս աշխարհի՝ անսխալապէս հաստատած է աս ճշմարտութիւնը՝ թէ մարդս ազատ բարոյական գործակատար մի է, և պատշաճ ենթակայ՝ օրինաց, և արժանի գովութեան՝ վասն բարի գործոց, և դատապարտութեան՝ վասն չար գործոց : Արդարև իրաւունք և անիրաւութիւն բառերուն ընդհանրական գոյութիւնը վկայութիւն մըն է մարդուս ազատ կամքի տէր ըլլալուն վրայ եղած հաւատքին ընդհանրութեանը :

4. Ամէն մարդ, ինչ փիլիսոփայական դրութիւն որ ընդունած ալ ըլլայ, իր գործքերովը

կ'ապացուցանէ թէ իսկութեամբ և անկեղծութեամբ կը հաւատայ կամքին ազատութեանը, քանզի միշտ՝ որ ատեն որ ուզէ իր գաղափարները յառաջ տանիլ, շարժառիթներ և յեռնորդութիւններ կը գործածէ՝ մարդիկ ան բաներուն հասողելու համար։ Աս ըրած գործը անտեղութիւն մը պիտի ըլլար, եթէ իրօք չհաւատար թէ մարդիկ ազատ են ձեռնարկութիւն մը ընդունելու և կամ մերժելու։

Ուստի կ'ընդունենք կամքի ազատութեան վարդապետութիւնը իբրեւ ճշմարտութիւն մը որ չկընար ամենափոքր աստիճանաւ մը խախտիլ իր հաստատութենէն որ և իցէ առարկութեամբ։ Ս'իանգամայն մտադիւրութեամբ աս ալ կը խոստովանինք որ շատ խնդիր կրնայ ծագիլ աս նիւթիս նկատմամբ, որոնց չենք կարող պատասխան տալու։ Թէ հին և թէ նոր ատեններու ամենէն երեւելի փիլիսոփայք և աստուածաբանք ազատօրէն խոստովանած են իրենց անկարողութիւնը ադ խնդիրները լուծելու, նոյն ատենը առանց փոքր ինչ տարակուսանաց ընդունելով մարդկային ազատութեան իրողութիւնը։

Սակայն բոլորովին կը մերժեմք ան Պեղազեան վարդապետութիւնը թէ՛ որովհետեւ կամքը ազատ է, չ'ոգին Աստուծոյ չկրնար ազդեցութիւն ունենալ անոր վրայ կամ այդպիսի ազդեցութիւնը կամքին ազատութիւնը կը կործանէ։ Մարդու բարոյական բնութեան վրայ Հոգւոյն Արքայ ըրած ներգործութեանը ճիշդ ինչ եղանակաւ գոր-

ծաղրուելուն վրայով այնքան նուազ է մեր ունեցած գիտութիւնը, որ ատանկ հաստատութիւն մը չենք կրնար բնել: Աս ստոյգ է որ կամքին ազատութիւնը չեղծանիւ եթէ ամենազօրեղ շարժառիթներու միջոցաւ անգամ անոր վրայ ազդեցութիւն ըլլայ: Եթէ մարդու մը տունը գիշերով բռնկելու ըլլայ, ու երթաս ձայն տաս անոր և մերձակայ վտանգը իմացընես իրեն, կատարեալ քաջ գիտես որ պիտի ձգէ փախչի տունէն անյապաղ, և սակայն աս ստոյգ է որ վերջին աստիճան ազատութեամբ կամքի կ'ելլէ կ'երթայ: Թէ ի՞նչ եղանակաւ կը գործէ Հոգին Սուրբ Աստուած, չենք գիտեր: Այլ ասոնք միայն գիտենք. մէյ մը՝ մարդոց սրտին մէջ գործելուն իրողութիւնը, մէյմալ իր գործելուն արդիւնքները: Աս արդիւնքները “Հոգիին պտուղը” անուանեալ են Աւետարանին մէջ, ինչպէս են “Պէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն, երկայնմտութիւն, քաղցրութիւն, բարութիւն, հաւատարմութիւն, հեզութիւն, ժուժկալութիւն”: Գալ. Ե. 22, 23:

Սակայն աս պտուղները բերած ատեն հոգին ճիշտ այնքան գիտակցութիւն ունի իր կատարեալ ազատութեանը վրայ, որքան որ ուրիշ որ և է գործքի մէջ:

Երբ՝ երբոր երկու ճշմարտութիւն կայ առջևնիս, որոնց երկուքն ալ կատարեալապէս հաստատեալ են, ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը կը պահանջէ մեզմէ երկուքն ալ ընդունիլ, թէ՛ կատա-

բեւապէս հասկընանք անոնց իրարու հետ ունեցած բոլոր առնչութիւնները՝ թէ չէ։ Ո՞վ կը տարակուսի Օսմանութեան () թէնքին գոյութեանը վրայ, և սակայն ո՞վ վերահասու եղած է անոր նկատմամբ որ և իցէ բանի մը, բայց եթէ միայն անոր ազդեցութեան արդիւնքներուն։ Ո՞րչո՞ւ պատկէս է բնական դիտութեան բովանդակած ճշմարտութիւններուն շատը, մարդուս միտքը շուտով սահմանի մը կը հասնի, ուսկից անդին կարելի չէ որ անցնի։ Ո՞վ գիտէ՝ թէ ի՞նչ բան է Նիւթը։ Փիլիսոփայութիւնը երբեք պատասխան մը կըրցա՞ւ տալ ատոր։ Միթէ բնաւին իսկ մերձաւորագոյն կէտի մը մէջ է հիմա պատասխանը տալու, քան որչափ որ էր ասկէ 3000 տարի յառաջ։

Նիկողեմոս իշխան մըն էր և «վարդապետ Իսրայէլացւոց»՝ հռչակաւոր Հրէայ ապտուածաբան մը։ Եթէ մարդ կարող ըլլար ըմբռնել վերստին ծննդեան վարդապետութիւնը իր ամէն առնչութիւններովը, աս անձն ալ պիտի կրնար խելք հասցընել։ Նաեւ ինքը եռանդեամբ կը բաղձար վերահասու ըլլալ «Խնկէս Կ'Եւլալ» ինչ, ըստ այնմ թէ՛ «Լա ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ»։ Եւ սակայն Փրկիչն մեր ջանաց զանիկայ իրեն մեկնելու, այլ միայն անոր մտադրութիւնը բնութեան մէջ պատահող եղելութեան մը հրաւիրեց, զոր Նիկողեմոս չէր կարող հասկընալու, զանիկայ իրեն իբրեւ պատճառ մը ցուցընելով՝ թէ ինչո՞ւ համար պէտք

է որ ակնկալէ թէ կարող պիտի լլայ շնորհաց բոլոր գաղտնիքներուն խելք հասցընել : Աթէ որ միանգամ սկսի հերքել ամէն ինչ որ չկարենայ հասկնալ, ստուգիւ վերջապէս հոն պիտի հասնի որ իր գոյութեանն ալ չհաւատայ :

Անցնինք այժմ մեր գլխաւոր խնդրոյն հետազօտութեանը : Ի՞նչ է մարդու բարոյական բընութիւնը : Հաւատալով ենք ընդ Պեղադեայ և ընդ Մատթէոսի Արքեպիսկոպոսի թէ բարոյապէս բարի է . կամ թէ բարոյապէս ապականեալ է, անկեալ իր սկզբնական սրբութենէն և կատարելութենէն :

Աս խնդրոյն որոշմանը համար ընելու առաջին հաստատութիւննիս աս է՝ թէ Հայաստանեայց եկեղեցին՝ ընդհանրապէս Քրիստոսի եկեղեցւոյն հետ համաձայնութեամբ՝ միշտ ընդունած է բնածին վատթարութեան վարդապետութիւնը իբրև Աստուածային ճշմարտութիւն մը :

Ասոր ապացոյց նախ քան զամենայն յառաջ կը բերենք Ափեսոսի ժողովը, որուն արդէն վերաբերութիւն ըրած ենք, և զոր Հայաստանեայց եկեղեցին կ'ընդունի : Պեղադիոս արդէն քննեալ և դատապարտեալ էր այլ և այլ գաւառական ժողովներով, ինչպէս Հռովմայ և Վարթագինէի, և դատապարտութեան վճիռը կատարելապէս հաստատուեցաւ Ափեսոսի մէջ :

Մանկանց մկրտութիւնը անիմաստ արարողութիւն մը կ'ըլլայ, եթէ նոքա սուրբ ճնեալ են,

Լեթէ չկայ այնպիսի բան ինչպէս սկզբնական մեղք , կամ՝ թէ որ չկայ կապակցութիւն մը Ադամայ մեղացն ու աշխարհի վատթարացեալ վիճակին մէջ :

Թէ Լուսաւորչական եկեղեցին կը ճանչնայ բնածին վատթարութեան վարդապետութիւնը , հետեւեալ վկայութիւնները հերիք են հաստատելու չափ : Ասոնք կատարելապէս կը հաստատեն մարդկային ազգին անկումը՝ սրբութեան վիճակէ մը մեր նախահօրը մեղօքը :

“Որ բարձրացոյց զանկեալ բնութիւնս 'ի քէն ծննդեամբ որդին յերկինս . զկարօտեալքս ելից հացիւ և զմեծատունն ելոյծ ունայն . երանեն” Եւ : Որ ողորմեցար 'ի մեղքս ծնեալ մարդկան հայր երկնաւոր ըստ մարգարէին” : *Շարական , Տպեալ Ե()* Թագիւղ յամի Տեառն 1834 Երեւ 6 :

“Անօրէնութեամբ 'ի մեղս երկնեաց զիս մայր իմ . աղաչեմ փրկիչ . ողորմեա : Ա իրաւորեալ մեղօք անկանիմ առ քեզ փրկիչ . մի՛ անտես առներ . ողորմեա” : *ԱՊ , Եր . 89 , 90 :*

“Որ յանէից գոյացուցեր զքո զարարածս իսկզբանէ . 'ի պատկեր աստուածութեանդ քո ըստեղծեր մարդ 'ի հողոյ . ժառանգել նմա զանպատում զկեանսն : Իսկ պատրանօք բանսարկուին 'ի դրախտէն արտաքս անկեալ . 'ի յաւէժ կենդանութեանն մահառիթ պտղով մեռեալ . մերկացաւ զփառս անստուեր լուսոյն : Այլ դու փրկիչ բարերար որ մարմնացար 'ի սուրբ կուսէն . և հեղմամբ արեանդ քո բարձեր զյանցանս նախա-

ստեղծին . փրկելով զմեզ յանիծից նորա : Որ
բոս պարտեաց նախաճօրն յանձն առին յօժա-
րութեամբ . ըմպել զբաժակ չարչարանաց ընդ
քեզ որդիքն զեբեթեայ . շնորհեա՛ մեզ տէր զբա-
ժակ քո փրկութեան : 'Ի միւսանգամ քո գալու-
տեանն յորժամ գաս դատել զերկիր . ընդ նոսին
դասաւորեա զմեզ 'ի փառս յաջակողմեանն . որով
հանցուք քեզ զօրհնութիւն յանսպառ յաւի-
տենին" : Լւի . Եր . 122 :

Լս ճոխ ասացուածքին մէջ կը գտնենք մեր
նախաճօրը սկզբնական մեղքը , մեր բնութեան
զեղծումը , և փրկութիւն 'ի Քրիստոս Յիսուս :
Շատ դժուարին բան ըլլալու է Սատթեոս Լքը-
եպիսկոպոսին՝ աս երգս երգելը , և պէտք է ժա-
մանակ չանցուցած շարականի սրբագրեալ տիպ մը
'ի լոյս ընծայէ :

"Լսօր զենար գառն աստուծոյ . վասն յանցա-
նաց նախաստեղծին 'ի վերայ խաչին պատարագեալ
հեղեր զարիւնդ 'ի փրկութիւն . օրհնեալ տէր
աստուած հարցն մերոց : Լսար ընդ գիտութեան
փայտին մահու . որով նախաճայրն մահացաւ .
զփրկականդ քո նշան փոխանակեալ կենաց փայտ
մեզ շնորհեցեր . օրհն" : Լսօր զճանապարհ ծա-
ռոյն կենաց . զոր և քրովբէից պարունակեալ պա-
հէին զգուշութեամբ . սովաւ զբոցեղէն սուրն
բարձեալ բացեր որդւոց ադամայ . օրհն" : Օտէր
օրհնեցէք բարձր արարէք զնա յաւիտեան : Որ
բեւեռելով 'ի խաչին քրիստոս . ելոյժ զկապեալն

և զթշնամին անլոյծ կապեաց կենարար խաչին
իւրով. բարձր": Որ փոխանակ պտղոյ մահաբեր
ծառոյն. կենաց պտուղն որ 'ի վերայ քառաթևին
կերակրեաց զազգս որդւոց մարդկան: բարձր": Որ
զգիր պարտեաց կողածնին լուաց. հրահոս վտա-
կօքն 'ի տիգախոց կողէն բղխեալ զոր արբոյց տի-
եզերաց": Ընդ, Եւ. 248:

“Օր օրինակ եթէ որ զշուն դարշելի տեսա-
նիցէ սատակեալ 'ի փողոցի որդնալից, նեխեալ
տրորեալ և աղականեալ, և ժահահոտութիւն
դիոյն զմերձաւորս և զհեռաւորսն փախուցանէ,
իսկ նա 'ի վեր առեալ (զայն) 'ի մարդ կերպարանէ
վայելուչ և գեղեցիկ հասակաւ, զմիջինն ունել
հասակ. զի ոչ կարի ծեր իցէ՝ և ոչ պատանի, այլ
երիտասարդ գեղեցիկ, և ճառագայթք 'ի դիմացն
հատանիցին, և տեսիլ նորա շնորհալից և չքնաղ
տեսողացն երևեսցի, և ինքն զարմանալի և ցանկալի
առաջի ամենեցուն կայցէ. և նա զայն բաւական
չհամարիցի՝ (նամ) 'ի փառս, այլ և թագիւ զարդա-
րիցէ և ծիրանիս զգեցուցանէ, և մատանի ոսկի 'ի
ձեռինն եղեալ թագաւոր ամենայն տիեզերաց (զնա)
կացուցանէ:

Ըրդ՝ զի՞նչ (արդեօք) ոչ վարկանէիր զայնպիսի
պատիւն, (ասա՛ ինձ) և կամ ո՞րպիսի ոչ սքանչա-
նայիր ընդ այնպիսի մարդասիրութիւնն՝ կամ ընդ
փոփոխումն բնութեան:

Եւ արդ՝ յօրինակէս ուսիր զիրացն առաւե-
լութիւն (և զաստուծոյ անեղբական զթութիւնն.)

ի Բեռլին-Ֆեյնէն, գեղեցկացոյց արդարութեամբն, լուսաւորեաց մկրտութեամբն, պատուեաց որդեգրութեամբն, թագ ՚ի գլուխ եդ զաստուածութիւնն, և ծիրանիս զգեցոյց զմարդկութիւնն, հաւասարեաց միաւորութեամբն, և ընդ աջմէ հօր նստոյց յաթոռ փառաց՝ թագաւորել յաւիտեանս :

Եւրդ՝ ահա զայս ամենայն զբանչելիսս հանդերձեալ էր մեզ ուսուցանել, նորին աղագաւասաց :

Կաթեցեալ Ժնաւ զԵղ Բանին ճշմարտութեան՝ Լեւել Եղ ասէ՝ պարտաւ ինչ սպասցումքոյ նորա՝: Սեկ. Կաթ. Սարգիս Ե Նորհաւոյ, հպեալ ՚ի Կոստանդնուպօլիս յամի Տեառն 1828, Երեւ 50, 51 :

“Սասն այսորիկ մի ըստմիովէ ծանրացուցանէ ՚ի վերայ բնութեանս մերոյ զերախտիսն աստուծոյ. որպէս զի տացէ մեզ միտս իմանալ (զերախտիսն,) եթէ զի՞նչ երբեք էաք նախքան (զգալ շնորհացն, և ո՞րպիսիք ոմանք եղաք զկնի գալստեանն քրիստոսի՝ և մարդկեղէն չարչարանացն վասն մեր, վասն զի մեղաւորք էաք նախ քան) զխաչն, սեաւք և աղջամղջինք, և ՚ի տոռունս մեղաց կապեալք, և ՚ի շղթայս անօրէնութեան վարակեալք՝ նստէաք ՚ի խաւարի մեղացն, զի և գնալ անգամ ոչ գիտէաք՝ ծածկեալք աղջամղջին խաւարաւ անօրէնութեան” :

“Եւ յի՞ մեր ամենայն ինչ ընդ վայր հարեալ էր և ապականեալ. ոչ որ առաջնորդ՝ և ոչ դք խորհրդակից և վրէժխնդիր, ոչ դք այցելու՝ և ոչ որ օգնական. և որ ըմբռնեացն՝ կալաւ և ծառա-

յեցոյց անաչառ, և անմտութիւնս մեր օգնական .
այսպիսիք էաք նախ քան զգալ շնորհացն :

Իսկ իբրև երևեցաւ շնորհն աստուծոյ՝ փրկիչ,
ոչ միայն արդարացոյց զմեզ զմեղաւորքս՝ և լուսա-
ւոր արար զխաւարեալքս, այլ և արձակեաց զկա-
պեալքս՝ և լուաց 'ի տղմոյ անօրէնութեան, այլ և
յինքն ընկալաւ զմեղաւոր զսեաւ և զաղջամղջին
բնութիւնս մեր՝ և խառնեալ միացոյց ընդ լուսաւոր
և ամենասուրբ բնութիւն աստուածութեանն իւ-
րոյ՝: Լ՛նք, ԼԵ՛ր . 280, 281 :

“Եւ մին իրի յառաջինսն յարեալ՝ ասէ . եթէ
ասիցեմք՝ եթէ մեղս ինչ մեք ո՛չ ունիմք, զանչինս խա-
բեմք . և հշարսդուիմք 'ի մեզ ո՛չ Գոյ :

Եւ զոր ասէս՝ այսպիսի ինչ է . եթէ որ մարդ
է՝ և մարմին զգեցեալ, և յաշխարհի շրջի, առանց
մեղաց ո՛չ է . և զայս ասել ո՛չ կարէ՝ եթէ մեղս
ինչ ես ո՛չ ունիմ :

Այսան զի զայս՝ մի մարդն միայն կարաց ասել,
որ արդա՛րն էր յաւէտ և արդարացուցիչ, և սուրբն
էր բնութեամբ և սրբարար . որ մեղս ինչ ո՛չ ա-
րար՝ ըստ մարգարէին, և որ համարձակութեամբ
ասաց՝ զիս ո՞վ յանդիմանեսցէ վասն մեղաց :

Իսկ յայլոց 'ի մարդկանէ՝ որ յառաջ քան զնա,
և կամ զկնի նորա, ոչ որ գտաւ առանց մեղաց .
թէպէտ (և) արդարք և սուրբք էին, թէպէտ և 'ի
գլուխս ամենայն առաքինութեանց հասեալք էին .
զի թէպէտ և մի օր իցէ կեանք մարդոյ յաշխարհի՝
առանց մեղաց ոչ է, վասն զի ամենեքեան մեղան՝
ըստ առաքելոյ :

Սորին վասն զգուշացուցանէ 'ի սնապարծութե-
նէ. ես ասէ՝ ասացի, եթէ արիւնն յիսուսի սրբէ
ղմեղ 'ի մեղաց. և (եթէ) ջըք յանդգնեալ ընդդէմ
այսոցիկ՝ ասիցեն առ սնապարծութեան, եթէ մեղս
ինչ ես ոչ ունիմ, և ոչ եմ կարօտ սրբութեան,
այնպիսին ստուգապէս զանձնն խաբէ՝ և ճշմարտու-
թիւն 'ի նմա ոչ է :

Ս ասն զի ամենեքեան մեղան՝ ըստ առաքելոյ, և
ձրի արդարանան պատարագաւն քրիստոսի. վասն
զի ամենեքեան կարօտք էին քրիստոսի պատա-
րագին՝ արդարք և մեղաւորք. վասն զի անհնարին
է ումբ կատարեալ սրբութիւն օտանալ առանց
արեանն քրիստոսի՝: Ընդ, Եր. 503, 504:

Արնայինք ասոնց նման վկայութիւններ խիստ
շատ յառաջ բերել, սակայն կը կարծենք թէ մէկը
չկայ որ տարակոյս ունենայ Հայոց Եկեղեցւոյն ուղ-
ղափառութեանը վրայ՝ նկատմամբ սկզբնական մե-
ղաց և բնածին ապականութեան սրտի մարդոյ:
Ս ասն այսորիկ ադ եկեղեցւոյն գործն է կամ
հերքել իր վաղեմի Հայոց նախնի վարդապետա-
թիւնները և հետևելով իր նորընտիր կաթողիկո-
սին՝ Պեղագեան սոսկալի հերետիկոսութեան մէջ
իյնալ, և կամ ադ հին մոլորութիւնները նորէն
հաստատող եկեղեցականը այնպիսի խրատի ենթա-
կայացընել որ խելքը գլուխը բերէ ու վերստին
հաւատքի գայ :

Մենք կ'ընդունինք բնածին վատթարութեան
վարդապետութիւնը, ոչ թէ եկեղեցեաց կամ ժո-

զոյքներու հեղինակութեամբը, այլ անոր համար որ բացայայտ հաստատեալ է Աստուածային բանին մէջ: Ընդդէմ անհաստատ և անհիմն ասացուածոց Արքեպիսկոպոսին Մատթէոսի՝ մենք յառաջ պիտի բերենք հիմա «Այսպէս ասէ Տէր» ով զընուցուած խօսքերը, զորոնք «'ի Հոգւոյն Սրբոյ կրեալք՝ խօսեցան մարդիկ յԱստուծոյ»:

Հետեւեալ երեք առաջարկութիւնները բաւական կ'ըլլան Աստուծոյ խօսքին վճռական վկայութիւնը յառաջ կոչելու աս ամենակարեւոր և հիմնական խնդրոյն վրայ:

Ա. Մարդկային բնութեան վատթարութիւնը ընդհանուր է:

Բ. Մարդկային բնութեան վատթարութիւնը բնածին կամ բնական է:

Գ. Աս վատթարութիւնը անանկ խորարմատ և մահառիթ է՝ որ մարդուս բնական սրտէն ամենայն ճշմարիտ սրբութիւնը բոլորովին դուրս արտաքսած է:

Յառաջ չգացած՝ նախ և առաջ սահմանները թէ ինչ ըսել կ'ուզենք վարդապետներն կամ ապաւոնոսներն ըսելով: Բառը իր աստուածաբանական իմաստովը գործածելով՝ երբոր մարդու մը համար վատթարացեալ կամ ապականեալ բնութեան տէր է կ'ըսենք, ըսել չենք ուզեր թէ ան մարդը մարդկային դրական օրինաց դէմ յանցաւոր գրտնուած է և կամ թէ բարի և օգտակար անդամ մը չէ ընկերութեան: Բարոյական բնութեան վատ-

Թարութիւնը կամ ապականութիւնը կը կայանայ ,

1. «Եւսիս և առաջ» առ Լստուած գերագոյն սիրոյ և առ արարածս իւր ստորակարգեալ այլ անկեղծ սիրոյ տարադրութեանը մէջ : Այն առ Լստուած և առ արարածս իւր է իսկութիւն կամ էութիւն սրբութեան , և ատոր տարակայութիւնը՝ է նոյն իսկ էութիւն վատթարութեան կամ ապականութեան : Մարդուս բարոյական բնութիւնը , որ զուրկ է 'ի գերագոյն սիրոյ առ Լստուած , վատթարացեալ է , թէ ադ վատթարութիւնը արտաքուստ ուրիշներու յայտնած ըլլայ թէ չըլլայ :

2. Մարդոց վատթարութիւնը կը կայանայ անշահարկութեան մէջ , որ ասիկայ՝ Լստուծոյ սիրոյն տարակայութեան ատենը , կը թագաւորէ գերագոյն իշխանութեամբ , և ամէն բան իր իշխողութեանը կը հպատակեցընէ : Լսիկայ բնական՝ անխուսափելի հետեանքն է Լստուծոյ սիրոյն տարակայութեանը : Արկու Տերանց չենք կրնար ծառայել , այլ միում միայնոյ . և եթէ ադ մին Լստուած չըլլայ , մեր անձը հարկ է որ ըլլայ :

3. Մարդկային վատթարութիւնը կը կայանայ ևս Լստուծոյ տարակայութեանը մէջ 'ի հոգւոյ մարդոյն :

Արբոր մարդն հեռացաւ Լստուծմէն , Լստուած ալ հեռացաւ մարդէն : Սէկդի առաւ վատթարացեալ մարդէն ան աստուածային հաղորդակցութիւնները , զորոնք՝ եթէ սրբութեան վիճակին մէջ մնալու ըլլար , յարա-

Ժամ պիտի վայելէր : Ադամ յետ անկման՝ ար-
տաքսեցաւ Ադեմական դրախտէն . և ադ ար-
տաքսումը միայն մէկ օրինակ մըն էր ան բացա-
կայութեանը զոր Աստուած՝ մեղքին դէմ ունեցած
իր սուրբ ատելութեամբը դրաւ իր և անկեալ
մարդուն մէջտեղը :

Մեր երրորդ առաջարկութիւնը աւելի յստակ
և կատարեալ կերպով մեր տեսութեանը կը ներ-
կայացընէ մարդուն վատթարութեանը կամ ապա-
կանութեանը բնութիւնը : Իսկ հիմա դանք մեր
առաջին առաջարկութեան քննութեանը :

Ա . Ա . Հապարտութիւնը ընդհանրական է : Անի-
կայ առ հասարակ բոլոր մարդկային ազգին վրայ
կ'իշխէ, առանց ամենեւին բացառութեան : Յով-
հաննէս առաքեալ ինք իր վրայ և ամենայն քրիս-
տոնէից համար խօսելով՝ կ'ըսէ . “(Թէ որ ըսենք՝
թէ Մենք մեղք մը չունինք, ինքզինքնիս կը խա-
բենք, ու մեր մէջը ճշմարտութիւն չկայ : Թէ
որ ըսենք՝ թէ Մեղք մը չգործեցինք, սուտըրուց
կ'ընենք անիկայ, ու անոր խօսքը մեր մէջը չէ” :
Ա . Յովն . Ա . 8 , 10 :

Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ . “Այլ թէ մէկը ամենուն
համար մեռաւ, ուրեմն ամենն ալ մեռած էին” : Բ
կորնթ . Ե . 14 : Ահա հոս երկու բաներ կան
ներշնչեալ առաքելի մը դատմանը մէջ անբակ-
տելի կապով կապակցած : Քրիստոսի մահը վասն
ամենեցուն է, այնպէս որ մէկը չկրնար փրկուիլ,
բայց եթէ իրմով և ասիկայ կը հաստատէ թէ ա-

մէնքն ալ հոգեւորապէս մեռած են : Չկայ մէկ բառ մը որով հնար ըլլայ մարդկային վատթարութեան խորութիւնը աւելի ուժգնութեամբ բացատրել քան մահ անունը, և ահա հոս բացայայտ կերպով՝ դրականապէս և առանց ամենեւին բացառութեան հրատարակեալ կը գտնեմք, թէ աս մահը բոլոր մարդոց վրայ կ'իշխէ :

“Բայց գիրքը ամէնը մեղքի տակ գոցեց, որ խոստմունքը Յիսուս Քրիստոսի հաւատքովը տրուի հաւատացեալներուն” : Գալ. Գ. 22 : — Հարիւրաւոր այսպիսի պատգամներ կրնայինք շին և ‘Կոր Կտակարաններէն յառաջ բերել, այլ հետեւեալը ժԴ Սաղմոսէն և Հովմայեցւոց Գ գլուխէն հերիք կ'ըլլայ :

“Լնդգամը իր սրտին մէջ ըսաւ թէ՝ Լստուած չկայ . ապականեցան ու պիղծ գործքեր ըրին . մէկ մը չկայ՝ որ ազէկութիւն ընէ : Տէրը երկինքէն նայեցաւ մարդոց որդիներուն վրայ, որ տեսնէ թէ՝ կայ արդեօք իմաստուն մէկը որ զԼստուած փնտռէ : Լմէնքը խոստորեցան, մէկտեղ անպիտան եղան . ազէկութիւն ընող մը չկայ, մէկ մըն ալ չկայ” : Սաղ. ԺԴ. 1—3 :

“Ուստի ալ ի՞նչ ըսենք . բանով մը աւելի՞ ենք հեթանոսներէն . իրաւ որ բանով մըն ալ չէ՛ . ինչու որ առաջուց մեղադրեցինք Հրէաները և հեթանոսները՝ թէ ամէնքը մեղաց տակ են . Ինչպէս որ գրուած է, թէ Լրդար մը չկայ՝ ո՛չ մէկ հաստ մը . Մէկը չկայ որ հասկընայ, մէկը չկայ՝ որ

Լստուած փնտռէ : Լմենքը խոտորեցան , մէկտեղ անպիտան եղան . աղէկութիւն ընող մը չկայ , մէկ մըն ալ չկայ : Լնոնց կոկորդը բաց գերեզման է . իրենց լեղուովը նենգաւոր եղան . իժերու թոյն կայ անոնց շրթունքներուն տակը . Լնոնց բերանը անէծքով ու գառնութեամբ լեցուն է . Լնոնց ոտքերը շուտ են արիւն թափելու . Կործանում և թշուառութիւն կայ իրենց ճամբաներուն մէջը . Եւ խաղաղութեան ճամբան չճանչցան : Լստուծոյ վախը չկայ անոնց աչքերուն առջին : Սակայն գիտենք որ օրէնքը ինչ որ կ'ըսէ , անոնց կ'ըսէ՝ որ օրէնքին տակն են . որպէս զի ամէն բերան գոցուի , և բոլոր աշխարհ դատապարտուած ըլլայ Լստուծոյ առջևը : Լուսնի . Գ . 9 — 19 :

Լստեղ միախառն հիւսուած կը գտնենք Հին և Լոր Կտակարանաց վկայութիւնը : Պօղոս առաքեալ այլ և այլ Սաղմոսներէ յառաջ կը բերէ աս վկայութիւնը . և կը մերձեցընէ զանիկայ թէ Հրէից և թէ Հեթանոսաց , և համայն աշխարհ յանդա՛սար կը վերէ արածի Լստուծոյ :

Եւ հիմա կը հարցընենք՝ մի՞թէ պատմութիւնք և դիտողութիւնք կատարելապէս համաձայն չեն գար Լստուծոյ խօսքին աս վկայութեանը : Երբէք կարդացած կամ տեսած կամ լսած ես մէկ հատիկ ժողովրդեան մը կամ հասարակութեան մը համար որ վատթարացեալ վիճակի մէջ չըլլար , այսինքն ուրիշ մէջ Լստուծոյ սէրը թագա-

ւորէր, այնպէս որ ոչ նենգութիւն՝ ոչ անիրաւութիւն՝ ոչ բռնութիւն՝ ոչ ամբարտաւանութիւն՝ ոչ անձնասիրութիւն՝ ոչ անժուժկալութիւն և ոչ մէկ ուրիշ մեղք մը գտնուէր : Չէ՞ որ ամէն հասարակութիւն պէտք ունի ձեւակերպեալ քաղաքական իշխանութեան մը հանդերձ օրինօք և դատաւորներով՝ ոստիկաններով և բանտերով : Ո՞վ կրնայ յառաջ բերել, չքոնք մէկ հատիկ հասարակութիւն մը՝ այլ, մէկ անհատ եղական անձն մը որ մարդկային կենաց այլ և այլ տարիքներէն անցած ըլլայ առանց մեղաց : Եւքերնիս պտըտցընելով մեր գիտութեան և դիտողութեան բոլոր ասպարէզին վրայ ընդհանրապէս, չե՞նք տեսներ և չե՞նք զգար ամէն տեղ և ամէն ատեն ան Լստուածային հրատարակման ճշմարտութիւնը, թէ՛ «Լսե՛նքը մեղք գործեցին, և Լստուծոյ փառքէն ուրակած են» : Լուս. Գ. 23 :

Բ. Սեր երկրորդ առաջարկութիւնը աս էր, թէ մարդկային վատթարութիւնը բնածին է :

Սարգս «բարի ծնեալ» չէ : Ենիկայ «բնականապէս բարի» չէ, ինչպէս Պեղադիոս և Սատթէոս Եւքեպիսկոպոսը կը պնդեն : Ենիկայ այնպիսի բնութեամբ մը ծնած է, որ իբրեւ պատասխանատու էակ գործել սկսելուն պէս՝ մեղք կը գործէ և Լստուծոյ փառքէն կը պակսի :

Իսկ ի՞նչպէս պիտի որոշենք մարդուս բնական եղածը՝ ունակութեամբ իրեն ստացական եղածէն : Են ամէն բաները որ բնական են մար-

դուս չեն արտայայտեր ինքզինքնին անմիջապէս երբոր տղայ մը աշխարհք կու գայ : Յիշողութիւնը՝ Արեւակայութիւնը և Տրամաբանութիւնը մարդուս բնական կարողութիւններն են, սակայն ժամանակի և դաստիարակութեան պէտք ունին կատարելապէս բացուելու համար : Աւայլ անձանց մէջ զօրութեան և կատարելութեան կողմանէ իրարմէ շատ տարբեր աստիճաններով կը տեսնուին աս կարողութիւնները : Աւսակայն մէկը չկայ որ տարակուսութիւն մը ունենայ ասոնց առ հասարակ ամէն մարդու բնական ըլլալուն վերայ : Բանականութիւնը՝ տղայ մը ծնանելուն պէս երեւան չգար, և ոչ իսկ իր բնութեան վատթարութիւնը . սակայն ատենին երկուքն ալ համահաւասար ստուգութեամբ ինքզինքնին կը յայտնեն : Այսպէս կ'ըսենք թէ ծնողական և որդիական սիրոյ կիրքերը բնական են մարդուս, թէ պէտեւ ասոնք երկուքը կենաց մէկմէկէ շատ տարբեր տարիքներուն մէջ երեւան կու գան կամ ներդործութեան կ'սկսին :

Արդ՝ մի և նոյն պատճառները ունինք բարոյական վատթարութիւնը կամ ապականութիւնը բնական՝ բնածին անուանելու, որոնցմով որ Տրամաբանութիւնը՝ Յիշողութիւնը՝ Արեւակայութիւնը՝ Նոյնողական և որդիական սէրը բնական կ'անուանենք : Ասոնց ամէնն ալ ներդործութեան կ'սկսին՝ բանին բնութիւնը պահանջած ատենը հասնելուն պէս :

Այլ երբ ցուցըցինք թէ բարոյական բնութեան ապականութիւնը ընդհանրական է : Անիկայ մէկ դարու մը կամ մէկ ազգի մը սահմանեալ չէ . այլ յամենայն դարս և յամենայն ազգս կը տարածի , և թէ կառավարութեան՝ թէ փիլիսոփայութեան և թէ կրօնքի ամէն դրութեանց տակ ինքզինքը կը յայտնէ : Ահա ասիկայ ալ վկայութիւն մըն է թէ ադ ապականութիւնը բնական է : Այնպէս որ բարոյական վատթարութեան համար բնական չէ ըսելը՝ մտքին կամ մարմինին որ և իցէ կարողութեանը կամ ստորոգելիքին համար բնական չէ ըսելուն նման հաստատութիւն մը կ'ըլլայ :

Այլ “()բէնքին և վկայութեանը հարցընենք” : Տեսնենք ի՞նչ կ'ըսէ Աստուածաշունչը :

“Որ ատենօք մենք ամէնքս ալ անոնց մէջը կը պտըտէինք մեր մարմինին ցանկութիւններովը , և մարմինին ու միտքին ուղածը կը կատարէինք . և թո՛ւնէամբ բարի՞ւնէան որդիք էինք՝ ինչպէս որդիքը” : Ագգ . Բ . 3 : Մեր հրեշտակային և սրբակրօն Ապիսկոպոսը բնաւ չէ՞ր կարգացած աս պարբերութիւնը “Մարդս բնականապէս բարի է և բարի կը ծնանի” խօսքը չհրատարակած : Աթէ մարդս բնականապէս բարի է , ինտո՞ր կ'ըլլայ Բռնութեամբ որդի բարկութեան , Ղարձեալ Փրկիչըն մեր Այլստին Նոնդեան հարկաւորութեանը վրայ Նիկողեմոսին խօսած ատենը կ'ըսէ , “Մարմինէն ծնածԷ մարմին է , ու Հոգիէն ծը-

նածը՝ հոգի է՝: (Բով. Գ. 6: Մարմին բառը շատ անգամ գործածուած է Սուրբ Գրոց մէջ մարդու ապականեալ և մեղանշական բնութեանը համար. և Վրկէին մերոյ խօսքին միտքը յայտնապէս աս է թէ ծննդեամբ ապականեալ բնութիւն մը կը ժառանգենք՝ որն որ հարկ է որ նորոգուի Լստուծոյ Հոգիովը :

Ղարձեալ Սուրբ Գրոց բոլոր ան վկայութիւնները՝ որոնք կը խօսին Լգամայ վրայ իբրեւ մեղքը աշխարհք մտցընող, կը հաստատեն թէ մենք ալ նոյն ապականեալ բնութեամբ կը ծնանինք : Նշանաւոր խօսքով մը զրուցուած է անկեալ մեղանշական նախածնողին համար՝ թէ “իւ նմանութեամբ իւ պատկերին պէս որդի ծնաւ, և անոր անունը Սէթ դրաւ” : (Գեն. Ե. 3: Լստուծոյ բարոյական պատկերն որ մեր նախածնողք ունէին, (ինչպէս որ կ’ըսէ գիրքը՝ թէ “իւ պատկերին պէս ստեղծեց մարդը”,) որ իրենց ամենաբարձր փառաց վիճակն էր, մեղօք ջնջուեցաւ, և յետ այնորիկ բոլոր իր սերունդն ալ իւ նմանութեամբ աշխարհք պիտի գային : Լս է ան տեսութիւնը զոր Լստուածային յայտնութիւնը կու տայ մեզի Լգամայ և մարդկային սերունդին մէջ եղած կապակցութեանը վրայ :

“Բանդի որովհետեւ մարդով եղաւ մահը, մարդով ալ մեռելոց յարութիւնը : Ասան զի ինչպէս որ Լգամով մահն էր մեռելն, անանկ ալ Բրիտանոսով ամենը կենդանի պիտի ըլլան” : Ա Կորնթ.

ԺԵ 21, 22 : «Այսան զի ինչպէս որ Բէ Բարդէ Բը
մեղքը աշխարհք մտաւ, և ան մեղքէն մահը, և
այնպէս ամէն մարդոց վրայ տարածուեցաւ մահը,
քանզի ամէնքը մեղանչեցին» : Հռոմ. Ե . 12 :
Բայտիսի վկայութիւնք վճռաբար կը հաստատեն
թէ ամենասերտ կապակցութիւն մը կայ Բդամայ
և իր սերունդին մէջտեղը, անանկ կապակցու-
թիւն մը՝ որով մեղքն ու մահը կը հասնին ա-
նոնց իբրեւ իր որդւոցը, նախ մեղքը և յե-
տոյ մահը ան մեղքին պատճառաւ : «Մէկուն
յանցանքովը շատերը մեռան» : «Մէկ մարդուն
մեղքովը մահը թագաւորեց ան մէկովը» : «Մէ-
կուն յանցանքովը բոլոր մարդոց դատապարտու-
թեան վճիռ եղաւ» : «Մէկ մարդուն անհնազան-
դութիւնովը շատերը մեղաւոր եղան» : Տես Հռոմ.
Ե . 15, 17, 18, 19 :

Բորդ՝ եթէ աս վկայութիւնները նշանակութիւն
մը ունին, ասոնց սորվեցուցածը աս է՝ թէ մար-
դուս վատթարութիւնը կամ ապականութիւնը
բնական է, ընդառի՞ն է : Բնիկայ մէկ հետեանք
մըն է, նախահօր մեղքէն ծագած, զոր բոլոր իր
ղաւկըները պիտի կրեն իրենց վրայ :

Արնայ ըլլալ անանկ մարդիկ որ մերժեն աս
վարդապետութիւնը, այլ թող նենգամտութիւն
չընեն և պարզապէս ու շիտակը զրուցեն թէ ա-
սիկայ ընելով կը մերժեն ևս ոչ միայն Վրիստո-
նէական եկեղեցւոյն ընդհանրական հաւատքը այլ
նաեւ Սուրբ Վրոց իբրեւ կանոն հաւատոյ ունեցած

աստուածային հեղինակութիւնն ալ :

Գ. Սարգկային վատթարութիւնը ոչ միայն ընդհանրական է և բնական, այլ այնպէս խորարմատ և մահառիթ է՝ որ բնական սրտէն ամենայն ճշմարիտ սրբութիւնը արտաքսած է :

Լսիկայ երբեմն կ'անուանի ամբողջական ապականութիւն, բայց ասով հասկըցընել չենք ուզեր թէ մարդիկ այնքան չար են, որչափ որ կրնան ըլլալ : Սարգկային բարուց մէջ շատ ստորոգելիքներ կան որ սիրելի՛ պատուական և օգտակար են. որոնք ըստ ինքեան սրբութիւն չունին : Լսկարգէն են ընկերական սիրոյ կիրքերը : Լսոնք մարդուն երջանկութեանը մէկ մեծ մասը կը կազմեն, մարդկային չարագործութեան առջևը շատ խափանարար արգելքներ կը դնեն : Սակայն ասոնց 'ի հարկէ սրբութիւն չունենալը յայտնի է երկու դիտողութիւններէ : 'Ախ' որ առ Լստուած սէր չունեցողներն ալ ունին աս կիրքերը, և երկրորդ՝ որ անբան կենդանիներն ալ ունին նոյն բաները, և շատ անգամ բարձրագոյն աստիճանաւ :

Երկու ուրիշ դիտողութիւններ ալ պէտք է միշտ աչքի առջև ունենալ որպէս զի բարոյական բնութեան վատթարութիւնը կամ ապականութիւնը իր ճշմարիտ դիրքովը երևնայ :

'Ախ' մարդիկ իրենց չարութիւնը դուրս չեն տար առանց պատկանաւոր առիթներու կամ պարագաներու : Եւաղակը յարաժամ գողութեան մէջ չէ, և սուտղուցը յարաժամ ստախոսութեան

մէջ չըլլար . այլ երբոր յարմար պատեհութիւններ
կամ փութութիւններ պատահին , յայնժամ կը գո-
ղանան կամ սուտ կը խօսին : Այսպէս իմացիր
ամէն մարդոց համար , երբոր յարմար պատեհու-
թիւններ կամ փորձութիւններ չըլլան , որտին
վատթարութիւնը երևան չգար :

Եւ ոչ ալ ամենավատթար մարդիկ անգամ,
(բաց 'ի եթէ մէկը ամենիշխան կիրքի մը բռնու-
թեանը տակ ըլլայ , ինչպէս օրինակի համար գի-
նեմովը ,) անանկ գործքեր կը գործեն , որոնք իրենց
ներկայ անմիջական անձնասիրական շահերուն դէմ
կուգան : Ասիկայ մեծ արգելք կը դնէ ան վատ-
թարութեան արտայայտութեանը որ մարդուս սըր-
տին մէջ թաղուն կը կենայ : Այլ թող յարմա-
րագոյն առիթներ ըջապատեն զմարդ , թող միան-
գամայն զօրեղ և հարկեցուցիչ փորձութիւններ
դէմը ելլեն , և յայնժամ ան ծածկեալ վատթա-
րութիւնը բոցավառ դուրս պիտի ցայտէ : Աստու-
ծոյ դէմ և մարդուն դէմ : Ազայելին պատմու-
թիւնը կատարեալ բացատրութիւն մըն է աս բա-
նիս : Երբոր Եղիսէ մարգարէն (Դ թ . 12 ,
13) ցուցուց իրեն թէ ինչ զարհուրելի անգթու-
թիւններ պիտի ընէր Խաթայէի որդւոցը , Ա-
զայէլ աղաղակեց , “Բու ծառադ ինչ շուն
է , որ ատ մեծ բաները ընէ” : Անոր աչքին զգուե-
լի և զարհուրելի գործքեր երևցան Եղիսէին յի-
շած եղեռնագործութիւնները : Իսկ երբոր Ա-
սորւոց վըայ թագաւոր եղաւ , շուտով սկսեց կա-

տարել բոլոր ան կանխառացեալ անգթութիւնները
Խորայեւացւոց մէջ: Այնքապէս շունը իր շան
բռն-իւնը յայտնեց. այլ փորձութեան գալ հաս-
նելէն առաջ ինքն ալ չէր գիտեր իր «ինչ շան
բռնութիւն»:

Արհրորդ դիտողութիւննիս աս է: Աստուած իր
նախախնամական տեսչութեամբը մարդկային ըն-
կերութիւնը բազմադիմի արդէնքներով շրջապատած
է, այնպէս որ մարդուս բնութեան վատթարու-
թիւնը ինքզինքը բոլորովին դուրս չկրնար հանել
կառավարութիւնը աստուածային սահմանադրու-
թիւն մըն է աս վախճանիս ծառայող, և մինչեւ
անգամ ամենէն գէշ կառավարութիւնները շատ
աւելի աղէկ են քան թէ կառավարութեան զուրկ
ընկերութեան մը վիճակը: Անձնապահութեան
սկզբունքը և ան բնական օրէնքները, որոնցմով
շատ կերպ չարագործութիւններ անմիջական վնաս
կը հասցընեն գործողին, մեծ սանձահարութեան
տակ կը պահեն մարդուս ապականեալ սրտին վատ-
թար բերմունքները: Յորչափ ժամանակ որ աս
արգելքները կան, և ցորչափ ժամանակ որ պա-
տահութիւնք և փորձութիւնք կը պակասին, մարդ-
կային վատթարութիւնն ալ ետ կը կենայ իր հրա-
փայլ երևոյթները յայտնի համարձակ աշխարհի
առջև երևցընելէն:

Ասորքերնուս նիւթը սխալ հասկըցուելուն դէմ
աս նախազգուշութիւններն որ ըրինք, հիմա քըն-
նութեան առնենք Աստուածային Ռանին վկայու-

Թիւնը մարդուս ինչ աստիճան վատթարացեալ կամ ապականեալ ըլլալուն վրայ :

“Սիրտը ամէն բանէն աւելի խաբեբայ ու խիստ չար է” : Երեմ. ԺԷ. 9 : Աս խօսքը յայտնապէս մարդկային սրտին համար ըսուած է ընդհանրապէս : Անիկայ ընդհանրական նախադասութիւն մըն է , որ ամէն դարու և ամէն ազգի համար առնուելու է :

“Որովհետեւ գէշ գործքին վրայ՝ վճիռը շուտով չկատարուիր , աս պատճառաւ մարդոց որդիներուն սիրտը չարութիւն ընելու փափաքով լեցուած է” : Ես. Ը. 11 :

“Արեւուն տակը եղած բոլոր գործքերուն մէջ գէշ բանը աս է , որ ամենուն պատահած դիպուածը մէկ է . ու նաեւ մարդոց որդիներուն սիրտը չարութեամբ լեցուած ըլլալով՝ իրենց կենդանութեան ատենը՝ իրենց սրտին մէջը խենդութիւն կայ . ու ետքը մեռելներուն կ'իջնեն” : Ես. Թ. 3 :

“Նւ Տէրը երբոր տեսաւ որ , մարդոց չարութիւնը երկրի վրայ կը շատնար , և անոնց սրտին խորհորհանքներուն բոլոր հաղախութիւնը միայն չար էին ամենօր” : Օհնդ. Զ. 5 :

“Վասն զի անոնց բերնին մէջ ճմարտութիւն չկայ . անոնց սիրտերը չար են . անոնց կոկորդը բաց գերեզման է . իրենց լեզուովը նենգաւոր եղան” : Սաղմ. Ե. 9 :

“Բանգի մարմնաւոր խորհուրդը Աստուծոյ գէմ Թշնամութիւն է . ինչու որ Աստուծոյ օրէնքին

Ճշնազանդիր, հանաւանդ լինաւ ալ” : Աս վերջին վկայութիւնը շատ զօրաւոր ու վճռական է, և ութերորդ տունը կը յաւելու, “Այսինքն զի մարմինով եղողները, չեն կրնար Աստուծոյ հաճոյ ըլլալ” : Լուս. 7, 8 : Այսինքն թէ՛ քանի որ չեն նորոգուած, բոլորովին հակառակ են Աստուծոյ բնութեանը և բոլորովին անհաճոյ են իրեն :

Ուրիշ կարգ մ'ալ վկայութիւններ կան որ մարդուս բնական վատթարութեանը կը վերաբերին, հաճ բառով զրուցուած : Աս բառը կը բացատրէ սրբութեան ամբողջական տարագրութիւնը մարդուս սրտէն : Սրբութիւնն է հոգեւոր կեանք. և մեղանչականութիւնն է հոգեւոր մահ. և աս հոգեւոր մահը անխտրաբար բոլոր մարդոց վրայով վկայուած է Սուրբ Գրոց մէջ, Աստուծոյ ժողովուրդէն ալ մէկ մը 'ի բաց չառնելով : Ամենայն մարդիկ միանգամ մեռեալ էին յանցանաց և մեղաց մէջ :

“Եթէ մէկը ամենուն համար մեռաւ, ուրեմն ամէննալ մեռած էին” : Բ Կոր. 5, 14 :

“Եւ դուք որ յանցանքներու ու մեղքերու մէջ մտնած էիք, ինքը ձեզ կենդանացուց. Որոնց մէջը ատենօք կը քալէիք աս աշխարհիս բռնած ճամբովը, աս օդուս իշխանութեանը իշխանին ուղածին պէս, ան ոգիին՝ որ հիմա ապստամբութեան որդւոցը ներսի դին կը ներգործէ. Որ ատենօք մենք ամենքս ալ անոնց մէջը կը պտըտէինք մեր մարմինին ցանկութիւններովը, և մարմինին ու միտքին ուղածը կը կատարէինք. և Բնութեան Բարիութեան որդիք էինք՝

ինչպէս ուրիշները": Եփե. Բ. 1—3:

"Նշ ձեզ՝ որ ատեն մը յանցանքներու մէջ ու
ձեր մարմինին անթլփատութեանը մէջ մեռած է-
իք, կենդանացուց անոր հետը. մեր ամէն յան-
ցանքները ներեց մեզի": Կող. Բ. 13:

Պօղոս առաքեալ հեթանոսաց բարբին վրայով
խօսելով՝ կ'ըսէ. "Նշ որովհետեւ չուզեցին զՄս-
տուած իրենց գիտութեանը մէջ պահել, Մստ-
ուած ալ զանոնք անարգ խորհուրդներու մատնեց
անվայել բաներ ընելու. Որոնք լեցուած էին ա-
մէն անիրաւութիւնով, պոռնկութիւնով, անզգա-
մութիւնով, ագահութիւնով, չարութիւնով, նա-
խանձով լեցուն, մարդասպանութիւնով, հակա-
ռակութիւնով, նենգութիւնով, չարասրտութիւ-
նով, և էին քսուներ, Չարախօսներ, Մստուած
ատոյններ, նախատողներ, հպարտներ, ամբար-
տաւաններ, չար բաներ հնարողներ, ծնողաց ան-
հնազանդներ, Մեծփառներ, ուխտ չպահողներ, ան-
գութներ, անհաշտներ, անողորմներ. Որոնք գիտ-
նալով Մստուածոյ դատաստանը, թէ անոնք որ ա-
սանկ բաներ կ'ընեն՝ մահուան արժանի են, չէ թէ
միայն ան բաները կ'ընեն, հապա ընողներուն
հաւանութիւն ալ կուտան": Հով. Ա. 28—32,
Երբորդ Վիլիսուն մէջ՝ մարդկային բնութեան վրայ
յառաջ բերած տեսութիւնը լրացընելու համար՝
Հրէաներն ալ ու Հեթանոսներն ալ միատեղ առ-
նելով՝ կը յաւելու. "Ուստի ալ ի՞նչ ըսենք.
բանով մը աւելի՞ ենք հեթանոսներէն. իրաւ որ

բանով մըն ալ չէ՛. ինչու որ առաջուց մեղադրեցինք Հրէաները և հեթանոսները՝ թէ ամէնքը մեղաց տակ են . Ինչպէս որ գրուած է, թէ Լսողար մը չկայ՝ ո՛չ մէկ հաստ մը . Սէկը չկայ որ հասկընայ, մէկը չկայ՝ որ Լստուած փնտռէ : Լսմէնքը խոտորեցան, մէկտեղ անպիտան եղան . աղէկութիւն ընող մը չկայ, մէկ մըն ալ չկայ : Լսնոնց կոկորդը բաց գերեզման է . իրենց լեզուովը նենգաւոր եղան . իժերու թոյն կայ անոնց շորթութունքներուն տակը . Լսնոնց բերանը անէծքով ու դառնութեամբ լեցուն է . Լսնոնց ոտքերը շուտ են արիւն թափելու . Կործանում և թշուառութիւն կայ իրենց ճամբաներուն մէջը . Նւ խաղաղութեան ճամբան չճանչցան : Լստուծոյ վախը չկայ անոնց աչքերուն առջին” : Լուս. Գ. 9—18 :

Սուրբ Գրոց վկայութիւնը որ այսչափով ցուցըցինք, հերիք է և վճռաբար կ’որոշէ մեր քննած խնդիրը . և սակայն կ’ուզենք հոս քանի մը ընդհանուր դիտողութիւններ ալ աւելցընել որ մեծ կարեւորութիւն ունին աս վարդապետութիւնը հաստատելու մասին :

1. Քառանկէն մեկայ, որով հնարաւոր կ’ըլլայ մեղաւորին փրկուիլը, ապացոյց մըն է մարդկային վատթարութեան անչափելի խորութեանը : Լստուծոյ Որդւոյն մարդեղութիւնը՝ չարչարանքները՝ մահը՝ յարութիւնը և միջնորդութիւնը տիեզերաց մէջ պատահած ամենէն զարմանալի դէպքերն են : Լսնոնք մարդուս յանցաւորութեանը

ճշմարիտ չափ մըն են : Վրիստոսի փրկչին մե-
րոյ ըրած գործքը մեղսալից հոգւոյ փրկութեանը
համար էր բովանդակապէս, և թէ որ չարիքը ան-
հոն չարիք մը եղած չըլար, անհոն փրկութեան
մը և անհոն ազատիչի մը հարկաւորութիւն չէր
ըլլար :

2. Ի՞նչ ձեռն հոգւոյն Սէրափն Նանդեան վար-
դապետութիւնը ապացոյց մըն է մարդկային բնու-
թեան յետին աստիճան ապականութեանը : Ար-
դուս բարոյական կազմութիւնը բովանդակապէս
չար է, և բնականապէս չար, և վասն որոյ հարկ
է որ նորոգուի, նորէն ստեղծուի. ապա թէ ոչ՝
Աստուծոյ թագաւորութեանը մէջ մտնելու երբեք
յարմարութիւն չկրնար ունենալ : «Թէ որ մէկ
մարդ մը նորէն չծնանի, չկրնար Աստուծոյ թա-
գաւորութիւնը տեսնել» : Յովն. Գ. 3 :

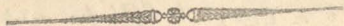
3. Ի՞նչոր ան խօսքերն որ զըուցուած է Աստ-
ուածաշունչին մէջ «բարեբերութիւն» բարեբերութիւն՝ «-
ղինքներուն» սուրբներուն՝ Աստուծոյ ժողովուրդին՝ Աս-
տուծոյ որդեայք վրայ, և՛, և՛, կ'ապացուցանեն
թէ մարդիկ իրենց բնական վիճակին մէջ բոլոր-
ովին ապականեալ են : Անոնք բնութեամբ սուր-
բեր չեն, այլ կանչուած են սուրբեր ըլլալու,
լուացուած են, սրբուած են, աշխարհէս զատուած
են, և շատ անգամ իրենց համար ըսուած է թէ
երբեմն թշնամիներ էին Աստուծոյ և թէ իր շնոր-
հօքը փրկուեցան :

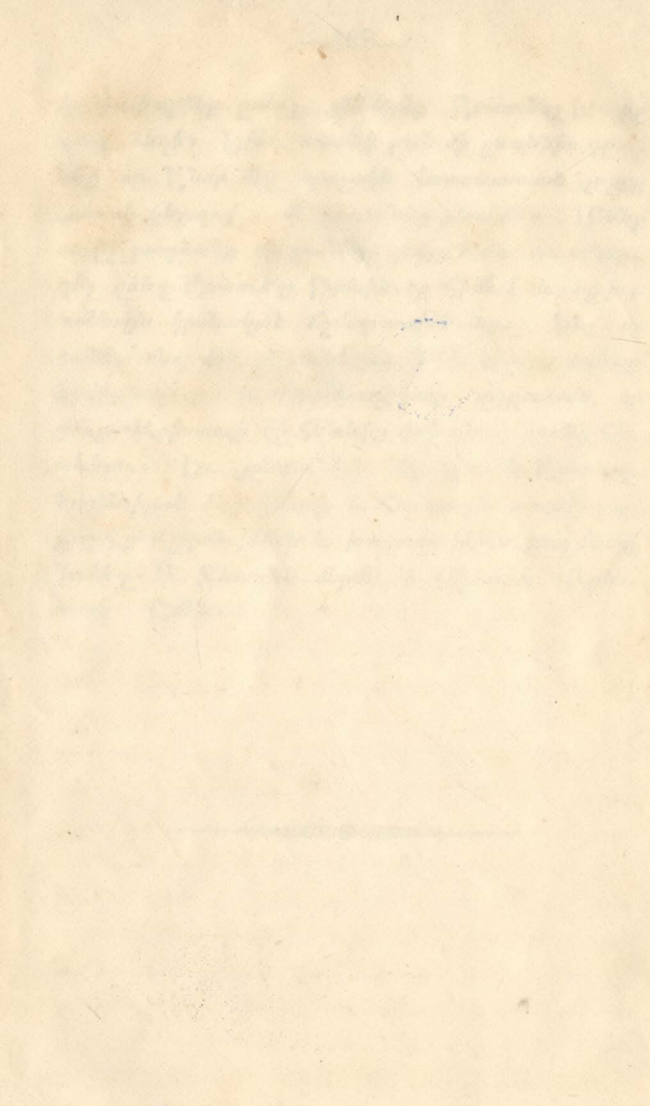
«Իսկի մարդ և բարի Վրիստոնեայ» գրքին

վրայ ըրած աս մեր քննութիւնը վերջացուցած
ատեննիս կը բաղձանք յայտնել մեր ակնկալութիւ-
նը՝ թէ Լըբեպիսկոպոսն Սատթէոս խնամով և
զգուշութեամբ քննէ աս կարևոր վարդապետու-
թիւնը՝ մարդուս անկեալ վիճակին վրայ, ինչպէս
որ նկարագրեալ է Սրբազան Սատեաններուն մէջ։
Կը տեսնենք որ ինքը աս կարևոր հաւատոյ մասին
խիստ ծանր և հոգեկորոյս մոլորութեան մէջ է,
վտանգաւոր նոյն իսկ իր հոգւոյն և վտանգաւոր բո-
լոր անոնց հոգւոյն՝ որ իրեն կը նային իբրև իրենց
հոգւոր առաջնորդը։ Իր եկեղեցւոյն և իր ազ-
գին մէջ ունեցած իր բարձր պաշտօնը այնպիսի
մեծ ազդեցութեան մը տէր կ'ընէ զինքը՝ որով իր
անունը մեծ պատուով կրնայ յիշատակուիլ գալու-
գարներուն մէջ, եթէ ադ իր ազդեցութիւնը Լե-
տարանին տարածմանը և իր ժողովրդեան՝ Բանին
Լստուածային լուսաւորելուն համար բանեցընէ։
Իսկ եթէ շարունակելու ըլլայ ատել Սուրբ Լե-
տարանը, հալածել զանոնք որ կը ցանկան Լստ-
ուածային Բանին վարդապետութեանցը հետևող
և հնազանդող ըլլալ, և եթէ իր ունեցած բարձր
պաշտօնը ատելութեան և վրէժխնդրութեան չար
կիւքերը յագեցընելու գործածէ, «Իր անունը
պիտի փտի»։ Եթէ երբէք յիշուի ալ ապագա-
յին մէջ, Տաճկաստանու մէջ հաստատեալ Լստ-
ուածային ճշմարտութեան հակառակորդի անուամբ
և եթ պիտի յիշատակուի։

Իսկ աս գրքոյկը ընթերցող հասարակութեան

կը փափաքինք ըսել, քննեցէք Աստուծոյ խօսքը
դուք ձեզի: Եթէ անանկ բան մը ըսածնիս գըտ-
նէք որ Անոր մէջ որոշակի հաստատուած չըլլայ
յստակ կերպով, մի ընդունէք բնաւին: Մենք
ուրիշ բաղձանք մը չունինք բայց եթէ առաջնորդ-
դել զձեզ Աստուծոյ Բանին, որ հիմն է և աղբիւր
ամենայն կրօնական ճշմարտութեանց: Ինչ որ
գտնէք՝ անոր մէջ՝ ընդունեցէք, թէև Արդապետք՝
Եպիսկոպոսք և Կաթուղիկոսք զայրանան որ
դուք Վրիստոսի կը հետևիք փոխանակ իրենց հե-
տեւելու: Եւ յընդունելն ձեր զԲանն Աստուա-
ծային իբրև ձեր կենաց և հաւատոյն առաջնորդ,
չնորհք՝ ողորմութիւն և խաղաղութիւն բազմապի-
'ի ձեզ 'ի Տեառնէ մերմէ 'ի Յիսուսէ Վրիս-
տոսէ. Ամէն:

0026904
2013

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0026904

